Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844

Karel Marx

Tyto rukopisy vznikaly v době pařížské emigrace patrně v dubnu až srpnu roku 1844. Patří mezi první Marxovy práce, které bývají hodnoceny jako materialistické a komunistické. Bedřich Engels se ve spise "K dějinám Svazu komunistů" zmiňuje o tom, že na jaře 1845 "měl Marx svou materialistickou teorii dějin v hlavních rysech již úplně vypracovanou..."
Fakticky se zachovaly tři rukopisy. V prvním se Marx chystal na kritiku politiky a politické ekonomie. Jeho vlastní poznámky a závěry se v tomto rukopise střídají s rozsáhlými výpisky z prací řady autorů především ekonomické oblasti. Určitě si z něj nenechte ujít pasáž o odcizené práci.
Z druhého rukopisu se zachovaly jen poslední čtyři stránky, týkající se vztahů práce, kapitálu a pozemkového vlastnictví.
Třetí rukopis pak tvoří doplňky k nedochované části druhého rukopisu. Kromě problematiky práce, soukromého vlastnictví a komunismu, odcizení člověka či nadvlády peněz se Marx v tomto rukopise věnuje i rozboru Hegelovy dialektiky a filosofie.
Rukopisy zůstávaly dlouho v archivu německé sociální demokracie. Poprvé byly částečně vydány rusky r. 1927 ve III. svazku "Archivu Marxe a Engelse", poprvé úplně až roku 1932 německy v "Marx-Engels, Gesamtausgabe, Abt. I, Bd. 3.

Obsah

Předmluva
Mzda
Zisk z kapitálu
    1. Kapitál
    2. Zisk z kapitálu
    3. Panství kapitálu nad prací a pohnutky kapitalisty
    4. Akumulace kapitálů a konkurence mezi kapitalisty
Pozemková renta
[Odcizená práce]
[Protiklad mezi kapitálem a prací. Pozemkové vlastnictví a kapitál]
[Soukromé vlastnictví a práce. Názory merkantilistů, fyziokratů, Adama Smitha, Ricarda a jeho školy]
[Soukromé vlastnictví a komunismus. Různé vývojové etapy komunistických názorů. - Hrubý rovnostářský komunismus a komunismus jako socialismus, spadající vjedno s humanismem]
[Význam potřeb člověka za vlády soukromého vlastnictví a za socialismu. Rozdíl mezi rozmařilým a průmyslovým bohatstvím. Dělba práce v občanské společnosti]
[Vláda peněz v občanské společnosti]
[Kritika Hegelovy dialektiky a filosofie vůbec]
Poznámky

Předmluva[1]

Již v "Německo-francouzských ročenkách" jsem oznámil, že uveřejním kritiku vědy o právu a státě formou kritiky *Hegelovy* filosofie práva.[2] Když jsem tuto práci připravoval k tisku, ukázalo se, že je naprosto nevhodné směšovat kritiku namířenou jen proti spekulaci s přímou kritikou různých předmětů, že by to brzdilo výklad a ztěžovalo pochopení látky. A nejen to: při bohatosti a rozmanitosti předmětů, které je třeba probrat, bylo by možno směstnat látku do *jednoho* spisu jen úplně aforisticky, a z takovéhoto aforistického podání by se mohlo *zdát*, že uspořádání je libovolné. Proto postupně v různých samostatných brožurách podám kritiku práva, morálky, politiky atd. a na závěr se pokusím ve zvláštní práci podat zase souvislost tohoto celku, vztah jednotlivých částí, a nakonec i kritiku spekulativního zpracování té látky. To je důvod, proč se v tomto spise dotýkám souvislosti politické ekonomie se státem, právem, morálkou, občanským životem atd. právě jen potud, pokud se politická ekonomie sama ex professo dotýká těchto předmětů.
Není třeba, abych nejdříve ujišťoval čtenáře obeznámeného s politickou ekonomií, že jsem k svým závěrům dospěl úplně empirickou analýzou, založenou na svědomitém kritickém studiu politické ekonomie.
{Ovšem nevědomý recenzent, který se snaží skrýt svou naprostou ignoranci a myšlenkovou chudobu tím, že pozitivnímu kritikovi hází na hlavu frázi *"utopická fráze"* nebo i fráze jako: "úplně ryzí, úplně rozhodná, úplně kritická kritika", "nejen právní, ale i společenská, úplně společenská společnost", "kompaktní masová masa", "vůdčí vůdcové masové masy"[3] _ tento recenzent musí naopak podat teprve důkaz, že kromě svých teologických rodinných záležitostí má co mluvit i do *světských* záležitostí.}[4]
Rozumí se samo sebou, že kromě francouzských a anglických socialistů jsem použil i prací německých socialistů. Ale co do obsažnosti a *původnosti* přicházejí pro tuto vědu v úvahu _ kromě Weitlingových spisů _ z německých prací jen *Hessovy* články, které uveřejnil v "Jedenadvaceti arších"[5], a *Engelsův "Nástin kritiky politické ekonomie"*[6] v *"Německo-francouzských ročenkách"*, kde jsem sám také načrtl docela povšechně základní rysy této práce.
{Kromě těchto autorů, kteří se kriticky zabývali politickou ekonomií, znamenají skutečný základ pozitivní kritiky vůbec, tedy i německé pozitivní kritiky politické ekonomie, teprve *Feuerbachovy* objevy; zdá se, že na jedné straně malicherná závist, na druhé straně skutečná zloba zosnovaly vyslovené spiknutí, aby *udržely v tajnosti* jeho spisy _ *"Filosofii budoucnosti"*[7] a "Teze k reformě filosofie" v "Anekdota" [8] _ ačkoli z nich mlčky čerpají.}
Teprve od *Feuerbacha* se datuje *pozitivní* humanistická a naturalistická kritika. Čím nehlučněji, tím jistěji, hlouběji, rozsáhleji a trvaleji působí *Feuerbachovy* spisy, jediné spisy od Hegelovy "Fenomenologie" a "Logiky", v nichž je obsažena skutečná teoretická revoluce.
Domnívám se na rozdíl od *kritických teologů* [9] naší doby, že bylo naprosto nutné, abych se v závěrečné kapitole tohoto spisu vypořádal s *Hegelovou dialektikou* a vůbec s jeho filosofií, neboť to zatím ještě nikdo neučinil _ ale tato *nedůkladnost* je nevyhnutelná, protože i *kritický* teolog zůstává *teologem*, musí tedy buďto vycházet z určitých předpokladů filosofie jako autority, anebo, začne-li v procesu kritiky a pod vlivem cizích objevů pochybovat o filosofických předpokladech, zbaběle a neodůvodněně od nich utíká, *abstrahuje* od nich, svou podrobenost těmto předpokladům a zlost z této podrobenosti dává najevo už jen negativně, neuvědoměle a sofisticky.
{Projevuje ji jen negativně a neuvědoměle tím, že jednak ustavičně znovu a znovu ujišťuje o *čistotě* své vlastní kritiky, jednak, ve snaze odvrátit zřetel pozorovatele i svůj vlastní zřetel od *nutného* vypořádání *kritiky* s místem jejího zrodu _ s Hegelovou *dialektikou* a vůbec s německou filosofií _ od tohoto nutného povznesení moderní kritiky nad její vlastní omezenost a primitivnost, usiluje naopak vyvolat zdání, že tu snad kritika má co činit už jen s jakousi omezenou podobou kritiky mimo sebe _ třeba kritiky 18. století _ a s omezeností masy. Konečně, objeví-li někdo _ jako třeba *Feuerbach* _ něco z podstaty filosofických předpokladů

kritického teologa, tváří se kritický teolog, jako by to byl objevil *on*, a tohoto zdání dosahuje tak, že se proti autorům, kteří jsou ještě v zajetí filosofie, ohání v podobě *hesel* výsledky takových objevů, a přitom je sám nedovede rozvíjet; anebo dovede sám sebe přesvědčit, že je dokonce povznesen nad takové objevy, a to tím, že u těch elementů Hegelovy *dialektiky*, s kterými se ještě nesetkal v kritice této dialektiky, které mu kritika ještě neservírovala, nesnaží se, ani nedovede sám uvést tyto elementy na správnou míru, nýbrž potají, poťouchle a skepticky je uplatňuje proti takové kritice Hegelovy dialektiky, tedy třeba kategorií zprostředkujícího důkazu proti kategorii pozitivní pravdy počínající sebou samou, uplatňuje ji tajnůstkářsky v podobě, která je pro ni *příznačná*. Teologický kritik si totiž myslí, že je docela přirozené, že pokud jde o filosofii, je třeba *učinit* vše, aby on sám mohl *žvanit* o čistotě, rozhodnosti, o celé té kritické kritice, a sám o sobě si domýšlí, že opravdu *překonal filosofii* tím, že třeba u některého Hegelova momentu *pociťuje*, že u Feuerbacha chybí, neboť teologický kritik, byť se i sebevíc klaněl spiritualistické modle *"sebevědomí"* a *"ducha"*, nedostane se od pocitu k vědomí.}

Teologická kritika _ třebaže na počátku hnutí byla skutečným momentem pokroku _ není konec konců, přesně vzato, nic jiného než vrchol a důsledek staré *filosofické* a zejména *hegelovské transcendence*, ovšem v pitvorné *karikované teologické podobě*. Na jiném místě zevrubně doložím tuto zajímavou spravedlnost dějin, tuto historickou Nemesis, která způsobuje, že teologie, odjakživa bolavé místo filosofie, musí teď sama na sobě znázornit i záporné vyústění filosofie _ tj. její rozklad.[10]

{Můj výklad naopak ukáže, nakolik ani *Feuerbachovy* objevy o podstatě filosofie neodstranily dosud nutnost kriticky se vypořádat s filosofickou dialektikou _ přinejmenším k tomu, aby mohly být *dokázány*.}

Mzda

Mzda je určována nepřátelským bojem mezi kapitalistou a dělníkem. Nutnost vítězství pro kapitalistu. Kapitalista může žít déle bez dělníka než dělník bez kapitalisty. Spolčování mezi kapitalisty je docela obvyklé a prospívá jim; spolčování dělníků je zakázáno a zle se jim vyplácí. Mimoto pozemkový vlastník a kapitalista mohou rozmnožit své důchody o průmyslové zisky, kdežto dělník příjmy, které mu dává průmysl, nemůže rozmnožit ani o pozemkovou rentu, ani o úroky z kapitálu. Proto tak velká konkurence mezi dělníky. Jedině pro dělníka je tedy oddělení kapitálu, pozemkového vlastnictví a práce nutným, podstatným a škodlivým oddělením. Kapitál a pozemkové vlastnictví nemusí setrvávat v této abstrakci, kdežto dělníkova práce v ní setrvat musí.

Pro dělníka je tedy oddělení kapitálu, pozemkové renty a práce zhoubné.

Nejnižší a jedině nutná sazba mzdy je určována tím, aby se dělník obživil po dobu, kdy pracuje, plus tolik, aby mohl uživit rodinu a aby nevymřeli dělníci jako druh. Podle Smitha je obvyklá mzda nejnižší mzda, která se srovnává se simple humanité [11] [12], totiž s existencí hovada.

Poptávka po lidech reguluje nutně produkci lidí jako kteréhokoli jiného zboží. Je-li nabídka o mnoho větší než poptávka, je část dělníků nucena žebrat nebo umřít hladem. Existence dělníka je tedy redukována na podmínku existence jakéhokoli jiného zboží. Z dělníka se stalo zboží, a může mluvit o štěstí, dokáže-li se udat. A poptávka, na které závisí život dělníka, závisí na rozmaru boháčů a kapitalistů. Převýší-li kvantita nabídky poptávku, pak jedna z částí, které konstituují cenu, zisk, pozemková renta, mzda, je placena pod *cenou*, část těchto určení se tedy vymyká tomuto schématu, a tak tržní cena tíhne k přirozené ceně jakožto

ústřednímu bodu. Ale 1) je pro dělníka při velké dělbě práce nejtěžší zaměřit svou práci jinam, 2) při jeho podřízeném poměru ke kapitalistovi je postižen ze všech nejdříve.
To, že tržní cena tíhne k přirozené ceně, znamená tedy pro dělníka největší a bezpodmínečnou ztrátu. A právě tím, že kapitalista je schopen zaměřit svůj kapitál jinam, je dělník, omezený na určité pracovní odvětví, buďto připraven o chleba, nebo donucen podrobit se všem požadavkům tohoto kapitalisty.
Náhodné a nenadálé výkyvy tržní ceny postihují pozemkovou rentu méně než část ceny proměněnou v zisk a platy, ale méně postihují zisk než mzdu. Na jednu mzdu, která stoupá, připadá většinou mzda, která je *ustálena*, a mzda, která *klesá.*
Dosáhne-li kapitalista zisku, nemusí to nutně znamenat zisk i pro dělníka, ale ztrácí-li kapitalista, znamená to nutně i ztrátu pro dělníka. Tak neznamená pro dělníka zisk, udržuje-li kapitalista tržní cenu nad přirozenou cenou s pomocí výrobního nebo obchodního tajemství, monopolů nebo výhodné polohy svého pozemku.
Dále: *Ceny práce jsou mnohem konstantnější než ceny životních prostředků.* Často jsou v protikladném poměru. V roce drahoty se třeba mzda zmenší vinou menší poptávky, zvýší se, protože zdraží životní prostředky: kolísá tedy. Rozhodně se určitá část dělníků octne na dlažbě. V letech nízkých cen se mzda zvyšuje, protože se zvyšuje poptávka, snižuje se, protože klesají ceny životních prostředků. Tedy kolísá.
Další nevýhoda pro dělníka:
Ceny za práci různých druhů dělníků se mezi sebou liší mnohem víc než zisky různých odvětví, na kterých se podílí kapitál. U práce se projevuje všechna přirozená, duchovní i sociální rozmanitost individuální činnosti a platí se za ni různá mzda, kdežto mrtvý kapitál postupuje vždy stejně a je netečný vůči *skutečné* individuální činnosti.
Vůbec je třeba podotknout, že utrpí-li dělník i kapitalista stejně, pak dělník utrpí na své existenci, kapitalista však na zisku ze svého mrtvého mamonu.
Dělník musí bojovat nejen o prostředky k svému fyzickému životu, musí bojovat, aby získal práci, tj. musí bojovat o možnost, o prostředky, aby mohl uskutečnit svou činnost.
Vezměme tři hlavní situace, v nichž může být společnost, a zkoumejme, jaké je v nich postavení dělníka.
1) Upadá-li bohatství společnosti, trpí dělník nejvíc, neboť: Ačkoli dělnická třída nemůže dosáhnout takových zisků jako třída vlastníků za příznivého stavu společnosti, *zato její úpadek nepřináší zase žádné jiné třídě více utrpení).*[13]
2) Vezměme nyní takovou-společnost, ve které je bohatství na vzestupu. Toto je jediný stav příznivý dělníkovi. Zde dochází ke konkurenci mezi kapitalisty. Poptávka po dělnících převyšuje jejich nabídku. Ale:
Za prvé: Zvýšení mzdy způsobuje mezi dělníky *přepracovanost.* Čím víc chtějí vydělat, tím víc svého času musí obětovat, a zbavujíce se naprosto jakékoli svobody, musí vykonávat otrockou práci v područí hrabivosti. Zároveň si tím zkracují život. To, že si takto zkracují život, je pro dělnickou třídu jako celek příznivá okolnost, protože tím vzniká neustále nutnost další nabídky. Tato třída musí stále obětovat část sebe samé, aby docela nezahynula.
Dále: Kdy je společnost v takovém stavu, ve kterém víc a víc bohatne? Tehdy, když v zemi rostou kapitály a důchody. To je však možné jen
α) tím, že se nahromadí velké množství práce, neboť kapitál je nahromaděná práce; tedy tím, že dělníkovi je odnímáno stále víc jeho produktů, že jeho vlastní práce se vůči němu stále víc stává cizím vlastnictvím a prostředky jeho existence i jeho činnosti se stále víc koncentrují v rukou kapitalisty.
β) Hromadění kapitálu zmnožuje dělbu práce, dělba práce zmnožuje počet dělníků; a naopak počet dělníků zmnožuje dělbu práce, tak jako dělba práce zmnožuje hromadění kapitálu. Tato dělba práce na jedné straně a hromadění kapitálu na druhé straně způsobují, že se dělník víc a víc stává závislým čistě na práci a to na určité, velmi jednostranné, strojové práci. Je tedy

duchovně i tělesně snižován na úroveň pouhého stroje a místo člověka se z něho stává jakási abstraktní činnost a břicho, a zrovna tak upadá do stále větší závislosti na všech výkyvech tržní ceny, na způsobu použití kapitálů a na rozmaru boháčů. Stejně tak tím, že roste třída lidí, kteří jen pracují, zvyšuje se i konkurence mezi dělníky, snižuje se tedy jejich cena. Toto postavení dělníka vrcholí v tovární výrobě.

γ) Ve společnosti, kde vzrůstá blahobyt, mohou žít z úroků z peněz už jen největší boháči. Všichni ostatní musí buďto něco podnikat se svým kapitálem, nebo jej vložit do obchodu. Tím se tedy zvětšuje konkurence mezi kapitály, zvětšuje se koncentrace kapitálů, velcí kapitalisté přivádějí malé kapitalisty na mizinu a část bývalých kapitalistů klesá do třídy dělníků, kterou tento přírůstek zčásti zase postihuje stlačením mzdy a přivádí ji do ještě větší závislosti na malém počtu velkých kapitalistů; tím, že ubylo kapitalistů, prakticky už téměř neexistuje jejich konkurence vzhledem k dělníkům a tím, že přibylo dělníků, ještě víc mezi nimi vzrostla konkurence, stala se ještě nepřirozenější a ještě násilnější. Proto se část dělnictva nutně ocitá ve stavu, kdy musí žebrat nebo hladovět, zrovna tak jako část středních kapitalistů nutně klesá do stavu dělníků.

Tedy i takový stav společnosti, který je pro dělníka nejpříznivější, vede nutně k tomu, že dělník pracuje nad své síly a záhy umírá, klesá na úroveň stroje, upadá do područí kapitálu, který se proti němu nebezpečně hromadí, a to vede k nové konkurenci mezi dělníky, takže část dělníků musí buďto umřít hlady nebo žebrat.

Zvyšování mzdy probouzí v dělníkovi kapitalistovu žádostivost zbohatnout, ale tu může uspokojit jen tím, že jí obětuje ducha i tělo. Zvyšování mzdy předpokládá hromadění kapitálu a nese je s sebou; tím se produkt práce dělníkovi stále víc odcizuje. Právě tak vede dělba práce k tomu, že se dělník stává stále jednostrannějším a závislejším, a zároveň vyvolává nejen konkurenci lidí, ale i konkurenci strojů. Protože dělník klesl na úroveň stroje, může vůči němu stroj vystupovat jako konkurent. A konečně, tak jako hromadění kapitálu zvětšuje kvantitu průmyslu, tedy dělníků, tak zásluhou této akumulace vede táž kvantita průmyslu k *větší kvantitě výrobků,* tím vzniká nadvýroba, a ta končí buď tím, že velká část dělníků je vysazena na dlažbu, nebo že je jejich mzda redukována na úplně ubohé minimum.

To jsou následky stavu společnosti, který je pro dělníka nejpříznivější, totiž stavu *rostoucího, vzestupného* bohatství.

Ale nakonec musí tento vzestupný stav jednou přece jen vyvrcholit. A jaké bude potom postavení dělníka?

> 3) "V zemi, která dosáhla nejvyššího stupně bohatství, by mzda i úroky z kapitálu byly velmi nízké. Mezi dělníky by konkurence při hledání zaměstnání byla tak velká, že by se mzdy snížily na tolik, kolik stačí k obživě příslušného počtu dělníků, a protože země by již byla dostatečně zalidněna, nemohl by se tento počet zvyšovat."[14]

Toto plus by muselo zemřít.

Tedy ve stavu, kdy je společnost na sestupu, stoupá dělníkova bída, ve stavu vzestupném je bída komplikovaná, v dovršeném stavu je bída ustálená.

Ale protože podle Smitha není šťastná taková společnost, kde většina trpí, protože však stav největšího bohatství společnosti vede k tomuto utrpení většiny a protože politická ekonomie (vůbec společnost, ve které rozhodují zájmy jednotlivců) vede k tomuto stavu největšího bohatství, pak je tedy cílem politické ekonomie, aby společnost byla *nešťastná.*

Pokud jde o poměr mezi dělníkem a kapitalistou, je třeba ještě poznamenat, že zvyšování mzdy je pro kapitalistu víc než vyváženo zkracováním délky pracovní doby, a že zvyšování mzdy a zvyšování úroků z kapitálu působí na cenu zboží jako jednoduchý úrok a úrok z úroků.

Uvažujme teď z hlediska ekonoma a srovnejme podle něho teoretické i praktické nároky dělníků.

Ekonom nám říká, že původně a co do pojmu patří *celý produkt* práce dělníkovi. Ale zároveň nám říká, že ve skutečnosti náleží dělníkovi ta nejmenší a nejnevyhnutelnější část produktu; jen tolik, kolik je zapotřebí ne k tomu, aby existoval jako člověk, nýbrž k tomu, aby existoval jako dělník, ne k tomu, aby rozmnožil lidstvo, nýbrž k tomu, aby rozmnožil otrockou třídu dělníků.

Ekonom nám říká, že všechno se kupuje za práci a že kapitál není nic než nahromaděná práce, ale zároveň nám říká, že dělník, který ani zdaleka nemůže koupit všechno, musí prodávat sebe a své lidství.

Pozemková renta lenošivého majitele pozemků činí většinou třetinu výnosu půdy a zisk podnikavého kapitalisty dokonce dvojnásobek peněžního úroku, zatímco to, co připadne v nejlepším případě dělníkovi navíc v podobě mzdy, činí tolik, že mu ze čtyř dětí musí dvě hladovět a umřít.

Podle ekonomů zvětšuje člověk hodnotu produktů přírody jedině prací, práce je jeho činným vlastnictvím, kdežto pozemkový vlastník a kapitalista, kteří jakožto pozemkový vlastník a jakožto kapitalista jsou pouze privilegovanými a zahálčivými bohy, mají podle téže ekonomie všude převahu nad dělníkem a předpisují mu zákony.

Zatímco podle ekonomů je práce jedinou neproměnnou cenou věcí, není nic nahodilejšího než cena práce, není nic vydáno napospas větším výkyvům.

Zatímco dělba práce zvyšuje produktivní sílu práce, bohatství a zjemnělost společnosti, zbídačuje dělníka až na úroveň stroje. Zatímco práce způsobuje hromadění kapitálu a tím i rostoucí blahobyt společnosti, zvětšuje stále dělníkovu závislost na kapitalistovi, nutí ho k větší konkurenci, vhání ho do šíleného chvatu nadvýroby, po níž následuje zrovna taková ochablost.

Zatímco podle ekonomů se zájem dělníka nikdy nestřetává se zájmem společnosti, je společnost vždy a nutně v rozporu s dělníkovým zájmem.

Podle ekonomů se dělníkův zájem nikdy nestřetává se zájmem společnosti 1) proto, že zvýšení mzdy je víc než nahrazeno zmenšením délky pracovní doby, vedle ostatních následků, které jsme vyložili předtím, a 2) proto, že vzhledem k společností je celý hrubý produkt čistým produktem, a jen vzhledem k soukromé osobě má čistý produkt nějaký význam.

Ale z ekonomových výkladů, aniž o tom ví, plyne, že práce nejen za nynějších podmínek, ale vůbec pokud je jejím účelem pouhé zvětšování bohatství, je sama o sobě škodlivá, zhoubná.

*

Co do pojmu jsou pozemková renta a kapitálový zisk *srážky* strhované ze mzdy. Ale ve skutečnosti je mzda srážka, kterou země a kapitál poskytují dělníkovi, je to ústupek produktu práce dělníkovi, práci.

Ve stavu, kdy společnost upadá, je dělník postižen nejtíže. Tím, že na něj tlak doléhá obzvlášť tíživě, je vinno jeho postavení dělníka, ale tlak jako takový je způsobován postavením společnosti.

Ale ve stavu, kdy je společnost na vzestupu, je záhuba a chudnutí dělníka produktem jeho práce a bohatství jím vytvořeného. Tedy nouze, která pramení ze samé *podstaty* dnešní práce.

Stav největšího bohatství společnosti, ideál, kterého se však přece jen přibližně dosahuje, který je přinejmenším účelem politické ekonomie i občanské společnosti, znamená pro dělníky *trvalou nouzi.*

Rozumí se samo sebou, že na *proletáře*, tj. na toho, kdo žije bez kapitálu a pozemkové renty, čistě z práce, a to z práce jednostranné, abstraktní, pohlíží politická ekonomie jen jako na *dělníka.* Proto může stanovit poučku, že dělník, zrovna tak jako každý kůň, musí vydělat tolik, aby mohl pracovat. Nevšímá si dělníka v době, kdy nepracuje, nepohlíží na něj jako na člověka, nýbrž přenechává takovéto zkoumání trestnímu soudnictví, lékařům, náboženství, statistickým přehledům, politice a dozorci nad chudáky.

Povznesme se nyní nad úroveň politické ekonomie a pokusme se odpovědět na dvě otázky, plynoucí z dosavadního výkladu, který jsme podali téměř slovy ekonomů.

1) Jaký význam má ve vývoji lidstva tato redukce největší části lidstva na abstraktní práci?

2) V čem chybují reformátoři en détail, kteří buďto chtějí *zvýšit* mzdu a tím zlepšit postavení dělnické třídy, anebo se domnívají (jako Proudhon), že účelem sociální revoluce je, aby mzdy byly *stejné)*?

V politické ekonomii se *práce* vyskytuje jen v podobě *výdělečné činnosti.*

> "Lze tvrdit, že taková zaměstnání, která předpokládají zvláštní vlohy nebo delší průpravu, jsou teď vcelku výnosnější než dříve; kdežto poměrná mzda za mechanicky jednotvárnou činnost, ve které je možno kohokoli rychle a snadno zaučit, poklesla a nutně musela poklesnout při vzrůstající konkurenci. A právě *tento* druh práce je za nynějšího stavu její organizace ještě daleko nejčastější. Když tedy dělník první kategorie vydělá dnes sedmkrát tolik, jiný dělník druhé kategorie právě tolik, jako dejme tomu před padesáti lety, pak ovšem oba dva *průměrně* vydělávají čtyřikrát víc. Jenže když v určité zemi připadá na první kategorii práce jen 1000, na druhou milión lidí, pak na tom 999 000 lidí není lépe než před padesáti lety, a jsou na tom *hůře,* jestliže zároveň stouply ceny životních potřeb. Takovéto povrchní *výpočty průměru* mají sloužit k tomu, aby byl utajen faktický stav nejpočetnější třídy obyvatelstva. Velikost *mzdy* je mimoto jen *jeden* moment pro odhad *dělnického příjmu,* protože pro stanovení dělnického příjmu se musí ještě zásadně přihlížet k jeho zajištěnému *trvání,* a to je přece úplně vyloučené v anarchii takzvané volné konkurence, kde ustavičně znovu a znovu dochází k výkyvům a váznutí. Konečně je třeba přihlédnout ještě k tomu, jaká byla dříve a jaká je dnes obvyklá pracovní *doba.* Ta však v Anglii pro dělníky bavlnářského průmyslu už asi dvacet pět let, tedy právě od té doby, co byly zavedeny stroje přinášející úsporu práce, byla vinou ziskuchtivosti podnikatelů zvýšena na dvanáct až šestnáct hodin denně, a stoupání v jedné zemi a v jednom odvětví průmyslu se více nebo méně muselo projevit i jinde, neboť všude se stále ještě uznává, že bohatí mají právo naprostého vykořisťování chudých." *(Schulz,* Pohyb výroby, str. 65. [15])
>
> "Ale i kdyby snad bylo pravda to, co je mylné, že se totiž zvýšil průměrný příjem *všech* tříd společnosti, přesto by bylo možné, aby rozdíly a *poměrné* nesrovnalosti příjmu vzrostly, a tím by pak ostřeji vynikly protiklady mezi bohatstvím a chudobou. Neboť právě *proto, že* stoupá úhrnná výroba, a právě tou měrou, jak výroba stoupá, rostou také potřeby, choutky a nároky, a *relativní* chudoba může tedy vzrůstat, zatímco *absolutní* chudoba se zmenšuje. Samojed není chudý, když má svůj rybí tuk a ztuchlé ryby, protože v uzavřené společnosti, ve které žije, mají všichni stejné potřeby. Ale ve *státě, který je na vzestupu,* který dejme tomu během deseti let zvýší svou úhrnnou výrobu v poměru ke společnosti o třetinu, tam se dělníkovi, který si na počátku i na konci tohoto desítiletí vydělá stejně, nevede už stejně dobře, nýbrž jeho schopnost uspokojit potřeby klesla o třetinu." (Tamtéž, str. 65, 66.)

Ale pro politickou ekonomii je dělník jen pracující zvíře, hovado redukované na nejomezenější tělesné potřeby.

> "K tomu, aby se lid svobodněji duchovně rozvíjel, musí se vymanit z područí svých tělesných potřeb, musí přestat být nevolníkem těla. Především mu tedy musí zbývat *čas,* aby *mohl* pracovat i duševně a aby *mohl* mít i duchovní požitky. Tento volný čas přinesou pokroky v organizaci práce. Vždyť dnes, při nových hnacích silách a při zlepšeném strojnictví, zastane jediný dělník v továrnách na bavlnu často práci, kterou dříve vykonávalo 100, ba i 250 až 300 dělníků. Podobně je tomu ve všech odvětvích výroby, protože vnější přírodní síly jsou stále víc donucovány, aby se podílely na lidské práci. Jestliže tedy dříve k tomu, aby bylo uspokojeno určité množství

hmotných potřeb, bylo zapotřebí vynaložit určitou dobu a lidskou sílu, kterých později bylo třeba vynaložit o polovinu méně, pak zároveň, aniž by se nějak zkrátily smyslové slasti, se uvolnilo o tolik více času pro duchovní tvoření a pro duchovní požitky... Ale i o rozdělení kořisti, kterou ukrádáme starému Chronu v jeho nejvlastnější oblasti, rozhoduje ještě nazdařbůh slepá, nespravedlivá náhoda. Ve Francii vypočítali, že za dnešního stavu výroby by stačilo, kdyby každý, kdo je schopen práce, pracoval denně pět hodin, aby byly uspokojeny všechny hmotné zájmy společnosti... Bez ohledu na časové úspory dosažené zdokonalením strojnictví se pro velký počet obyvatel doba otrocké práce v továrnách jen prodloužila." (Tamtéž, str. 67, 68.)

"Aby se přešlo od složité ruční práce, je zapotřebí rozložit ji na její nejjednodušší úkony. Tu však zprvu připadne strojům jen *část* jednotvárně se opakujících úkonů, kdežto druhá část připadne lidem. Jak vyplývá z povahy věci i ze shodných zkušeností, škodí taková trvale jednotvárná činnost zrovna tak duchu jako tělu; a proto, *spojuje-li* se takto strojová výroba s pouhou dělbou práce mezi větší počet lidských rukou, musí se mimoto ukázat i všechny nevýhody ruční práce. Mimo jiné se projevují velkou úmrtností továrních dělníků... Nepřihlíželo se... k tomuto velkému rozdílu, nakolik lidé pracují *s pomocí* strojů a nakolik pracují *jako* stroje." (Tamtéž, str. 69.)

"Ale v budoucnosti života národů se nerozumné přírodní síly působící ve strojích stanou našimi otroky a nevolníky." (Tamtéž, str. 74.)

"V anglických přádelnách je zaměstnáno jen 158 818 mužů a 196 818 žen. Na každých 100 dělníků v továrnách na bavlnu v lancasterském hrabství připadá 103 dělnic, a ve Skotsku dokonce 209. V anglických továrnách na zpracování lnu v Leedsu bylo na 100 dělníků 147 dělnic; v Drudenu a na východním skotském pobřeží dokonce 280. V anglických továrnách na hedvábí mnoho dělnic; v továrnách na vlnu, kde se vyžaduje větší pracovní síla, více mužů... Také v severoamerických továrnách na bavlnu bylo v roce 1833 zaměstnáno vedle 18 593 mužů ne méně než 38 927 žen. Změnami v organizaci práce připadl tedy ženskému pohlaví širší okruh výdělečné činnosti. ženy mají hospodářsky samostatnější postavení. obě pohlaví se vzájemně sblížila ve svých sociálních vztazích." (Str. 71_72, tamtéž.)

"V anglických přádelnách s parním a vodním pohonem pracovalo v roce 1835: 20 558 dětí ve věku od 8 do 12 let; 35 867 ve věku od 12 do 13 let, a konečně 108 208 ve věku od 13 do 18 let... Další pokroky mechaniky, odnímající lidem stále víc a víc všechna jednotvárná zaměstnání, způsobují ovšem, že se pozvolna odstraňuje tento zlořád. Jenže právě těmto rychlejším pokrokům stojí ještě v cestě okolnost, že kapitalisté si mohou velmi snadno a lacino přivlastnit síly nižších tříd, dokonce i dětí, aby je upotřebili a spotřebovali *místo* prostředků mechaniky." *(Schulz,* Pohyb výroby, str. 70_71.)

"Výzva lorda Broughama dělníkům: _Staňte se kapitalisty!'.., zlo je v tom, že milióny lidí si mohou vydělat na skrovné živobytí jen vysilující prací, která je tělesně ničí a mrzačí mravně i duševně; že dokonce musí považovat za štěstí, když je stihne neštěstí, že našli *takovou* práci." (Str. 60 tamtéž.)

"Aby mohli vůbec žít, jsou nemajetní nuceni vstoupit přímo nebo nepřímo *do služby* k majetným, to jest odevzdat se do jejich područí." (Pecqueur, "Nová teorie sociální ekonomie" atd., str. 409.) [16]

"Sloužící _ odměnu; dělníci _ mzdu; zaměstnanci _ plat nebo příjmy." (Tamtéž, str. 409_410.)

"Pronajímat svou práci", "propůjčovat svou práci za úroky", "pracovat místo druhých" na jedné straně.

"Pronajímat pracovní materiál", "propůjčovat pracovní materiál za úroky", "nechat pracovat druhé místo sebe" na druhé straně. (Tamtéž,str. 411.)

"Toto uspořádání hospodářství odsuzuje lidi k tak nízkým zaměstnáním, k tak bezútěšnému a trpkému ponížení, že divošství proti tomu vypadá jako královské postavení." (Tamtéž, str. 417_418.)

"Prostituování třídy nemajetných ve všech možných podobách .(Str. 421_422.) Hadráři.

Ch. Loudon ve spise "Řešení problému obyvatelstva a obživy", Paříž 1842 [17], udává, že v Anglii je na 60 000 až 70 000 prostitutek. Stejně početné prý jsou i femmes d'une vertu douteuse [18]. (Str. 228.)

"Tato nešťastná stvoření na dlažbě žijí od chvíle, kdy vkročila na cestu neřesti, průměrně šest nebo sedm let. Má-li se počet prostitutek udržet na výši 60 000 až 70 000, pak se tedy ve třech královstvích nejméně 8000 až 9000 žen musí každoročně oddat tomuto hanebnému povolání, to jest přibližně 24 nových obětí denně anebo průměrně *jedna* každou hodinu. Vládne-li týž poměr na celé zeměkouli, musí tedy ustavičně existovat jeden a půl miliónu těchto nešťastnic." (Tamtéž, str. 229.)

"Lidnatost chudiny roste s její chudobou, a na hranici krajní nouze se tísní největší počet lidských bytostí, aby si navzájem upíraly právo trpět... V roce 1821 mělo Irsko 6 801 827 obyvatel. V roce 1831 stoupl tento počet na 7 764 010 obyvatel; to je přírůstek o 14 procent za deset let. V Leinsteru, v oblasti, kde panuje největší blahobyt, stoupl počet obyvatelstva jen o 8 procent, kdežto v Connaughtu, v nejchudší oblasti, činil přírůstek 21 procent." (Citováno podle parlamentních jednání o Irsku, uveřejněných v Anglii. Vídeň 1840.) Buret, "O bídě" atd., sv. I, str. 36-37 [19].

"Politická ekonomie pohlíží na práci abstraktně jako na nějakou věc; práce je zboží; je-li cena vysoká, je po zboží velká poptávka; je-li nízká, je velká nabídka; jakožto zboží musí práce stále více klesat na ceně; nutně k tomu vede jednak konkurence mezi kapitalistou a dělníkem, jednak konkurence mezi dělníky." ".dělnické obyvatelstvo, prodavač práce, je donuceno spokojit se s nejmenším podílem na výrobku.., cožpak je teorie práce jakožto zboží něco jiného než teorie skrytého otroctví?" (Tamtéž, str. 43.) "Proč se na práci pohlíželo jen jako na směnnou hodnotu?" (Tamtéž, str. 44.) "Velké dílny kupují především práci žen a dětí, protože je levnější než práce mužů." (Tamtéž.) "Vůči tomu, kdo ho používá, není dělník v postavení *svobodně prodávajícího..*, kapitalista má vždycky úplnou volnost používat práce, a dělník je vždycky nucen ji prodávat. Hodnota práce přijde úplně nazmar, není-li ustavičně prodávána. Práci, na rozdíl od skutečného (zboží), nelze akumulovat, ba ani ji nelze našetřit."

"Práce je život, a nevyměňuje-li se život dennodenně za životní prostředky, trpí a brzy zahyne. K tomu, aby byl lidský život zbožím, je tedy nutno připustit otroctví." (Tamtéž, str. 49_50.) "Je-li tedy práce zbožím, pak je zbožím velmi neblahých vlastností. Ale není jím dokonce ani podle zásad politické ekonomie, protože to není *svobodný výsledek svobodného obchodování.* Nynější hospodářský řád stlačuje zároveň cenu i mzdu; zdokonaluje dělníka a degraduje člověka." (Tamtéž, str. 52_53.)

"Z průmyslu se stala válka a z obchodu hra." (Tamtéž, str. 62.)

"Stroje na zpracování bavlny (v Anglii) představují už samy o sobě 84 miliónů řemeslníků."

Dosud byl průmysl ve stavu dobyvačné války: "životy lidí, kteří tvořili její vojsko, plýtvala zrovna tak lhostejně jako velcí dobyvatelé. Jejím cílem byla držba bohatství, a ne štěstí lidí." (Buret, tamtéž, str. 20.) "Tyto" (totiž hospodářské) "zájmy, nechá-li se jim úplná volnost, se musí... nutně navzájem střetávat; nerozhodne mezi nimi nic než válka, a výsledky války přinášejí jedněm porážku a smrt, druhým vítězství... Ve srážce dvou protikladných sil se věda snaží zjednat pořádek a rovnováhu: *nepřetržitá válka* je

podle jejího soudu jediný prostředek, jak dosáhnout míru; této válce se říká konkurence." (Tamtéž, str. 23.)

"K tomu, aby byla průmyslová válka vedena úspěšně, je zapotřebí početných vojsk, které válka může nahromadit do jednoho bodu a po chuti decimovat. A vojáci tohoto vojska nesnášejí námahu, která je jim ukládána, ani z dévouement [20], ani z povinnosti; jen proto, aby se vyhnuli tvrdé nutnosti hladu. Necítí ani oddanost, ani uznalost k svým velitelům; ti se svými podřízenými nesouvisí žádným citem přízně; neznají je jako lidi, ale jen jako nástroje výroby, které musí co nejvíc vynášet a způsobovat co možno nejmenší výlohy. Tyto nárůdky dělníků, víc a víc utiskované, nejsou dokonce zbaveny ani starosti, aby se jich stále používalo; průmysl, který je svolal dohromady, jim dovoluje žít, jen když je potřebuje; a jakmile se jich může zbavit, bez nejmenšího rozmýšlení je opustí; a dělníci jsou nuceni nabízet svou osobu a svou sílu za cenu, kterou jím páni ráčí přiznat. Čím je jejich práce, kterou jim dávají, delší, trýznivější, odpornější, tím méně za ni dostanou zaplaceno; leckterý z nich si za šestnáct hodin práce denně, při neustálé dřině, jen tak tak koupí právo neumřít." (Tamtéž, str. 68_69.)

"Jsme přesvědčeni... a v tom jsou s námi zajedno komisaři, které parlament pověřil, aby vyšetřili postavení ručních tkalců... že velká průmyslová města by zakrátko ztratila své dělnické obyvatelstvo, kdyby nedostávala ze sousedních venkovských oblastí ustavičné posily zdravých lidí, nové krve." (Tamtéž, str. 362.)

Zisk z kapitálu

1. Kapitál

1) Na čem je založen kapitál, tj. soukromé vlastnictví produktů cizí práce?

"Není-li kapitál nic jiného než krádež nebo podvod, pak přesto je zapotřebí součinnosti zákonodárství, aby bylo posvěceno dědictví." *(Say,* sv. I, str. 136, pozn. [21])

Jak se stát vlastníkem výrobních fondů? Jak se stát vlastníkem produktů vytvořených s pomocí těchto fondů?

Pozitivním právem. (Say, sv. II, str. 4.)

Čeho se nabývá s kapitálem, například s dědictvím velkého jmění?

"Člověk, který například zdědí veliké bohatství, nemusí ještě nutně získat politickou moc. Druh síly, kterou naň tato držba bezprostředně a přímo přenáší, je *síla kupní,* je to právo volně nakládat s veškerou prací druhých anebo s veškerým produktem této práce, který je v tu dobu na trhu." (Smith, sv. I, str. 61.)

Kapitál je tedy *moc ovládat* práci a její produkty. Kapitalista má tuto moc ne kvůli svým osobním nebo lidským vlastnostem, nýbrž potud, pokud je *vlastníkem* kapitálu. *Kupní* síla jeho kapitálu, které se nic neubrání, je jeho moc.

Později uvidíme nejprve, jak kapitalista s pomocí kapitálu vykonává svou vládu nad prací, ale potom také, jak kapitál vládne samému kapitalistovi.

Co je kapitál?

Určité množství *práce, nashromážděné* a uložené do zásoby. (Smith, sv. II, str. 312.)

Kapitál je *nashromážděná práce.*

2) *Fondy,* zásoby (stock) je každé nahromadění produktů země a manufakturní práce. Zásoby znamenají *kapitál* jen tehdy, plynou-li z něho vlastníkovi nějaké důchody nebo zisk. (Smith, sv. II, str. 191.)

2. Zisk z kapitálu

> *Zisk z kapitálu* je něco úplně jiného než *mzda.* Tato rozdílnost se projevuje dvojím způsobem: Za prvé se zisky z kapitálu úplně řídí hodnotou použitého kapitálu, ačkoli u různých kapitálů může být práce dozoru a řízení stejná. K tomu potom přistupuje, že ve velkých továrnách je všechna tato práce svěřena jednomu vedoucímu úředníkovi, jehož plat se vůbec neřídí velikostí kapitálu, na jehož výkon dozírá. A ačkoli se tu práce vlastníka kapitálu rovná téměř nule, přesto požaduje zisky úměrné jeho kapitálu. (Smith, sv. I, str. 97_99.)

Proč kapitalista požaduje tento poměr mezi ziskem a kapitálem?

> Nemohl by mít žádný *zájem* používat dělníky, kdyby neočekával z prodeje jejich práce něco víc, než je zapotřebí, aby se doplnily fondy zálohované na mzdu, a nemohl by mít žádný *zájem* použít spíše velkou než malou položku z fondů, kdyby jeho zisk nebyl úměrný velikosti použitých fondů. (Smith, sv. I, str. 96_97.)

Kapitalista tedy za prvé vydělává na mzdách, za druhé na zálohovaných surovinách.

A jaký je poměr zisku ke kapitálu?

> Určit průměrnou mzdu v daném místě a v daném čase je už velmi těžké, a ještě těžší je určit zisk z kapitálů. Proměnlivost cen zboží, s nímž kapitál obchoduje, úspěchy i neúspěchy jeho konkurentů a zákazníků, tisíce jiných náhod, jimž je zboží vystaveno při dopravování i ve skladištích, to všechno způsobuje, že se zisk každým dnem, ba téměř každou hodinu mění. (Smith, sv. I, str. 179_180.) I když je tedy nemožné přesně určit zisky z kapitálů, přece je možno utvořit si o nich jakousi představu podle *úroku* z *peněz.* Může-li se s penězi hodně vydělat, pak se za jejich užití hodně platí, dá-li se za jejich užití vydělat málo, platí se málo. (Smith, sv. I, str. 181). Poměr, jaký musí běžná úroková sazba zachovávat vůči sazbě čistého zisku, se nutně mění podle toho, jak stoupá nebo klesá zisk. Ve Velké Británii se odhaduje na dvojnásobek úroků to, čemu obchodníci říkají *slušný, přiměřený, rozumný zisk;* všechny tyto výrazy vlastně nevyjadřují nic jiného než *obvyklý a běžný zisk.* (Smith, sv. I, str. 198.)

Jaká je *nejnižší* sazba zisku? A jaká je *nejvyšší?*

> *Nejnižší míra* běžného zisku z kapitálů musí být vždy o *něco vyšší* než je zapotřebí k tomu, aby bylo možno uhradit případné ztráty, s kterými se musí počítat při každém použití kapitálu. Toto surplus je vlastně zisk čili *čistý zisk.* Stejně je tomu s nejnižší sazbou úrokové míry. (Smith, sv. I, str. 196.)
>
> *Nejvyšší míra,* jaké mohou dostoupit běžné zisky, je ta, která u většiny zboží *pohltí veškerou pozemkovou rentu* a redukuje mzdu u dodávaného zboží na *nejnižší cenu,* na pouhé živobytí dělníka po dobu, kdy pracuje. Tím nebo oním způsobem je vždycky nutno dělníka živit, dokud je ho používáno k nějaké denní práci; pozemková renta může úplně odpadnout. Příklad: V Bengálsku lidé indické obchodní společnosti. (Smith, sv. I, str. 197_198.)

Kromě všech výhod nepatrné konkurence, z nichž kapitalista v tomto případě smí *těžit,* může docela počestně udržovat tržní cenu nad přirozenou cenou.

> *Za prvé* s pomocí *obchodního tajemství,* je-li trh hodně vzdálen od těch, kteří na něm kupují: totiž tím, že se zatajují změny v cenách, zvyšování cen nad přirozený stav. Tímto zatajováním se totiž dosahuje toho, aby jiní kapitalisté nevkládali svůj kapitál rovněž do tohoto oboru.
>
> *Dále* s pomocí *výrobního tajemství,* kdy kapitalista s větším ziskem dodává při menších výrobních nákladech své zboží za tytéž anebo dokonce nižší ceny než jeho konkurenti. _ (Podvod zatajováním není nemravný? Obchodování na burze.) _ *Dále:* kde je výroba vázána na určité místo (jako například drahá vína) a kdy nikdy nelze

uspokojit *poptávku za hotové. Konečně:* s pomocí *monopolů* jednotlivců i společností. Monopolní cena je co možno nejvyšší. *(Smith,* sv. I, str. 120_124.)

Jiné nahodilé příčiny, které mohou zvýšit zisk z kapitálu: získání nového území anebo nových druhů podnikání často zvětšují, a to i v bohaté zemi, zisk z kapitálů, protože starým obchodním odvětvím odnímají část kapitálů, zmenšují konkurenci, umožňují dodávat na trh méně zboží, jehož ceny potom stoupnou; ti,kteří s takovým zbožím obchodují, mohou si pak vypůjčovat na vyšší úroky. (Smith, sv. I, str. 190.)

Čím více je určitý druh zboží opracováván, čím více se stává předmětem manufaktury, tím víc stoupá ta část ceny, která připadá na mzdu a zisk, v poměru k části, která připadá na pozemkovou rentu. Podle toho, jak postupně roste podíl ruční práce na tomto zboží, zvětšuje se nejen množství zisků, nýbrž každý následující zisk je větší než předešlý, protože kapitál, z něhož pochází, se nutně neustále zvětšuje. Kapitál, který zaměstnává tkalce, musí být vždy větší než kapitál, který zaměstnává přadláky, protože nejen nahrazuje onen kapitál i s jeho zisky, ale platí nadto ještě mzdy tkalcům a je nutné, aby zisky byly vždy úměrné kapitálu. (Tamtéž, sv. I, str. 102_103.)

Rostoucí podíl lidské práce na produktu přírody a na opracovávaném produktu přírody nevede tedy k růstu mzdy, nýbrž jednak zvyšuje počet kapitálů, z nichž plynou zisky, jednak zvětšuje poměr každého dalšího kapitálu k předchozím.

O zisku, který plyne kapitalistovi z dělby práce, povíme později.

Kapitalista má dvojí zisk, za prvé z dělby práce, za druhé vůbec z rostoucího podílu lidské práce na produktu přírody. Čím větší je podíl lidské práce na určitém zboží, tím větší je zisk z mrtvého kapitálu.

V jedné a téže společnosti je průměrná míra kapitálových zisků mnohem bližší těže úrovni než mzda za různé druhy práce. (Tamtéž, sv. I, str. 228.) Při různých způsobech vynakládání kapitálu se obvyklá míra zisku mění podle větší nebo menší jistoty, že se kapitál vrátí. "Míra zisku se zvyšuje s rizikem, i když ne úplně úměrně." (Tamtéž, str. 226_227.)

Rozumí se samo sebou, že zisky z kapitálu stoupají také uvolněním nebo menší nákladností oběživa (například papírové peníze).

3. Panství kapitálu nad prací a pohnutky kapitalisty

Jedinou pohnutkou, která rozhoduje o tom, zda majitel kapitálu použije svého kapitálu v zemědělství, v manufaktuře nebo v některém odvětví obchodu ve velkém nebo v drobném, je zřetel k jeho vlastnímu zisku. Nikdy ho nenapadne vypočítávat, kolik *produktivní práce* uvede do pohybu podle toho, jak ho použije anebo o kolik se tím zvýší hodnota ročního výnosu pozemků a práce jeho země. *(Smith,* sv. II, str. 400 až 401.)

Pro kapitalistu je nejužitečnější takové použití kapitálu, které mu při stejné jistotě vynese největší zisk. Toto použití není vždy nejužitečnější pro společnost; nejužitečnější je takové, kterého se použije k tomu, aby se zužitkovaly produktivní přírodní síly. *(Say,* sv. II, str. 130_131.)

Všechno nejdůležitější podnikání, při němž se užívá práce, je osnováno a řízeno lidmi, kteří vynakládají kapitál; a cílem, který si při všech těchto plánech a úkonech vytyčují, je *zisk.* Tedy: Míra zisku nestoupá, jako je tomu u pozemkové renty a u mzdy, s blahobytem společnosti a neklesá, jako u nich, když společnost upadá. Naopak, tato míra je sama od sebe nízká v zemích bohatých a vysoká v zemích chudých; a nejvyšší v zemích, které nejrychleji spějí do zkázy. Zájem této třídy není tedy tak spjat se zájmy celé společnosti, jak je tomu u pozemkové renty a u mzdy... Zvláštní zájem těch, kteří se zabývají zvláštním odvětvím obchodu nebo manufaktury, liší se vždycky

v jistém směru od zájmu společnosti a často je dokonce jeho nesmiřitelným protikladem.

Zájmem obchodníka je vždycky rozšiřovat trh a omezit konkurenci prodávajících... Je to třída lidí, jejíž zájmy nejsou nikdy zcela stejné se zájmy společnosti, lidí, jejichž zájmem je zpravidla klamat a poškozovat společnost. (Smith, sv. II, str. 163_165.)

4. Akumulace kapitálů a konkurence mezi kapitalisty

Rozmnožení kapitálů, které zvyšuje mzdu, má tendenci zmenšit zisk kapitalistů pomocí *konkurence* mezi kapitalisty. (Smith, Sv. I, str. 179.)

"Dělí-li se například o tento kapitál potřebný pro obchodování se smíšeným zbožím v určitém městě dva různí obchodníci, bude konkurence mezi nimi nutit oba, aby prodávali levněji, než kdyby byl kapitál v rukou jediného obchodníka; a kdyby se o něj dělilo dvacet obchodníků, pak bude konkurence právě tím živější a tím menší bude také pravděpodobnost, že se spolčí, aby zvýšili ceny svého zboží." (Smith, sv. II, str. 372_373.)

A protože víme, že ceny monopolu jsou co možno nejvyšší, protože zájem kapitalistů je i z obyčejného ekonomického hlediska v nesmiřitelném protikladu vůči společnosti, protože zvýšení zisku z kapitálu působí na cenu zboží jako úrok z úroků (Smith, sv. I, str. 199_201), je tedy *konkurence* jedinou pomocí proti kapitalistům, která podle tvrzení politické ekonomie působí stejně blahodárně na zvyšování mzdy jako na láci zboží ve prospěch konzumující veřejnosti.

Jenže konkurence je možná jedině tak, že se rozmnoží kapitály, a to v rukou mnoha majitelů. Vznik mnoha kapitálů je možný jen s pomocí mnohostranné akumulace, protože kapitál vzniká vůbec jedině akumulací a mnohostranná akumulace se nutně zvrací v akumulaci jednostrannou. Konkurence mezi kapitály zvětšuje akumulaci kapitálů. Akumulace, která je za vlády soukromého vlastnictví *koncentrací* kapitálu v rukou malého počtu lidí, je vůbec nutným důsledkem, ponechá-li se kapitálům jejich přirozený běh, a s pomocí konkurence tím spíše úplně prorazí toto přirozené určení kapitálu.

Slyšeli jsme, že zisk z kapitálu je úměrný jeho velikosti. Necháme-li zprvu úplně stranou záměrnou konkurenci, akumuluje se tedy velký kapitál úměrně podle své velikosti rychleji než kapitál malý.

Podle toho, nehledě už vůbec ke konkurenci, je akumulace velkého kapitálu mnohem rychlejší než akumulace menšího kapitálu. Ale sledujme, jak tomu bude dále.

Rozmnožením kapitálů se s pomocí konkurence zmenšují zisky z kapitálů. Především je tedy postižen malý kapitalista.

Předpokladem rozmnožení kapitálů a velkého počtu kapitálů je dále rostoucí bohatství země.

"V zemi, která by již dosáhla nejvyššího stupně bohatství, je obvyklá míra zisku tak malá, že úroková míra, jakou tento zisk dovoluje platit, je příliš nízká, než aby mohl Lit z úroků z peněz někdo jiný než největší boháči. Všichni lidé se středně velkým majetkem musí tedy sami používat svůj kapitál, musí něco podnikat nebo se pustit do některého odvětví obchodu." (Smith, sv. I, str. 196_197.)

Takovýto stav je politické ekonomii nejmilejší.

"Poměr mezi úhrnem kapitálů a důchodů určuje všude poměr, jaký bude mezi průmyslem a zahálkou; kde mají vrch kapitály, tam vládne průmysl; a kde důchody, vládne zahálka." (Smith, sv. II, str. 325.)

Jak je tomu potom s používáním kapitálu za této zvětšené konkurence?

S růstem kapitálů musí postupně vzrůstat i množství fondů, jež lze půjčovat na úrok; růstem těchto fondů se zmenšuje úrok z peněz 1. proto, že klesá tržní cena všech věcí, čím více stoupá jejich množství, 2. *proto, že vzroste-li v určité zemi množství kapitálů,*

je *potom nesnadnější* uplatnit nějak výhodně nový kapitál. Mezi různými kapitály dochází ke konkurenci tím, že majitel určitého kapitálu se všemožně snaží uchvátit obchod, který jev rukou jiného kapitálu. Ale většinou nemůže doufat, že tento jiný kapitál vystrnadí z jeho místa, jedině když je ochoten obchodovat za mírnějších podmínek. Nejenže musí prodávat vše levněji, ale často musí, aby našel příležitost k prodeji, dráže nakupovat. Čím větší část fondů je určena k tomu, aby za ně byla udržována produktivní práce, tím víc se zvětšuje poptávka po práci: Dělníci nacházejí zaměstnání snadno, ale pro kapitalisty je těžko najít dělníky. Konkurence mezi kapitalisty zvyšuje mzdy a snižuje zisky." (Smith, sv. II, str. 358_359.)

Drobný kapitalista má tedy na vybranou: 1) buď spotřebovat svůj kapitál, protože z úroků už nemůže být živ, tedy přestat být kapitalistou; anebo 2) sám se pustit do obchodování, prodávat své zboží levněji a nakupovat dráže než bohatší kapitalista a platit vyšší mzdu; a protože tržní cena je již vlivem předpokládané konkurence velmi nízká, znamená to přivést se na mizinu. Jestliže naopak velký kapitalista chce vystrnadit drobného kapitalistu, má vůči němu všechny výhody, jaké má kapitalista jakožto kapitalista vůči dělníkovi. Menší zisky mu nahrazuje větší kvantita jeho kapitálu, a dokonce i momentální ztráty může snášet tak dlouho, až přijde menší kapitalista na mizinu, a on potom bude zbaven této konkurence. Tak si akumuluje zisky drobného kapitalisty.

Dále: Velký kapitalista nakupuje vždy levněji než drobný kapitalista, protože nakupuje ve velkém. Může tedy prodávat levněji, aniž je mu to na újmu.

Ale když naopak vlivem poklesu úroku z peněz se střední kapitalisté stanou z rentiérů podnikateli, pak naopak rozmnožení kapitálů, s nimiž se něco podniká, a z toho pramenící menší zisk způsobují pokles úroku z peněz.

"Tím, že se zmenšuje prospěch, jaký je možno získat použitím určitého kapitálu, zmenšuje se nutně cena, jakou je možno zaplatit za použití tohoto kapitálu." *(Smith,* 5v. II, str. 359.)

"S růstem bohatství, průmyslu, obyvatelstva se snižují úroky, tedy zisk z kapitálů; ale kapitály samy se přesto rozmnožují, a to ještě rychleji než dříve, ačkoli se zmenšily zisky... Velký kapitál, třeba s malými zisky, roste zpravidla rychleji než malý kapitál s velkými zisky. Peníze plodí peníze, praví přísloví." (Sv. I, str. 189.)

Jestliže se tedy proti tomuto velkému kapitálu postaví docela malé kapitály s malými zisky, jak je tomu za předpokládaného stavu silné konkurence, pak je velký kapitál úplně rozdrtí.

Za této konkurence je potom nutným důsledkem všeobecné zhoršování zboží, padělání, výroba naoko, všeobecná otrava, jak se projevuje ve velkých městech.

Důležitou okolností v konkurenci mezi velkými a malými kapitály je dále poměr mezi *kapitálem fixním* a *kapitálem oběžným.*

"Kapitál oběžný je takový kapitál, kterého se používá k výrobě životních prostředků, v manufaktuře nebo v obchodě. Takto použitý kapitál nedává svému pánovi žádný důchod nebo zisk, dokud zůstává jeho vlastnictvím anebo zůstává v téže podobě. Majitel jej ustavičně vydává v určité formě, aby se mu v jiné formě vrátil, a jen s pomocí tohoto oběhu anebo této postupné změny a směny přináší zisk. *Kapitál fixní* záleží v kapitálu používaném k zlepšování polností, k nákupu strojů, nástrojů, náčiní, podobných věcí." *(Smith,* sv. II, str.197_198.)

"Každá úspora výdajů na udržování toho, co nazýváme fixní kapitál, přináší čistý zisk. Celkový kapitál každého podnikatele zaměstnávajícího dělníky rozpadá se nutně na dvě části, z nichž jedna připadá jeho fixnímu kapitálu (capital fixe) a druhá jeho oběžnému kapitálu (capital circulant). Zůstává-li součet stejný, pak čím menší je jedna část, tím větší musí být část druhá. Z kapitálu oběžného se opatřuje materiál k práci a platí se mzdy, a tak se uvádí do pohybu podnikání. Každá úspora na fixním kapitálu

(capital fixe), kterou se nezmenšuje produktivní síla práce, rozmnožuje kapitál." *(Smith,* sv. II, str. 226.)

Vidíme už od začátku, že poměr mezi fixním kapitálem a oběžným kapitálem je mnohem příznivější pro velkého kapitalistu než pro menšího. Velmi velký bankéř potřebuje jen nepatrně větší capital fixe než bankéř velmi malý. Jejich fixní kapitál se omezuje na písáu. Množství nástrojů velkostatkáře se nezvětšuje úměrně velikosti jeho pozemků. Zrovna tak úvěr, který má velký kapitalista na úkor menšího kapitalisty, je tím větší úsporou fixního kapitálu (capital fixe), totiž peněz, které musí mít vždy pohotově. Rozumí se konečně, že tam, kde průmyslová práce dosáhla vysokého stupně, kde se tedy téměř z veškeré ruční práce stala práce tovární, nestačí drobnému kapitalistovi celý jeho kapitál ani k tomu, aby měl potřebný fixní kapitál.[22]

Vůbec při akumulaci velkých kapitálů dochází také úměrně ke koncentrací a zjednodušení fixního kapitálu (capital fixe) v poměru k menším kapitalistům. Velký kapitalista si zavádí určitou organizací pracovních nástrojů.

"Zrovna tak v oblasti průmyslu znamená už kterákoli manufaktura a továrna rozsáhlejší spojení většího věcného jmění s četnými a rozmanitými rozumovými schopnostmi a technickými dovednostmi k jednomu *společnému* účelu výroby... Tam, kde zákonodárství udržuje pohromadě pozemkový majetek ve velkých celcích, hrne se přebytek rostoucího obyvatelstva do živností, a proto, jako je tomu ve Velké Británii, právě na poli průmyslu se především hromadí větší množství proletářů. Ale tam, kde zákonodárství dovoluje další a další dělení půdy, roste, jako ve Francii, počet drobných a zadlužených vlastníků, které neustálé drobení polností zahání do třídy nuzných a nespokojených. A dosáhne-li konečně toto drobení a tato předluženost vyššího stupně, pohlcují zase velké pozemkové majetky malé, tak jako velký průmysl ničí malý; a protože se pak vytvářejí větší komplexy statků, vede to zase k tomu, že i množství nemajetných dělníků, kterých není nezbytně zapotřebí k obdělávání půdy, je nuceno odejít do průmyslu." (Schulz, "Pohyb výroby", str. 58_59.)

"Kvalita zboží stejného druhu se mění vlivem toho, že se mění způsob výroby a zejména tím, že se zavádí strojová výroba. Jen to, že byla vyloučena lidská síla, umožnilo upříst z libry bavlny, která má cenu 3 šilinky 8 pencí, 350 přaden měřících dohromady 167 anglických nebo 36 německých mil a majících obchodní cenu 25 guinejí." (Tamtéž, str. 62.)

"V Anglii se za posledních 45 let snížily ceny bavlněných látek průměrně o $^{11}/_{12}$, a podle Marshallových výpočtů je stejné množství výrobků, za které se ještě v roce 1814 platilo 16 šilinků, dodáváno nyní za 1 šilink 10 pencí. Větší láce průmyslových výrobků zvětšila ve vlastní zemi spotřebu a zároveň rozšířila trh v zahraničí; a s tím souvisí, že ve Velké Británii se počet dělníků pracujících v bavlnářství po zavedení strojů nejen nezmenšil, nýbrž stoupl ze 40 000 na $1^1/_2$ miliónu. A pokud jde o výdělek průmyslových podnikatelů a dělníků, zmenšil se nutně vlivem rostoucí konkurence mezi továrníky jejich zisk v poměru k množství výrobků, které dodávají. V letech 1820_1833 klesl hrubý zisk továrníka v Manchesteru za stůček kalika ze 4 šilinků $1^1/_3$ pence na 1 šilink 9 pencí. Ale aby byla nahrazena tato ztráta, byl tím víc rozšířen rozsah výroby. Z toho nyní plyne, že v jednotlivých odvětvích průmyslu nastává částečná nadvýroba; že velmi často dochází k úpadkům, což *uvnitř* třídy kapitalistů a zaměstnavatelů vytváří nejistotu a kolísání a výkyvy majetku, a tím část ekonomicky zničených přechází nuceně k proletariátu; že často a nenadále nastává nutnost zastavit nebo omezit práci, a škody takových zjevů vždy trpce pociťuje třída námezdních dělníků." (Tamtéž, str. 62_63.)

"Dát se najmout na práci znamená začít být otrokem; najímat pracovní materiál znamená založit svou svobodu... Práce je člověk, kdežto materiál v sobě nemá nic lidského." *(Pecqueur*, "Teorie sociální ekonomie" atd., str. 411_412.)
"Prvek materiálu, který vůbec nemůže přispět k bohatství bez druhého prvku, *práce*, nabývá divotvorné síly, aby jim [23] nesl ovoce, jako by do něho vlastníma rukama vložili tento nepostradatelný prvek." (Tamtéž.)
"Dejme tomu, že denní práce jednoho dělníka mu ročně vynese průměrně 400 franků a že tento obnos postačuje dospělému člověku k skrovné obživě; pak tedy každý, kdo má 2000 franků renty, pachtovného, nájemného atd., nepřímo nutí pět lidí, aby za něj pracovali; 100 000 franků renty představuje práci 250 lidí a 1 000 000 práci 2500 jednotlivců" (tamtéž, str. 412_413), _ tedy 300 miliónů (Ludvíka Filipa) práci 750 000 dělníků.
"Lidský zákon dal majitelům právo používat i zneužívat všeho pracovního materiálu, tj. dělat si s ním, co se jim zlíbí... zákon je ani dost málo nezavazuje poskytovat nemajetným práci v pravý čas a,stále, ani platit jim vždy postačující mzdu atd." (Tamtéž, str. 413.) "Úplná volnost pokud jde o povahu, množství, kvalitu, účelnost výroby, pokud jde o užívání a spotřebu statků, pokud jde o dispozici veškerým materiálem. Každý má volnost směňovat si to, co má, jak chce, a přitom nepřihlíží k ničemu kromě svého individuálního zájmu." (Tamtéž, str. 413.)
Konkurence není nic jiného než libovolná směna, která je sama nejbližším a logickým důkazem práva každého jednotlivce používat i zneužívat všech výrobních nástrojů. Následující tři ekonomické znaky tvoří ve skutečnosti jen jediný: právo použití i zneužití, volnost směny a neomezená konkurence; vedou k těmto důsledkům: Každý vyrábí co chce, jak chce, kdy chce, kde chce; vyrábí dobře nebo špatně, příliš mnoho nebo příliš málo, příliš pozdě nebo předčasně, příliš draho nebo příliš levně; nikdo neví, zda prodá, komu prodá, jak prodá, kdy prodá, kde prodá; zrovna tak je tomu s koupí. Výrobce nezná ani potřeby, ani zdroje surovin, ani poptávku, ani nabídku. Prodává kdy chce, kdy může, kde chce, komu chce, za cenu, za jakou chce. Zrovna tak i kupuje. V tom všem je ustavičně hříčkou náhody, otrokem zákona silnějšího, bohatšího, toho, kdo má méně naspěch... Zatímco na jednom místě se nějakého zboží nedostává, je ho na jiném místě nadbytek a plýtvá se jím. Zatímco jeden výrobce prodává hodně anebo velmi draho a s ohromným ziskem, neprodává druhý nic, nebo prodává se ztrátou... Nabídka nic neví o poptávce, a poptávka neví nic o nabídce. Vyrábíte, a spoléháte se přitom na nějakou zálibu, na módu, která se objevila mezi spotřebiteli, ale už když se chystáte dodat zboží, rozmar se rozplynul a obrátil se k jinému výrobku.., nevyhnutelným důsledkem jsou neustálé konkursy zachvacující stále širší kruhy, zklamané naděje, nenadálé zkázy a stejně nenadále vznikající velká jmění; obchodní krize, nezaměstnanost, periodicky přeplněné nebo prázdné sklady; mzdy a zisky jsou nejisté a klesají, hodnoty přicházejí nazmar nebo se jimi nesmírně plýtvá, a zrovna tak je tomu s časem a s námahou na bojišti zběsilé konkurence." (Tamtéž, str. 414_416.)
Ricardo ve své knize (pozemková renta): Národy jsou jen dílny pro výrobu, člověk je stroj, který konzumuje a vyrábí; lidský život je kapitál; ekonomické zákony slepě vládnou světu. Pro Ricarda nejsou lidé nic, výrobek je pro něj všechno. Ve 26. kapitole francouzského překladu se říká: "Pro člověka, který má kapitál 20 000 franků, pobírá ročně 2000 franků zisku, je úplně lhostejné, zda jeho kapitál zaměstná sto nebo tisíc lidí... Není skutečný zájem země stejný? Stačí, když její důchod se nezmenšuje a je reálný a když se její renta a její zisky nemění; co na tom záleží, má-li deset nebo dvanáct miliónů obyvatel?" "Opravdu," říká p. Sismondi sv. II, str. 331, "mohli bychom si už jen přát, aby král, který by zůstal na ostrově docela sám, ustavičně točil

klikou a dával vykonávat všechnu práci v Anglii automatům."[24] "Pán, který kupuje práci dělníků za tak nízkou cenu, že stěží postačuje na nejnaléhavější potřeby, není odpovědný ani za nedostatečnost mezd, ani za příliš dlouhou pracovní dobu: sám podléhá zákonu, který vnucuje.., bída nepramení ani tak v lidech, jako spíše v moci věcí." (Buret, tamtéž, str. 82.)

"V Anglii je mnoho míst, kde obyvatelům chybějí kapitály k úplnému obdělávání půdy. Velká část vlny z východních oblastí Skotska koná po prabídných silnicích cestu do hrabství yorského, kde se pak zpracovává, neboť doma není dost kapitálů k manufaktuře.V Anglii je mnoho malých měst s řemeslnou výrobou, jejichž obyvatelé nemají dost kapitálu, aby své průmyslové výrobky dopravili na vzdálené trhy, kde je po nich poptávka a kde jsou i jejich spotřebitelé. Tamní obchodníci jsou jen zprostředkovatelé bohatších obchodníků, kteří sídlí v několika velkých obchodních městech." *(Smith,* sv. II, str. 381_382.)

"Hodnota ročního produktu půdy a práce se může zvýšit jedině tím, že stoupne buď *počet* produktivních pracovníků, anebo *produktivní síla* osob zaměstnaných již předtím... V obou případech je téměř vždy třeba dalšího kapitálu." *(Smith,* sv. II, str. 338.)

"Protože tedy spočívá v povaze věci, že *akumulace* určitého kapitálu musí nutně předcházet dělbě práce, nemůže se práce ještě dále dělit v té míře, v jaké stoupá stav předem nahromaděných kapitálů. Čím víc se práce dělí na další a další detailní úkony, tím víc roste množství surovin, které může uvést v činnost týž počet lidí; a protože úkon každého dělníka je postupně redukován na vyšší a vyšší stupeň jednoduchosti, vynalézají se všelijaké nové stroje, které tyto úkony usnadňují a urychlují. Čím víc se tedy rozrůstá dělba práce, tím je nutnější, má-li být ustavičně zaměstnán týž počet dělníků, aby byla předem nashromážděna stejná zásoba potravin a zásoba surovin, nástrojů a nářadí, která je mnohem vydatnější, než bylo zapotřebí dříve za stavu méně pokročilého. Počet pracovníků vzrůstá v každém pracovním oboru právě tehdy, když se v tomto oboru zvýší dělba práce, nebo spíše právě toto zvýšení jejich počtu jim umožňuje, aby se takto třídili a rozdělovali na jednotlivé úkony." (Smith, sv. II, str. 193_194.)

"Tak jako se práci nemůže dostat tohoto velkého rozšíření výrobní síly bez předchozí akumulace kapitálů, zrovna tak vede akumulace kapitálů přirozeně k tomuto rozšíření. Kapitalista totiž chce, aby se toho s pomocí jeho kapitálu vyrobilo co nejvíc, snaží se tedy zavést mezi dělníky nejvýhodnější dělbu práce a vybavit je nejlepšími stroji. Prostředky, které mu pomáhají, aby měl v obou těchto věcech úspěch, jsou úměrné jednak rozšíření jeho kapitálu, jednak počtu lidí, jaký může tento kapitál trvale zaměstnávat. *Růstem kapitálu,* jenž uvádí do pohybu průmysl, se tedy nejen zvětšuje objem průmyslu v určité zemi, nýbrž v důsledku takovéhoto růstu vyrábí týž objem průmyslu mnohem větší množství výrobků." (Smith, sv. II, str. 194_195.) Tedy *nadvýroba.*

"Rozsáhlejší kombinace výrobních sil... v průmyslu a obchodu sdružováním početnějších a rozmanitějších lidských sil a přírodních sil v podniky většího rozsahu... tu a tam už také těsnější spojeni mezi hlavními odvětvími výroby. Tak se velcí továrníci budou zároveň snažit získat velký pozemkový majetek, aby alespoň část surovin potřebných v jejich průmyslu nemuseli kupovat teprve z třetí ruky; anebo spojí se svými průmyslovými podniky obchod, nejen aby prodávali vlastní výrobky, ale i k tomu, aby nakupovali jiné výrobky a prodávali je svým dělníkům. V Anglii, kde tu a tam podléhá jednotlivým továrníkům 10 000 i 12 000 dělníků..., není už nic neobvyklého, že různé výrobní obory jsou takovýmto způsobem sdruženy a podléhají *jednomu* řídícímu rozumu, nejsou tam vzácné takovéto menší státy nebo oblasti ve

státě. Tak v novější době se majitelé dolů u *Birminghamu* zmocnili *celého* procesu výroby železa, na kterém se dříve podíleli různí podnikatelé a majitelé. Viz "Důlní distrikt birminghamský". "Deutsche Vierteljahrsschrift' 3, 1838. _ Konečně ve větších akciových podnicích, které se tak rozmohly, vidíme rozsáhlé kombinace peněžní potence *mnoha* podílníků s vědeckými a technickými znalostmi a dovednostmi druhých, kteří byli pověřeni vykonáváním práce. To umožňuje kapitalistům, aby své úspory používali rozmanitěji a navíc ještě současně v zemědělské, průmyslové a obchodní výrobě, čímž se jejich zájem stává zároveň mnohostrannějším, vyrovnávají se a splývají protiklady mezi zájmy zemědělství, průmyslu a obchodu. Ale i tato snadnější možnost zužitkování kapitálu nejrůznějším způsobem nutně zesiluje protiklad mezi majetnými a nemajetnými třídami." (Schulz, cit. spis, str. 40 až 41.)

Obrovský zisk, který těží pronajimatelé domů z bídy. Loyer[25] je nepřímo úměrný průmyslové bídě.

Stejně procenta z neřestí proletářů, kteří se octli na dně. (Prostituce, opilství, prêteur sur gages [26].)

Roste akumulace kapitálů a ubývá konkurence mezi nimi, neboť kapitál i pozemkový majetek se ocitají v jedněch rukou, a zároveň kapitál díky své velikosti získává možnost kombinovat různé výrobní obory.

Lhostejnost vůči lidem. Smithových dvacet losů v loterii [27].

Sayův revenue net et brut.[28]

Pozemková renta

Právo pozemkových vlastníků odvozuje svůj původ z loupeže. (Say, sv. I, str. 136, pozn.) Pozemkoví vlastníci, tak jako všichni lidé, tuze rádi sklízejí tam, kde nikdy neseli, a požadují rentu dokonce i za přirozený produkt země. *(Smith*, sv. I, str. 99.)

"Může se mít za to, že pozemková renta je jen zisk z kapitálu, který vlastník vynakládá na zvelebování půdy... Jsou případy, kdy pozemková renta může být z části takovým ziskem... ale pozemkový vlastník požaduje 1. rentu dokonce i za nezvelebenou půdu, a co je možno pokládat za úrok nebo zisk z nákladů na zvelebení, je většinou jen přídavek (připočtení) k této původní rentě; 2. mimoto nejsou tato zlepšení vždy prováděna s pomocí kapitálu pozemkových vlastníků, nýbrž často z kapitálu pachtýřů: ale přesto, když dojde k obnovení pachtu, požaduje pozemkový vlastník zpravidla takové zvýšení renty, jako kdyby veškeré ty zvelebovací práce provedl z vlastního kapitálu; 3. ba někdy dokonce požaduje rentu i z toho, co se ani vůbec nedá nijak zvelebit lidskou rukou." *(Smith*, sv. I, str. 300_301.)

Jako příklad k poslednímu případu uvádí Smith slanobýl obecný (slanorožec zelnatý, salicorne)_ druh mořské rostliny, z které se po spálení získá alkalická sůl používaná při výrobě skla, mýdla atd. Roste ve Velké Británii, hlavně ve Skotsku na různých místech, ale jen na skalách, které jsou zasahovány odlivem a přílivem (stoupáním a klesáním moře, marée), zaplavovány dvakrát denně mořskými vlnami, a jejich produkt tedy nikdy nebyl rozmnožen lidským přičiněním. Ale majitel takového pozemku, kde roste tento druh rostlin, požaduje rentu zrovna tak jako za půdu, na které se pěstuje obilí. V okolí Shetlandských ostrovů je moře neobyčejně bohaté. Velká část obyvatel ostrovů se živí rybolovem. Ale aby bylo možno těžit z bohatství moře, je nutno bydlet na pevnině v sousedství ostrovů. Pozemková renta není úměrná tomu, co může nájemce vytěžit z půdy, nýbrž tomu, co může vytěžit jak z půdy, tak i z moře. *(Smith*, sv. I, str. 301_302.)

"Pozemkovou rentu lze považovat za produkt *přírodní síly*, již majitel půdy propůjčuje pachtýři k užívání. Tento produkt je větší nebo menší podle toho, za jak velkou se pokládá

tato síla, anebo, jinými slovy, podle toho, jak velká je přirozená nebo uměle docílená úrodnost půdy. Je dílem přírody, které zbývá, odečteme-li nebo vyrovnáme-li všechno, co je možno považovat za dílo člověka." *(Smith,* sv. II, str. 377_378.).

"Pozemková renta, považovaná za cenu placenou za užívání půdy, je přirozeně *cenou monopolní.* Neřídí se vůbec tím, co snad pozemkový vlastník vynaložil na zvelebení půdy, nebo tím, kolik musí dostat, aby neprodělal, nýbrž tím, co asi může dát pachtýř, aniž by prodělal." *(Smith,* sv. I, str. 302.)

Ze tří produktivních tříd je třída pozemkových vlastníků takovou třídou, kterou její důchod nestojí ani práci, ani starost, přichází jakoby sám od sebe, aniž je přitom třeba něco vymýšlet nebo podnikat." *(Smith,* sv. II, str. 161.)

Slyšeli jsme již, že velikost pozemkové renty závisí na poměru *úrodnosti* půdy.

Jiným momentem, který ji určuje, je *poloha.*

"Renta se mění podle *úrodnosti* půdy, a to bez ohledu na její produkt, a podle *polohy,* ať už je úrodnost jakákoli." *(Smith,* Sv. I, str. 306.)

Jsou-li půda, doly a rybnaté vody stejně plodné, pak jejich výnos bude úměrný výši kapitálů, které jsou vloženy do jejich obdělávání a těžby, a zároveň i více nebo méně obratnému způsobu využití kapitálu. Jsou-li kapitály stejné a je-li jich stejně obratně využito, pak bude výnos úměrný přirozené plodnosti půdy, rybnatých vod a dolů." (Sv. II, str. 210.)

Tyto Smithovy věty jsou důležité, neboť při stejných výrobních nákladech a stejném rozsahu redukují pozemkovou rentu na větší nebo menší plodnost půdy. To tedy jasně dokazuje převrácenost pojmů v ekonomii, která proměňuje úrodnost půdy v jakousi vlastnost majitele půdy.

Ale všimněme si teď pozemkové renty, jak se vytváří ve skutečném styku.

Pozemkovou rentu určuje *boj mezi pachtýřem a pozemkovým vlastníkem.* U všech ekonomů zjišťujeme, že uznávají za základnu společenské organizace nepřátelský protiklad zájmů, boj, válku.

Podívejme se teď, jaký je vztah mezi pozemkovým vlastníkem a pachtýřem.

"Při sjednávání podmínek pronájmu se pozemkový vlastník snaží, aby pachtýři nezbylo víc, než kolik stačí k udržování kapitálu, z něhož si opatřuje osivo, platí za práci, kupuje a udržuje dobytek a jiné nástroje, a aby mimoto zůstal obvyklý zisk z ostatních zpachtovaných statků v kraji. Je to zajisté nejmenší díl, jakým se pachtýř může spokojit, nemá-li přitom prodělávat, a ponechat mu víc je málokdy pozemkový vlastník ochoten. Všechno, co zbývá z výnosu anebo z jeho ceny nad tento díl, ať už je zbytek jakýkoli, hledí si vlastník zajistit jako pozemkovou rentu, největší, jakou může pachtýř zaplatit za určitého stavu půdy. Toto surplus je vždy možno považovat za přirozenou rentu nebo za rentu, za jakou se přirozeně pronajímá většina pozemků." *(Smith,* sv. I, str. 299_300.)

"Pozemkoví vlastnící," říká Say, "provádějí vůči pachtýřům jakýsi monopol. Poptávka po jejich zboží, po půdě, se může ustavičně rozšiřovat; ale množství jejich zboží sahá jen k určitému bodu... Obchod, který mezi sebou uzavírají pozemkový vlastník a pachtýř, je vždy co možno nejvýhodnější pro vlastníka..., kromě výhody, kterou mu dává sama povaha věcí, dává mu ještě výhodu jeho postavení, větší jmění, úvěr, vážnost; už jen první výhoda sama o sobě stačí, aby měl vždycky možnost těžit z příznivých okolností půdy *sám.* Zahájení provozu na průplavu, cestě, vzrůst obyvatelstva a blahobytu určité oblasti stále zvyšují pachtovné... Pachtýř sám ovšem může na vlastní náklad zlepšovat půdu; ale z tohoto kapitálu má prospěch jen po dobu, kdy má půdu v pachtu, a když pacht vyprší, připadá tento kapitál pozemkovému vlastníkovi; od tohoto okamžiku pobírá z něho vlastník úroky, aniž předem zaplatil vklad, neboť nájemné se pak úměrně zvýší." *(Say,* Sv. II, str. 143.)

"Pozemková renta, uvažována jako cena, která se platí za užívání půdy, je přirozeně nejvyšší cena, jakou si při určitém stavu půdy pachtýř může dovolit platit." *(Smith,* sv. I, str. 299.)

"Pozemková renta z majetku na povrchu země činí většinou asi třetinu celkového výnosu, je to skoro vždy renta spolehlivá a nezávisí na kolísání sklizně." *(Smith,* sv. I, str. 351.) "Zřídkakdy činí tato renta méně než čtvrtinu celkového výnosu." (Tamtéž, sv. II, str. 376_378.)
U každého zboží nelze platit *pozemkovou rentu.* Například v některých krajinách se za kamení pozemková renta neplatí.
"Na trh se mohou zpravidla dodávat jen ty produkty země, ty části výnosu půdy, jejichž běžná cena stačí uhradit kapitál, vynaložený na jejich dopravu na trh a přinese obvyklý zisk z tohoto kapitálu. Postačí-li cena na víc než na toto, připadne surplus samozřejmě pozemkové rentě. Je-li jen dostatečná, pak je sice možno dodat zboží na trh, ale nepostačuje k tomu, aby majiteli půdy zaplatilo pozemkovou rentu. Zda cena je nebo není vyšší, závisí na poptávce." *(Smith,* sv. I, str. 302_303.)
"Pozemková renta se podílí na skladbě *ceny zboží* docela *jinak* než mzda a zisk z kapitálu. *Vysoká nebo nízká sazba mezd a zisků* je *příčinou* vysoké nebo nízké ceny zboží: vysoká nebo nízká sazba pozemkové renty je jejím *důsledkem." (Smith,* sv. I, str. 303_304.)
K *produktům,* které jsou vždy zdrojem *pozemkové renty,* patří *potrava.*
"Protože se lidé, stejně jako všichni ostatní živočichové, přirozeně množí podle toho, kolik mají prostředků k životu, je stále větši nebo menší poptávka po potravě. Za potravu se dá koupit větší nebo menší množství práce, a vždycky se najdou lidé ochotní něco vykonat, jen aby ji dostali. Práce, kterou je možno koupit za potravu, *nerovná* se ovšem vždy *práci,* která by se jí mohla vydržovat při velmi šetrném hospodaření, a to je způsobováno tím, že mzdy jsou někdy vysoké. Vždycky se však dá za potravu koupit tolik práce, kolik jí lze vydržovat při zachovávání míry obvyklé pro vydržování toho nebo onoho druhu v tom nebo onom kraji. Půda téměř ve všech možných situacích produkuje větší množství potravy, než kolik by jí prostě stačilo k vydržování práce nutné k tomu, aby se ona potrava dostala na trh. Přebytek této potravy je vždy více než postačující, aby se ziskem nahradil kapitál, který onu práci zaměstnal. Vždycky tedy něco zbude, aby pozemkový vlastník dostal nějakou rentu." (*Smith,* Sv. I, str. 305_306.) "Potrava tedy není jenom původním zdrojem pozemkové renty, ale i všechen ostatní produkt půdy, z kterého potom vyplývá renta, má onu složku své hodnoty z větší produktivní síly, jaké dosáhla práce, aby produkovala potravu, s pomocí (au moyen) obdělávání a zlepšování půdy." *(Smith,* sv. I, str. 345.) "Potrava lidí tedy vždycky postačuje k placení pozemkové renty." (Sv. I, str. 337.) "Země jsou lidnaté nikoli podle počtu, jaký může být ošacen a ubytován jejich produktem, nýbrž podle počtu lidí, které uživí." *(Smith,* sv. I, str. 342.)
"Po potravě jsou dvěma hlavními potřebami lidstva ošacení, přístřeší, otop. Většinou jsou zdrojem pozemkové renty, ale ne nutně v každém případě." (Sv. I, tamtéž, str. 337_338.)
Podívejme se teď, jak pozemkový vlastník těží ze všech výhod společnosti.
1) Pozemková renta roste s obyvatelstvem. (Smith, sv. I, str. 335.)
2) Četli jsme již u Saye, jak pozemková renta stoupá zároveň se zaváděním železnic atd., se zlepšováním, bezpečností a rozšiřováním dopravních prostředků.
3) "Každé zlepšení stavu společnosti vede *přímo* nebo *nepřímo* k zvýšení pozemkové renty, k zvýšení skutečného majitelova bohatství, tj. jeho moci nakupovat cizí práci nebo její produkt... Zvýšené zlepšování polností a obdělávání k tomu vede přímo. Majitelův podíl na produktu se nutně zvětšuje zároveň s růstem produktu... Stoupání skutečné ceny takovýchto nezpracovaných produktů, například stoupání cen dobytka, vede i k tomu, že pozemková renta stoupá, a to ještě větší měrou. Nejenže se skutečná hodnota podílu pozemkového vlastníka, skutečná moc, jakou mu dává tento podíl nad cizí prací, nutně zvětšuje se skutečnou hodnotou produktu, nýbrž i velikost tohoto podílu v poměru k úhrnnému produktu roste s touto hodnotou. Když stoupla skutečná cena tohoto produktu, nevyžaduje více práce než předtím, aby byl tento produkt dodán na trh a aby byl uhrazen vynaložený kapitál i s jeho

obvyklými zisky. Zbývající část produktu náležící pozemkovému vlastníkovi bude tedy vzhledem k celkovému produktu mnohem větší, než byla předtím." *(Smith,* sv. II, str. 157_159.)

Větší poptávka po nezpracovaných produktech a tedy zvýšení hodnoty může zčásti pramenit v růstu obyvatelstva a v růstu jeho potřeb. A kdykoli se učiní nějaký objev, vynález, kdykoli manufaktura začne používat nějakou surovinu dosud vůbec nepoužívanou nebo málo používanou, vede to k zvýšení pozemkové renty. Tak například nesmírně stoupla renta z uhelných dolů zásluhou železnic, parolodí atd.

Kromě této výhody, jakou má pozemkový vlastník z manufaktury, z vynálezů, z práce, uvidíme hned ještě jinou výhodu.

4) "Veškerý rozvoj produktivní síly práce, směřující přímo k tomu, aby snížil skutečnou cenu výrobků manufaktury, tíhne nepřímo k tomu, aby zvýšil skutečnou pozemkovou rentu. Za výrobek manufaktury směňuje totiž tu část svého nezpracovaného produktu, která převyšuje jeho osobní spotřebu, anebo cenu této části. Všechno, co snižuje skutečnou cenu prvního druhu výrobků, zvyšuje reálnou cenu druhého druhu. Pak tedy už totéž množství nezpracovaného produktu odpovídá většímu množství výrobku manufaktury, a to umožňuje pozemkovému vlastníkovi nakoupit si větší množství komfortních, ozdobných a přepychových předmětů." *(Smith,* sv. II, str. 159.)

Ale jestliže Smith z toho, že pozemkový vlastník těží ze všech výhod společnosti, usuzuje (sv. II, str. 161), že zájem pozemkového vlastníka je vždycky totožný se zájmem společnosti, je to pošetilé. V ekonomii, za vlády soukromého vlastnictví, je zájem, jaký má někdo na společnosti, právě v opačném poměru k zájmu, jaký má na něm společnost, tak jako lichvářův zájem na rozmařilci není ani dost málo totožný s rozmařilcovým zájmem.

Jen mimochodem se zmiňujeme, že pozemkový vlastník usiluje vždy o monopol pozemkového vlastnictví cizích zemí, což například vedlo k obilním zákonům. Zrovna tak tu pomineme středověké nevolnictví, otroctví v koloniích, bídu vesnických nádeníků ve Velké Británii. Zůstaňme u toho, co učí sama politická ekonomie.

1) Pozemkový vlastník má zájem na blahu společnosti, což podle ekonomických zásad znamená, že má zájem na její rostoucí populaci, na její umělé produkci, na rozmnožování jejích potřeb, jedním slovem na růstu bohatství, a tento růst je podle našich dosavadních úvah totožný s růstem bídy a otroctví. Rostoucí poměr nájemného k bídě je jedním z příkladů zájmu pozemkového vlastníka na společnosti, neboť s nájemným roste pozemková renta, úroky z půdy, na které dům stojí.

2) Podle ekonomů samých je zájem pozemkového vlastníka v nepřátelském protikladu k zájmu pachtýře, tedy už k zájmu dosti značné části společnosti.

3) Protože pozemkový vlastník může od pachtýře požadovat tím větší rentu, čím menší mzdu platí pachtýř, a protože pachtýř stlačuje mzdu tím víc, čím větší pozemkovou rentu požaduje vlastník, je zájem pozemkového vlastníka právě tak nepřátelský zájmu čeledi, jako zájem majitelů manufaktur vůči jejich dělníkům. Stlačuje rovněž mzdu na minimum.

4) Protože reálné snižování ceny výrobků manufaktury zvyšuje pozemkovou rentu, má tedy majitel půdy přímý zájem na stlačování mezd dělníků v manufakturách, na konkurenci mezi kapitalisty, na nadvýrobě, na celé bídě manufaktur.

5) Není-li tedy zájem pozemkového vlastníka ani zdaleka totožný se zájmem společnosti, je-li v nepřátelském protikladu k zájmu pachtýře, čeledi, dělníků v manufakturách i kapitalistů, pak dokonce ani zájem jednoho pozemkového vlastníka není totožný se zájmem druhého v důsledku konkurence, kterou nyní budeme zkoumat.

Již obecně vzato je poměr mezi velkým a malým pozemkovým vlastnictvím stejný jako poměr mezi velkým a malým kapitálem. K tomu však přistupují ještě zvláštní okolnosti, které bez výjimky vedou k akumulaci velkého pozemkového vlastnictví a k tomu, že toto velké pozemkové vlastnictví pohlcuje drobná pozemková vlastnictví.

1) Nikde poměrný počet dělníků a nástrojů tolik neklesá s velikostí fondů jako u pozemkového majetku. Právě tak ani možnost všestranného vykořisťování, úspora výrobních nákladů a obratná dělba práce nevzrůstají nikde s velikostí fondů tolik jako u pozemkového majetku. Byť je pole sebemenší, přesto je určitá hranice, pod kterou už nelze omezovat pracovní nástroje, kterých je tu zapotřebí, jako pluh, pila atd., kdežto malý rozsah pozemkového majetku může daleko překročit tuto hranici.
2) Velký pozemkový majetek si akumuluje úroky, které pachtýřův kapitál vynaložil na zlepšování půdy. Malý pozemkový majetek musí vynaložit vlastní kapitál. Pro něj tedy odpadá celý tento zisk.
3) Každé zlepšení společností prospívá velkému pozemkovému vlastnictví, kdežto malému škodí, protože tím pro ně víc a víc roste potřeba hotových peněz.
4) U této konkurence je třeba ještě vzít v úvahu dva důležité zákony:
α) Renta z polností, obdělávaných proto, aby produkovaly potraviny pro lidí, usměrňuje rentu většiny ostatních obdělávaných polností. (Smith, sv. I, str. 331.)
Potraviny, jako je dobytek atd., může konec konců vyrábět jen velký pozemkový majetek. Usměrňuje tedy rentu z ostatních polností a může jí stlačit na minimum.
Drobný pozemkový vlastník, který sám pracuje, je potom k velkému pozemkovému vlastníkovi v takovém poměru, jako řemeslník, který má *vlastní* nástroj, k majiteli továrny. Drobný pozemkový majetek se stal pouhým pracovním nástrojem. Pro malého pozemkového vlastníka úplně mizí pozemková renta, nanejvýš mu zůstávají úroky z jeho kapitálu a mzda za jeho práci; neboť konkurencí může dospět pozemková renta až k tomu, že už je jen úrokem z kapitálu, který sám není do ničeho vložen.
β) Slyšeli jsme už ostatně, že při stejné úrodnosti a stejně obratné exploataci polností, nerostných ložisek a lovišť ryb je výnos úměrný rozsahu kapitálů. Tedy vítězství velkého pozemkového vlastnictví. Zrovna tak u stejných kapitálů v poměru k výnosnosti. Tedy při stejných kapitálech vyhrává pozemkový vlastník úrodnější půdy.
γ) "O dolu je možno obecně vzato říci, že je bohatý nebo chudý podle toho, zda je množství nerostu, které se z něho dá vytěžit určitým množstvím práce, větší nebo menší, než jaké se při stejné práci vytěží z většiny ostatních dolů stejného druhu." (Smith, sv. I, str. 345_346.) "Nejbohatší důl určuje cenu uhlí i ze všech ostatních dolů v okolí. Vlastník pozemku i podnikatel vidí, že jim neprospěje (jednomu v podobě vyšší renty, druhému v podobě vyššího zisku), budou-li prodávat levněji než jejich sousedé. Sousedé musí pak také prodávat za stejnou cenu, třebaže k tomu mají menší předpoklady a třebaže se tato cena víc a víc zmenšuje a někdy je připraví o celou rentu a o všechen zisk. Na některých dolech se pak vůbec přestane těžit, jiné už nenesou žádnou rentu a může v nich těžit už jen vlastník pozemku ve vlastni režii." (Smith, sv. I, str. 350.) "Po objevení dolů v Peru přestalo se kutat ve většině evropských stříbrných dolů... Tak tomu bylo i s doly na Kubě a v St. Domingu a dokonce i se starými doly v Peru, když byly objeveny doly v Potosí." (Sv. I, str. 353.)
Úplně totéž, co tu Smith říká o dolech, platí více nebo méně o pozemkovém majetku vůbec.
δ) "Je třeba poznamenat, že obvyklá tržní cena půdy závisí všude na obvyklé úrokové sazbě... Kdyby pozemková renta klesla tak, že by byla o mnoho nižší než úrok z peněz, pak by nikdo nechtěl kupovat pozemky, což by brzy zase redukovalo jejich ceny. Naopak, kdyby přednosti pozemkové renty mnohem víc než vyvažovaly úroky z peněz, každý by kupoval pozemky, což by rovněž brzy zase ozdravilo jejich běžnou cenu." (Sv. II, str. 367_368.)
Z tohoto poměru pozemkové renty k úrokům z peněz plyne, že pozemková renta musí stále klesat, takže nakonec mohou žít z pozemkové renty už jen ti největší boháči. Konkurence mezi pozemkovými vlastníky, kteří nedávají do pachtu, je stále větší. Část jich přichází na mizinu. Další akumulace velkého pozemkového vlastnictví.
Tato konkurence vede dále k tomu, že velká část pozemkového vlastnictví se ocitá v rukou kapitalistů a že kapitalisté se tak stávají zároveň pozemkovými vlastníky, jako ostatně vůbec

menší vlastníci pozemků jsou už jen kapitalisty. Stejně nabývá část velkého pozemkového vlastnictví zároveň průmyslové povahy.
Posledním důsledkem je tedy to, že mizí rozdíl mezi kapitalistou a pozemkovým vlastníkem, takže tedy celkem vzato jsou už jen dvě třídy obyvatelstva, dělnická třída a třída kapitalistů. Tímto zašantročením pozemkového vlastnictví, proměnou pozemkového vlastnictví ve zboží dostává stará aristokracie poslední ránu, a zároveň to dovršuje moc peněžní aristokracie.
1) Nesdílíme sentimentální slzy, které nad tím prolévá romantika. Ta stále zaměňuje hanebnost, tkvící v *zašantročení půdy*, s docela rozumným, v rámci soukromého vlastnictví nutným a žádoucím důsledkem, který spočívá v *zašantročení soukromého vlastnictví* půdy. Předně je feudální pozemkové vlastnictví už svou podstatou zašantročená půda, půda odcizená člověku, vůči kterému tu potom tedy stojí v podobě několika málo velkých pánů.
Již ve feudálním pozemkovém vlastnictví tkví vláda půdy jakožto cizí moci nad lidmi. Nevolník je akcidens půdy. Právě tak náleží půdě majorátní pán, prvorozený syn. Půda ho dědí. Pozemkovým vlastnictvím vůbec začíná vláda soukromého vlastnictví, pozemkové vlastnictví je jeho základnou. Ale ve feudálním pozemkovém vlastnictví je pán alespoň *zdánlivě* králem pozemkového majetku. Zrovna tak je tu ještě zdání jakéhosi niternějšího vztahu mezí držitelem a půdou, než je vztah pouhého *věcného* bohatství. Pozemek se individualizuje svým pánem, má jeho titul, je baronský nebo hraběcí zároveň s ním, má své výsady, svou soudní moc, svůj politický vztah atd. Je to jakoby neorganické tělo svého pána. Odtud přísloví: *nulle terre sans maître* [29], v němž je vyslovena srostlost vrchnostenského vztahu s pozemkovým majetkem. Právě tak se vláda pozemkového vlastnictví nejeví bezprostředně jako vláda pouhého kapitálu. Ti, kdo patří k pozemkovému vlastnictví, mají k němu spíše vztah jako ke své vlasti. Je to jakási úzkoprsá národnost.
Feudální pozemkové vlastnictví dává jméno svému pánu právě tak jako království svému králi. Historie jeho rodiny, jeho rodu atd., to vše pro něj individualizuje pozemkový majetek a dělá z něho doslova jeho rod, osobu. Právě tak ti, kdo pracují na statku, nejsou tu v poměru *nádeníků*, nýbrž jsou zčásti sami jeho vlastnictvím jako nevolníci, zčásti mají k němu vztah závazné úcty, poddanství a povinnosti. Jeho postavení vůči ním je tedy bezprostředně politické a má zrovna tak i *citovou* stránku. Mravy, charakter atd. jsou na každém pozemku jiné a zdají se být totožné s kusem půdy, kdežto později je vztah člověka k pozemku určován už jen měšcem, ne jeho charakterem, jeho individualitou. Konečně se ani nesnaží vytěžit ze svého statku co možno nejvíc. Spíše tyje z toho, co tu je, a starost, jak to opatřit, klidně přenechává nevolníkům a pachtýřům. To je *šlechtický* vztah k pozemkovému majetku, který svého pána obklopuje romantickou svatozáří.
Je třeba, aby bylo zrušeno toto zdání, aby pozemkové vlastnictví, kořen soukromého vlastnictví, bylo úplně vtaženo do pohybu soukromého vlastnictví a aby se stalo zbožím, je třeba, aby se vlastníkovo panství jevilo jako ryzí vláda soukromého vlastnictví, kapitálu, zbavená jakéhokoli politického zabarvení, aby se vztah mezi vlastníkem a dělníkem redukoval na ekonomický vztah vykořisťovatele a vykořisťovaného, aby ustal jakýkoli osobní vztah vlastníka k jeho vlastnictví a aby se vlastnictví stalo jen *věcným*, hmotným bohatstvím, aby už vlastníkův svazek s půdou nebyl věcí cti, ale věcí zájmu, a aby se půda stala pouhou hodnotou, s kterou se kšeftuje, stejně jako člověk. Je nutno, aby se to, co je jádrem pozemkového vlastnictví, špinavá zištnost, objevilo i ve své cynické podobě. Je nutné, aby se poklidný monopol proměnil v monopol rušný a neklidný, v konkurenci, aby namísto užívání plodů krvavého potu druhých se založenýma rukama nastoupil horlivý obchod s tímto potem. Je konečně nutné, aby v této konkurenci pozemkové vlastnictví ukázalo, že v podobě kapitálu vládne jak dělnické třídě, tak vlastníkům samým, neboť zákony pohybu kapitálu je buďto přivádějí na mizinu, nebo jim pomáhají nahoru. A tak potom na místo středověkého přísloví: nulle terre sans seigneur[30] nastupuje moderní přísloví: l'argent n'a pas de maitre [31], což je vyjádřením veškeré vlády mrtvé hmoty nad lidmi.

2) Co se týče sporu, zda dělit nebo nedělit pozemkový majetek, je třeba poznamenat toto:
Dělení pozemkového majetku je popřením *velkého monopolu* pozemkového vlastnictví, je jeho zrušením, ale jedině tak, že tento monopol *zobecňuje*. Neruší základ monopolu, soukromé vlastnictví. Útočí na existenci monopolu, ale ne na jeho podstatu. Z toho plyne, že se stává obětí zákonů soukromého vlastnictví. Dělení pozemkového majetku totiž odpovídá pohybu konkurence v oblasti průmyslu. Kromě ekonomických nevýhod tohoto dělení nástrojů a navzájem odloučené práce (to ovšem nelze zaměňovat s dělbou práce; práce není rozdělena mezi mnoho lidí, nýbrž touž práci provádí každý zvlášť, je to rozmnožení, znásobení téže práce) přechází toto dělení, jako zmíněná konkurence, nutně zase v akumulaci.
Kde tedy dochází k dělení pozemkového majetku, nezbývá nic jiného, než se vrátit k monopolu v ještě nevraživější podobě, anebo popřít, zrušit [32] samo dělení pozemkového majetku. Ale to není návrat k feudálnímu majetku, nýbrž zrušení soukromého vlastnictví půdy vůbec. První zrušení monopolu je vždy jeho zobecněním, rozšířením jeho existence. Zrušení monopolu, který dosáhl co možno nejširší a nejobsáhlejší existence, je jeho úplným zničením. Sdružení použité na půdu má v ekonomickém ohledu tytéž výhody jako velký pozemkový majetek, a teprve jím je uskutečněna původní tendence dělení, totiž rovnost, a zároveň také rozumným způsobem, nezatíženým už nevolnictvím, panstvím a pošetilou mystikou vlastnictví, ustavuje citový vztah člověka k půdě, neboť půda pak přestává být předmětem kšeftaření, a zásluhou svobodné práce a svobodného užívání se stává zase opravdovým, osobním vlastnictvím člověka. Velká přednost dělení je v tom, že množství jeho účastníků hyne vlastnictvím jinak než množství pracujících v průmyslu, množství, které se už nedovede rozhodnout pro porobu.
Co se týče velkého pozemkového majetku, tu jeho obhájci vždycky sofisticky ztotožňovali ekonomické výhody, jaké poskytuje zemědělská velkovýroba, s velkým pozemkovým vlastnictvím, ale ve skutečnosti právě teprve zrušením vlastnictví může tato výhoda jednak dosáhnout co největšího rozšíření, jednak teprve pak může být užitečná společnosti. Stejně útočili proti tomu, že drobný pozemkový majetek má tendenci všechno zašantročit, jenže čachrářství je vskrytu obsaženo ve velkém pozemkovém majetku, dokonce už v jeho feudální podobě. Vůbec už není třeba zmiňovat se o novodobé anglické formě, kde je spojen feudalismus majitele půdy s kšeftařením a důmyslem pachtýře.
Tak jako velké pozemkové vlastnictví, když mu dělení pozemkového majetku vytýká monopol, může tuto výtku oplatit rovným dílem, neboť dělení se zakládá na monopolu soukromého vlastnictví, tak může dělení pozemkového majetku oplatit velkému pozemkovému majetku výtku dělení, protože i zde vládne dělení, jenže v ustrnulé, spoutané podobě. Vždyť soukromé vlastnictví se vůbec zakládá na rozdělenosti. Tak jako ostatně dělení pozemkového majetku vede zpátky k velkému pozemkovému majetku jako kapitálovému bohatství, tak také musí feudální pozemkové vlastnictví nutně postupovat k dělení anebo přinejmenším padnout do rukou kapitalistů, ať se kroutí jak chce.
Vždyť velké pozemkové vlastnictví, jako je tomu v Anglii, vhání převážnou většinu obyvatelstva do náručí průmyslu a své vlastní dělníky ponižuje k úplné bídě. Vytváří a zvětšuje tedy moc svého nepřítele, kapitálu, průmyslu, tím, že chudé i veškerou činnost země vrhá na druhou stranu. Většinu země zprůmyslňuje, proměňuje ji tedy v protivníka velkého pozemkového vlastnictví. A když pak průmysl dosáhne velké moci, jako nyní v Anglii, vnucuje ponenáhlu velkému pozemkovému vlastnictví svoje monopoly proti monopolům ciziny a vhání je do konkurence se zahraničním pozemkovým vlastnictvím. Za vlády průmyslu mohlo totiž pozemkové vlastnictví uhájit svou feudální velikost proti cizině jen s pomocí monopolů, aby se chránilo před všeobecnými zákony obchodu, odporujícími jeho feudální podstatě. Když bylo strženo do konkurence, podřizuje se zákonům konkurence, jako kterékoli jiné zboží podrobené konkurenci. Začíná zrovna tak kolísat, ubývat a přibývat, rychle přecházet z ruky do ruky, a žádný zákon není už s to, aby je udržel v několika málo

předurčených rukou. Přímým důsledkem je, že se tříští mezi mnoho vlastníků, ale určitě propadá moci průmyslových kapitálů.
Konečně velký pozemkový majetek, který se takto násilím udržel a který vedle sebe zplodil strašlivý průmysl, vede ke krizi ještě rychleji než dělení pozemkového majetku, vedle něhož zůstává moc průmyslu vždy druhá v pořadí.
Jak jsme viděli v Anglii, odložil velký pozemkový majetek už natolik svůj feudální ráz a nabyl rázu průmyslového, nakolik mu jde o to, aby vydělal co nejvíc peněz. Dává vlastníkovi nejvyšší možnou rentu, pachtýři nejvyšší možný zisk z jeho kapitálu. Zemědělští dělníci jsou tedy už redukováni na minimum, a třída pachtýřů zastupuje už v rámci pozemkového majetku moc průmyslu a kapitálu. Konkurence s cizinou způsobuje, že pozemková renta už většinou nemůže stvořit samostatný důchod. Velká část pozemkových vlastníků musí nastoupit na místo pachtýřů, kteří takto zčásti upadají mezi proletariát. Na druhé straně se i mnoho pachtýřů zmocní pozemkového vlastnictví; neboť velcí vlastníci, kteří se při svých pohodlných důchodech většinou oddali rozmařilosti a většinou se ani nehodí k tomu, aby řídili zemědělskou výrobu, nemají zčásti ani kapitál, ani schopnosti, aby těžili z půdy. Tedy i část z nich přichází úplně na mizinu. Konečně mzda, redukovaná na minimum, musí být redukována ještě víc, aby bylo možno obstát v nové konkurenci. To potom nutně vede k revoluci.
Pozemkové vlastnictví se muselo vyvíjet obojím Způsobem, aby se při jednom i při druhém dožilo svého nutného zániku, tak jako se průmysl musel přivést na mizinu formou monopolu i formou konkurence, aby se nakonec přece jen naučil věřit v člověka.

[Odcizená práce]

Vycházeli jsme z předpokladů politické ekonomie. Přijali jsme její řeč a její zákony. Předpokládali jsme soukromé vlastnictví, oddělení práce, kapitálu a půdy, stejně jako mzdy, zisku z kapitálu a pozemkové renty i dělby práce, konkurenci, pojem směnné hodnoty atd. Z politické ekonomie samé, jejími vlastními slovy jsme ukázali, že z dělníka se stává pouhé zboží, a to zboží nejubožejší, že dělníkova bída je nepřímo úměrná moci a velikosti toho, co dělník vyrobí, že nutným důsledkem konkurence je akumulace kapitálu v rukou malého počtu lidí, tedy obnovení monopolu v hroznější podobě, že konečně mizí rozdíl mezi kapitalistou a pozemkovým rentiérem stejně jako mezi rolníkem a dělníkem v manufaktuře a že se celá společnost musí rozpadnout na dvě třídy, na třídu *vlastníků* a vlastnictví zbavených *dělníků.*
Politická ekonomie vychází z faktu soukromého vlastnictví. Nevysvětluje nám je. *Materiální* proces soukromého vlastnictví, jakým toto vlastnictví ve skutečnosti prochází, shrnuje ekonomie v povšechné, abstraktní vzorce, které pak pro ni mají platnost *zákonů. Nechápe* tyto zákony, tj. nedovozuje, jak pramení z podstaty soukromého vlastnictví. Politická ekonomie nás nijak nepoučuje o tom, proč existuje oddělení práce a kapitálu, kapitálu a půdy. Určuje-li například vztah mezi mzdou a ziskem z kapitálu, je pro ni posledním důvodem zájem kapitalistů; tj. předpokládá to, co by měla vyložit. Zrovna tak to všude dopadá s konkurencí. Je vykládána vnějšími okolnostmi. Nakolik jsou tyto vnější, zdánlivě nahodilé okolnosti jen výrazem nutného vývoje, O tom se z ekonomie nepoučíme. Viděli jsme, že i sama směna se jí jeví jako nahodilý fakt. Jediná kola, která ekonom uvádí do pohybu, jsou *hrabivost* a *válka mezi hrabivci, konkurence.*
Právě proto, že politická ekonomie nechápe souvislost pohybu, bylo možné, že například proti učení o monopolu mohlo vyvstat učení o konkurenci, proti učení o korporaci učení o svobodě živností, proti učení o velkém pozemkovém vlastnictví učení o dělení pozemkového majetku, neboť konkurence, svoboda živností, dělení pozemkového majetku byly vykládány a chápány

jen jako nahodilé, záměrné, násilné, nikoli jako nutné, nevyhnutelné, přirozené důsledky monopolu, korporace a feudálního vlastnictví.
Nyní je tedy třeba, abychom pochopili podstatnou souvislost mezi soukromým vlastnictvím, hrabivostí, oddělením práce, kapitálu a pozemkového vlastnictví, směny a konkurence, hodnoty a znehodnocení lidí, monopolu a konkurence atd., souvislost mezi vším tímto odcizením a *peněžním* systémem.
Nevracejme se zpátky do nějakého vybájeného prvotního stavu, jak to dělá ekonom, když chce vykládat. Takový prvotní stav nic nevysvětlí. Ekonom tím pouze odsunuje otázku do jakési šeré, mlhavé dálavy. Formou faktu, události předpokládá to, co má dovodit, totiž nutný vztah mezi dvěma věcmi, například mezi dělbou práce a směnou. Tak vysvětluje teologie původ zla prvotním hříchem, tj. ekonom formou dějin předpokládá jako fakt to, co má vysvětlit.
My vycházíme z ekonomického, *současného* faktu.
Dělník chudne tím víc, čím větší bohatství produkuje, čím více moci a rozsahu přibývá tomu, co vyrobí. Dělník se stává tím levnějším zbožím, čím více zboží vytváří. *Zhodnocováním* světa věcí roste přímo úměrně *znehodnocování* světa lidí. Práce neprodukuje jen zboží; produkuje sebe samu a dělníka jakožto *zboží*, a to v poměru, v jakém vůbec produkuje zboží.
Tento fakt nevyjadřuje nic víc než toto: předmět, který práce produkuje, její produkt, se proti ní staví jako nějaká *cizí bytost*, jako *moc nezávislá* na výrobci. Produkt práce je práce, která se v nějakém předmětu fixuje, zvěcňuje se v něm, je to *zpředmětněni* práce. Uskutečněním práce je její zpředmětnění. Toto uskutečnění práce se v ekonomickém stavu jeví jako *odskutečnění* dělníka, zpředmětnění jako *ztráta a poroba předmětu*, osvojení jako *odcizení*, jako *zvnějšnění*.
Uskutečnění práce se jeví jako odskutečnění natolik, že je dělník odskutečňován až k smrti hladem. Zpředmětnění se jeví jako ztráta předmětu natolik, že je dělník okrádán o nejnutnější předměty, nejen o nejnutnější předměty života, nýbrž i o nejnutnější pracovní předměty. Ba i sama práce se stává předmětem, kterého se dělník může zmocnit jen s krajním úsilím a s velmi nepravidelnými přestávkami. Osvojení předmětu se jeví jako odcizení natolik, že čím více předmětů dělník vyrábí, tím méně jich může mít a tím víc upadá do područí svého produktu, kapitálu.
V určení, že se dělník k *produktu své práce* staví jako k *cizímu* předmětu, tkví všechny tyto důsledky. Neboť po tomto předpokladu je jasné: Čím víc se dělník zdokonaluje ve své práci, tím mocnějším se stává cizí, předmětný svět, který si proti sobě vytváří, tím chudším se stává on sám, jeho vnitřní svět, tím méně mu náleží jako jeho vlastní. Zrovna tak je to v náboženství. Čím víc člověk vkládá do boha, tím méně si sám v sobě ponechává. Dělník vkládá svůj život do předmětu; ale pak už život nepatří jemu, nýbrž předmětu. Čím větší je tedy tato činnost, tím bezpředmětnější je dělník. Co je produktem jeho práce, není on sám. Čím větší je tedy tento produkt, tím méně je samým sebou.
Zvnějšnění dělníka v jeho produktu znamená nejen, že se jeho práce stává předmětem, *vnější* existencí, nýbrž že existuje vně něho, nezávisle na něm, jemu samému cizí, a že se vůči němu stává samostatnou mocí, že život, kterým obdařil předmět, se proti němu staví nepřátelsky a cize.
Zkoumejme teď blíže *zpředmětnění*, produkci dělníka, a v ní *odcizení*, *ztrátu* předmětu, jeho produktu.
Dělník nemůže nic vytvořit bez *přírody*, bez *smyslového vnějšího světa*. Příroda, tento svět, to je látka, na níž se uskutečňuje jeho práce, v níž je činná, z níž a s jejíž pomocí produkuje.
Ale tak jako příroda poskytuje práci *prostředky k životu*, ve smyslu, že práce nemůže *žít* bez předmětů, na nichž je vykonávána, tak na druhé straně poskytuje *životní prostředky* i v užším smyslu, totiž prostředky fyzické obživy *dělníka* samého.
Čím víc si tedy dělník svou prací *osvojuje* vnější svět, smyslovou přírodu, tím víc se připravuje o *životní prostředky* po dvou stránkách, jednak tím, že vnější smyslový svět víc a

víc přestává být předmětem náležícím jeho práci, *životním prostředkem* jeho práce; za druhé tím, že tento svět víc a víc přestává být *životním prostředkem* v bezprostředním smyslu, prostředkem pro dělníkovu fyzickou obživu.
Dělník se tedy stává otrokem svého předmětu po těchto dvou stránkách, jednak tím, že udržuje *předmět práce*, tj. že udržuje *práci*, a za druhé tím, že udržuje *prostředky k obživě.* Jednak tedy tím, že může existovat jakožto *dělník*, a za druhé tím, že může existovat jakožto *fyzický subjekt.* Vrcholem této poroby je, že se jako *fyzický subjekt* udržuje už jen jakožto *dělník* a že je dělníkem už jen jakožto *fyzický subjekt.*
(Dělníkovo odcizení v jeho předmětu se podle ekonomických zákonů projevuje tak, že čím víc dělník vyrábí, tím méně může konzumovat, že čím více hodnot vytváří, tím víc ztrácí sám na hodnotě, na důstojnosti, že čím vzhlednější je jeho výrobek, tím je dělník nevzhlednější, že čím civilizovanější je jeho předmět, tím je dělník barbarštější, že čím mocnější je práce, tím bezmocnějším se stává dělník, že čím se práce stává duchaplnější, tím duchaprázdnějším se stává dělník a tím víc se dostává do područí přírody.)
Politická ekonomie zatajuje odcizení v podstatě práce tím, že nezkoumá bezprostřední vztah mezi dělníkem (prací) *a výrobou.* Samozřejmě. Práce produkuje pro boháče divy divoucí, ale pro dělníka produkuje nedostatek. Produkuje paláce, ale pro dělníka brlohy. Produkuje krásu, ale dělníka mrzačí. Nahrazuje práci stroji, ale část dělníků zatlačuje zpátky k barbarské práci a z ostatních dělá stroje. Produkuje ducha, ale pro dělníka produkuje slabomyslnost, kretenismus.
Bezprostřední vztah práce k jejím produktům je vztah dělníka k předmětům jeho výroby. Vztah majetného k předmětům výroby a k výrobě samé je jen *důsledek* tohoto prvního vztahu. A jeho potvrzení. Později se budeme zabývat touto druhou stránkou.
Ptáme-li se tedy: Jaký je podstatný vztah práce, ptáme se, jaký je *dělníkův* vztah k výrobě.
Dosud jsme zkoumali odcizení, zvnějšnění dělníka jen po jedné stránce, totiž jeho *vztah k produktům jeho práce.* Ale odcizení se projevuje nejen ve výsledku, nýbrž v *aktu výroby,* v rámci *produkující činnosti* samé. Jak by bylo možné, aby se dělník stavěl cize vůči produktu své činnosti, kdyby se sám sobě neodcizoval v aktu výroby samé? Vždyť produkt je jen resumé činnosti, výroby. Je-li tedy produktem práce zvnějšnění, pak výroba sama musí být činným zvnějšněním, zvnějšněním činnosti, činností zvnějšnění. V odcizeni předmětu práce se jen shrnuje odcizení, zvnějšnění v činnosti práce samé.
A v čem záleží zvnějšnění práce?
Předně v tom, že práce je pro dělníka *vnější,* tj. nepatři k jeho podstatě, že tedy svou prací neafirmuje sám sebe, nýbrž se popírá, že mu v ní není dobře, nýbrž je v ní nešťasten, nerozvíjí v ní žádnou svobodnou fyzickou ani duševní energii, nýbrž moří svou tělesnost a ruinuje svého ducha. Proto se dělník cítí při sobě teprve vně práce, a v práci se cítí vně sebe. Doma je, když nepracuje, a když pracuje, není doma. Jeho práce není tedy dobrovolná, nýbrž vynucená, je to *nucená práce.* Není tedy uspokojením nějaké potřeby, nýbrž je jen *prostředkem* k uspokojování potřeb mimo ni. Její cizota se v čisté podobě projevuje tím, že jakmile tu není žádný fyzický ani jakýkoli jiný nátlak, utíká se před ní jako před morem. Vnější práce, práce, ve které se člověk zvnějšňuje, je práce sebeobětování, trýznění. Konečně se vnějškovost práce pro dělníka jeví v tom, že není jeho, nýbrž někoho jiného, že mu nepatří, že v ní nenáleží sobě, nýbrž někomu jinému. Tak jako v náboženství vlastní činnost lidské fantazie, lidského mozku a lidského srdce působí na individuum nezávisle na něm, tj. jako nějaká cizí, božská nebo ďábelská činnost, tak ani dělníkova činnost není jeho vlastní činností. Náleží někomu jinému, dělník v ní ztrácí sebe sama.
Z toho tedy plyne závěr, že člověk (dělník) si připadá svobodně činný už jen ve svých zvířecích funkcích, v jídle, pití a plození, nanejvýš ještě v bydlení, strojení atd., a ve všech lidských funkcích se cítí už jen jako zvíře. Zvířecí se stává lidským a lidské zvířecím.

Jídlo, pití a plození atd. jsou sice také vpravdě lidské funkce. Ale v abstrakci, která je odlučuje od ostatního okruhu lidské činnosti a dělá z nich poslední a samojediné konečné účely, jsou zvířecí.

Zkoumali jsme akt odcizení praktické lidské činnosti, práci, po dvou stránkách. 1) Dělníkův vztah k *produktu práce* jakožto cizímu předmětu, který má nad ním moc. Tento vztah je zároveň vztahem k vnějšímu smyslovému světu, k přírodním předmětům jakožto k nějakému cizímu světu, stojícímu nepřátelsky proti němu. 2) Vztah práce k *aktu výroby* v rámci *práce.* Tímto vztahem je dělníkův vztah k jeho vlastní činnosti jako k činnosti cizí, jemu nenáležící, činnost jako trápení, síla jako nemohoucnost, plození jako kastrace. *Vlastní* dělníkova fyzická a duševní energie, jeho osobní život _ neboť co je život než činnost _ jako činnost obrácená proti němu samému, na něm nezávislá, nenáležící mu. *Sebeodcizení,* jako předtím odcizení *věci.*

Je ještě třeba, abychom z obou předchozích určení vyvodili třetí určení *odcizené práce.*

Člověk je rodová bytost, nejen tím, že prakticky i teoreticky činí svým předmětem rod, jak svůj vlastní, tak i rod ostatních věcí, nýbrž, a to je jen jiný výraz pro touž věc, nýbrž i tím, že se sám k sobě staví jako k přítomnému, živému rodu, tím, že se k sobě staví jako k *univerzální,* a proto svobodné bytosti.

Rodový život, u člověka i u zvířete, záleží fyzicky za prvé v tom, že člověk (tak jako zvíře) žije z neorganické přírody, a čím je člověk univerzálnější než zvíře, tím univerzálnější je oblast neorganické přírody, z které žije. Tak jako rostliny, zvířata, kamení, vzduch, světlo atd. tvoří teoreticky část lidského vědomí, jednak jako předměty přírodní vědy, jednak jako předměty umění _ jeho duchovní neorganickou přírodu, prostředky jeho duchovního života, které teprve musí upravit, aby je mohl užívat a strávit _ tak i prakticky tvoří část lidského života a lidské činnosti. Fyzicky žije člověk jen z těchto produktů přírody, ať už se jeví v podobě potravy, otopu, oděvu, obydlí atd. Univerzálnost člověka se prakticky projevuje právě v univerzálnosti, která z celé přírody dělá své *neorganické* tělo, jednak pokud je 1) bezprostředním prostředkem k životu, jednak pokud je 2) hmotou, předmětem a nástrojem jeho životní činnosti. Příroda je *neorganickým tělem* člověka, totiž příroda, pokud není sama lidským tělem. Člověk *žije* z přírody znamená: příroda je jeho *tělem,* s nímž musí zůstat spjat ustavičným procesem, aby nezemřel. Že fyzický a duševní život člověka souvisí s přírodou, nemá jiný smysl, než že příroda souvisí sama se sebou, neboť člověk je část přírody.

Tím, že odcizená práce odcizuje člověku 1) přírodu, 2) jeho samého, jeho vlastní činnou funkci, jeho životní činnost, odcizuje člověku *rod;* proměňuje mu *rodový život* v prostředek jeho individuálního života. Za prvé odcizuje rodový život a individuální život, a za druhé proměňuje individuální život v jeho abstrakci v účel rodového života, rovněž v jeho abstraktní a odcizené podobě.

Neboť za prvé se člověku práce, *životní činnost,* sám *produktivní život* jeví jen jako *prostředek* k uspokojení nějaké potřeby, potřeby zachování fyzické existence. Ale produktivní život je rodový život. Je to život plodící život. Ve způsobu životní činnosti spočívá celý ráz určité species, její rodový charakter, a svobodná vědomá činnost je rodový charakter člověka. Život sám se jeví jen jako *prostředek k životu.*

Zvíře je bezprostředně totožné se svou životní činností. Neliší se od ní. Je *touto činností.* Člověk dělá samu svou životní činnost předmětem svého chtění a svého vědomí. Má vědomou životní činnost. Není to určenost, s níž by bezprostředně splývал. Vědomá životní činnost odlišuje člověka bezprostředně od zvířecí životní činnosti. Právě jen díky tomu je rodovou bytostí. Anebo je jen vědomou bytostí, tj. jeho vlastní život je mu předmětem jen proto, že je právě rodovou bytostí. Jen proto je jeho činnost činností svobodnou. Odcizená práce převrací tento vztah v tom smyslu, že člověk právě proto, že je vědomou bytostí [33], dělá ze své *podstaty* jen prostředek pro svou *existenci.*

Praktickým vytvářením *předmětného světa*, zpracováváním neorganické přírody se člověk osvědčuje jako uvědomělá rodová bytost, tj. jako bytost, která se staví k rodu jako k své vlastní bytosti anebo k sobě jako k rodové bytosti. Zvíře sice také produkuje. Staví si hnízda, obydlí, jako včela, bobr, mravenec atd. Jenže produkuje jen to, co potřebuje bezprostředně pro sebe nebo pro svá mláďata; produkuje jednostranně, kdežto člověk produkuje univerzálně; produkuje jen z donucení bezprostřední fyzické potřeby, kdežto člověk produkuje i bez fyzické potřeby, ba produkuje doopravdy teprve tehdy, když na ní není závislý; zvíře produkuje jen sebe sama, kdežto člověk reprodukuje celou přírodu; produkt zvířete patří bezprostředně k jeho tělu, kdežto člověk se staví svobodně vůči svému produktu. Zvíře tvoří jen podle míry a podle potřeby species, ke které patří, kdežto člověk dovede tvořit podle míry kterékoli species a všude dovede předmět přizpůsobit inherentní míře; proto také člověk tvoří podle zákonů krásy.
Právě ve zpracovávání předmětného světa se tedy člověk teprve skutečně osvědčuje jako *rodová bytost.* Tato produkce je jeho dělný rodový život. Touto produkcí se příroda jeví jako *jeho* dílo a jeho skutečnost. Předmět práce je tedy *zpředmětněním rodového života člověka*: tím, že se člověk zdvojnásobuje nejen rozumově, jako ve vědomí, nýbrž dělně, skutečně, a že tedy na sebe sama pohlíží ve světě, který sám vytvořil. Proto tím, že odcizená práce připravuje člověka o předmět jeho produkce, připravuje ho o jeho *rodový život*, o jeho skutečnou rodovou předmětnost, a to, v čem má přednost před zvířetem, proměňuje v nedostatek, že je mu odnímáno jeho neorganické tělo, příroda.
Zrovna tak tím, že odcizená práce snižuje jeho vlastní činnost, svobodnou činnost na pouhý prostředek, dělá z rodového života člověka prostředek jeho fyzické existence.
Vědomí, které má člověk o svém rodu, proměňuje se tedy odcizením v tom smyslu, že se mu rodový život stává prostředkem.
Odcizená práce tedy:
3. Z *rodové bytosti člověka*, a to z přírody i z jeho duchovní rodové způsobilosti, dělá bytost člověku *cizí*, prostředek jeho *individuální existence.* Odcizuje člověku jeho vlastní tělo i přírodu mimo něj, i jeho duchovní bytost, jeho *lidskou* podstatu.
4. Bezprostředním důsledkem toho, že je člověk odcizen produktu své práce, své životní činnosti, své rodové bytosti, je *odcizení člověka člověku.* Stojí-li člověk naproti sobě samému, stojí proti němu *druhý* člověk. Co platí o vztahu člověka k jeho práci, k produktu jeho práce a k němu samému, to platí o vztahu člověka k druhému člověku, i k práci a předmětu práce druhého člověka.
Vůbec věta, že člověku je odcizena jeho rodová bytost, znamená, že jeden člověk je odcizen druhému, tak jako je každý z nich odcizen lidské podstatě...
Odcizení člověka, vůbec každý vztah, v němž je člověk vůči sobě, je uskutečněn, vyjádřen teprve ve vztahu, v němž je člověk vůči druhým lidem.
Ve vztahu odcizené práce tedy každý člověk pohlíží na druhého člověka podle měřítka a vztahu, v němž je sám jakožto dělník.
Vyšli jsme z ekonomického faktu, z odcizení dělníka a jeho produkce. Vyslovili jsme pojem tohoto faktu: *odcizenou, zvnějšněnou* práci. Analyzovali jsme tento pojem, tedy jen tento ekonomický fakt.
Podívejme se teď dále, jak se pojem odcizené, zvnějšněné práce musí vyslovit a zpodobnit ve skutečnosti.
Je-li mi produkt práce cizí, staví-li se proti mně jako cizí moc, komu potom patří?
Jestliže mi má vlastní činnost nepatří, je-li činností cizí, vynucenou, komu potom patří?
Nějaké jiné bytosti než mně.
Kdo je tato bytost?
Bohové? V prvních dobách se ovšem hlavní produkce, jako například stavba chrámů atd. v Egyptě, Indii, Mexiku, jeví v službě bohům, stejně jako patří produkt bohům.

Jenže sami bohové nikdy nebyli zaměstnavateli. Zrovna tak ani *příroda.* A jaký by to byl také rozpor, aby, čím víc si člověk podrobuje přírodu svou prací, čím víc se zázraky bohů stávají zbytečné zásluhou zázraků průmyslu _ aby se měl člověk kvůli těmto mocnostem zříci radosti z produkce a užívání produktu.
Cizí bytost, které patří práce a produkt práce, které práče slouží a která může užívat produktu práce, může být jen sám *člověk.*
Nepatří-li dělníkovi produkt práce, je-li vůči němu jakousi cizí silou, pak je to možné jen tím, že patří nějakému *jinému člověku mimo dělníka.* Je-li mu jeho činnost trýzní, musí být jinému *požitkem* a životní radostí. Ne bohové, ne příroda, jen člověk může být touto cizí silou nad člověkem.
Připomeňme si ještě větu předtím vyslovenou, že vztah člověka k němu samému se mu stává *předmětným, skutečným* teprve jeho vztahem k druhému člověku. Staví-li se tedy k produktu své práce, k své zpředmětněné práci, jako k nějakému *cizímu,* nepřátelskému, mocnému, na něm nezávislému předmětu, pak se k němu staví tak, že nějaký jiný, jemu cizí, nepřátelský, mocný, na něm nezávislý člověk je pánem tohoto předmětu. Staví-li se k své vlastní činnosti jako k činnosti nesvobodné, pak se k ní staví jako k činnosti v službě, pod vládou, nátlakem a jhem jiného člověka.
Každé sebeodcizení člověka sobě a přírodě.se projevuje ve vztahu, jaký sobě a přírodě dává vůči jiným, od něho odlišným lidem. Proto se náboženské sebeodcizení nutně projevuje ve vztahu světské osoby ke knězi, anebo také, protože tu jde o intelektuální svět, k prostředníku atd. V praktickém skutečném světě se sebeodcizení může projevovat jen praktickým skutečným vztahem k druhým lidem. Prostředek, kterým dochází k odcizení, je zase jen *praktický* prostředek. Odcizenou prací tedy člověk vytváří nejen svůj vztah k předmětu a k aktu výroby jakožto k cizím a nepřátelským mu silám; vytváří i vztah, v jakém jsou jiní lidé k jeho produkcí a k jeho produktu, a vztah, v jakém stojí k těmto jiným lidem. Tak jako ze své vlastní produkce dělá své odskutečnění, svůj trest, tak jako ze svého vlastního produktu dělá ztrátu, produkt, který mu nepatří, tak vytváří vládu toho, který neprodukuje, nad produkcí a produktem. Tak jako si odcizuje svou vlastní činnost, tak přičítá někomu cizímu činnost, která není jeho vlastní činností.
Dosud jsme vztah zkoumali jen pokud jde o dělníka, pracujícího, a později jej budeme zkoumat i pokud jde o nepracujícího.
Tedy *odcizenou, zvnějšněnou prací* vytváří dělník vztah člověka cizího práci a stojícího mimo ni, vztah tohoto člověka k této práci. Vztah dělníka k práci vytváří kapitalistův vztah k ní, anebo ať už zaměstnavatele nazveme jakkoli. *Soukromé vlastnictví* je tedy produkt, výsledek, nutný důsledek *zvnějšněné práce,* vnějšího vztahu dělníka k přírodě a k sobě samému.
K *soukromému vlastnictví* tedy docházíme analýzou pojmu *zvnějšněné práce,* tj. *zvnějšněného člověka,* odcizené práce, odcizeného života, *odcizeného* člověka.
Pojem *zvnějšněné práce (zvnějšněného života)* jsme ovšem vytěžili z ekonomie jako závěr z *pohybu soukromého vlastnictví.* Ale při analýze tohoto pojmu se ukazuje, že, jeví-li se soukromé vlastnictví jako základ, jako příčina zvnějšněné práce, je spíše jejím důsledkem, tak jako i bohové jsou *na počátku* ne příčinou, nýbrž účinkem pomatení lidského rozumu. Později se tento vztah zvrací ve vzájemné působení.
Teprve na posledním kulminačním bodu vývoje soukromého vlastnictví vychází zase najevo toto jeho tajemství, že je to totiž za prvé *produkt* zvnějšněné práce, a za druhé že je to *prostředek,* jímž se práce zvnějšňuje, *realizace tohoto zvnějšnění.*
Tento vývoj nám hned osvětluje různé dosud nevyřešené kolize.
1) Politická ekonomie vychází z práce, jako by byla v pravém smyslu duší výroby, a přesto nedává práci nic a soukromému vlastnictví vše. Proudhon z tohoto rozporu usoudil ve prospěch práce a proti soukromému vlastnictví. Chápeme však, že tento zdánlivý rozpor je

rozpor *odcizené práce* samé se sebou a že politická ekonomie vyslovila jen zákony odcizené práce.
Proto také chápeme, že *mzda* a *soukromé vlastnictví* jsou totožné: neboť tam, kde produkt, předmět práce sám odměňuje práci, je mzda jen nutným důsledkem odcizení práce, tak jako se také ostatně ve mzdě jeví práce ne jako samoúčel, nýbrž jako služebník mzdy. Později to rozvedeme, a nyní už jen vyvodíme některé důsledky.
Násilné zvýšení mzdy (nehledě ke všem ostatním obtížím, nehledě k tomu, že je čímsi nenormálním, bylo by udržitelné zase jen násilně) by tedy nebylo nic než *lepší odměna otroků*, a ani dělník, ani práce by tím nedosáhli svého lidského poslání a důstojnosti.
Ba dokonce i *rovnost mezd*, kterou požaduje Proudhon, proměňuje jen vztah nynějšího dělníka k jeho práci ve vztah všech lidí k práci. Společnost je pak chápána jako abstraktní kapitalista.
Mzda je bezprostřední důsledek odcizené práce, a odcizená práce je bezprostřední příčina soukromého vlastnictví. S jednou stránkou musí tedy padnout i druhá.
2. Ze vztahu odcizené práce k soukromému vlastnictví dále plyne, že osvobození společnosti od soukromého vlastnictví atd., od poroby, se projevuje *politickou* formou *emancipace* dělníků, ne že by snad šlo jen o jejich emancipaci, nýbrž proto, že v jejich emancipaci je obsažena obecně lidská emancipace, ale ta je v něm obsažena proto, že všechna lidská poroba je zahrnuta v dělníkově vztahu k výrobě a všechny vztahy poroby jsou jen obměny a důsledky tohoto vztahu.
Jako jsme z pojmu *odcizené, zvnějšněné práce* došli analýzou k pojmu *soukromého vlastnictví*, je možno s pomocí těchto dvou činitelů vyložit všechny ekonomické *kategorie*, a v každé kategorii, jako například v čachru, v konkurenci, v kapitálu, v penězích, se shledáme zase jen s *určitým a rozvinutým výrazem* těchto prvních základů.
Ale než budeme zkoumat toto zpodobování, pokusme se ještě vyřešit dvě úlohy.
1) Určit obecnou *podstatu soukromého vlastnictví*, jak vyplynula jakožto výsledek odcizené práce, v jejím vztahu k *opravdu lidskému* a *společenskému vlastnictví.*
2) Předpokládali jsme *odcizení práce*, její *zvnějšnění* jako fakt, a provedli jsme analýzu tohoto faktu. Nyní se ptáme:
Jak to, že *člověk zvnějšňuje*, odcizuje svou *práci?* Jak je toto odcizení založeno na podstatě lidského vývoje? Hodně jsme už získali pro řešení úkolu tím, že jsme otázku po *původu soukromého vlastnictví proměnili* v otázku, jaký je vztah *zvnějšněné práce* k průběhu vývoje lidstva. Neboť mluví-li se o *soukromém vlastnictví*, myslí se, že jde o nějakou věc vně člověka. Mluví-li se o práci, pak jde bezprostředně o člověka. Toto nové kladení otázky je zároveň už i jejím vyřešením.
ad 1. *Obecná podstata soukromého vlastnictví a její vztah k opravdu lidskému vlastnictví.*
Zvnějšněná práce se nám rozpadla ve dvě součásti, které jedna druhou podmiňují anebo jsou různými výrazy jednoho a téhož vztahu, *osvojení* se jeví jako *odcizení*, jako *zvnějšnění*, a *zvnějšnění* jako *osvojení*, *odcizení* jako opravdové *zdomácnění* [Einbürgerung].
Zkoumali jsme jednu stránku, *zvnějšněnou* práci vzhledem k *dělníkovi* samému, tj. *vztah zvnejšněné práce* k sobě. Zjistili jsme, že produktem, nutným výsledkem tohoto vztahu je *vlastnický vztah nepracujícího k pracujícímu a k práci*. V *soukromém vlastnictví* jakožto materiálním, souhrnném výrazu zvnějšněné práce jsou zahrnuty oba vztahy, vztah *dělníka k práci a k produktu jeho práce* a k *nepracujícímu* a vztah *nepracujícího k dělníkovi a k produktu jeho práce.*
Viděli jsme, že vzhledem k dělníkovi, který si prací *osvojuje* přírodu, se osvojení jeví jako odcizení, jeho vlastní činnost jako činnost pro někoho jiného a jako činnost někoho jiného, život jako obětování života, produkce předmětu jako ztráta předmětu ve prospěch nějaké cizí síly, nějakého *cizího* člověka, a nyní tedy zkoumejme vztah tohoto práci a dělníkovi *cizího* člověka k dělníkovi, k práci, a k jejímu předmětu.

Nejprve je třeba podotknout, že všechno, co se u dělníka jeví jako *činnost zvnějšňování, odcizování,* jeví se u nepracujícího jako *stav zvnějšnění, odcizení.*
Za druhé to, že *skutečný, praktický postoj* dělníka ve výrobě a k výrobku (jako stav mysli) se u nepracujícího, stojícího proti němu, jeví jako postoj *teoretický.*
Za třetí. Nepracující dělá vůči dělníkovi všechno, co dělník dělá vůči sobě samému, ale nedělá vůči sobě to, co dělá vůči dělníkovi.
Zkoumejme blíže tyto tři vztahy.[34]

[Protiklad mezi kapitálem a prací. Pozemkové vlastnictví a kapitál]

[...] tvoří úroky z jeho kapitálu.[35] Dělník je tedy subjektivní existencí toho, že kapitál je člověk úplně pozbyvší sebe sama, tak jako je kapitál objektivní existencí toho, že práce je člověk pozbyvší sebe sama. Ale *dělník* má to neštěstí, že je *živým,* a proto potřebným kapitálem, který každou chvílí, kdy nepracuje, ztrácí své úroky a tím svou existenci. Jakožto kapitál stoupá *hodnota* dělníka podle poptávky a nabídky, a i fyzicky vstupovalo a vstupuje jeho *jsoucno,* jeho *život* do vědomí jako nabídka *zboží,* jako kteréhokoli jiného zboží. Dělník produkuje kapitál, kapitál produkuje dělníka, dělník tedy produkuje sebe sama, a člověk jakožto *dělník,* jakožto *zboží,* je produktem celého toho pohybu. Pro člověka, který není nic víc než *dělník,* a pro člověka jakožto dělníka existují jeho lidské vlastnosti jen potud, pokud existují pro kapitál, který je mu *cizí.* Ale protože jsou si oba cizí a protože jsou tedy v lhostejném vnějším a nahodilém vztahu, musí se tato cizost jevit i jako *skutečná.* Jakmile si tedy kapitál zamane _ buďto nutně, nebo svévolně _ že už pro dělníka nebude existovat, pak už ani dělník sám není pro sebe, nemá *žádnou* práci, nemá tedy *žádnou* mzdu, a protože tu jest nikoli *jakožto člověk,* nýbrž *jakožto dělník,* může se dát pohřbít, zemřít hlady atd. Dělník jakožto dělník existuje jen tehdy, je-li tu *pro sebe* jakožto kapitál, a je tu jakožto kapitál jen tehdy, je-li tu nějaký *kapitál pro něj.* Jsoucno kapitálu je *jeho* jsoucno, jeho *život,* neboť určuje obsah jeho života způsobem, který je mu lhostejný. Politická ekonomie tedy nezná nezaměstnaného dělníka a člověka práce, pokud se nachází mimo tento pracovní vztah. Šizuňk, lump, žebrák, nezaměstnaný, hladovějící, bídný a zločinný člověk práce jsou *postavy,* které neexistují *pro politickou ekonomii,* nýbrž jen pro oči druhých, pro oči lékaře, soudce, hrobaře a dozorce nad chudáky atd., jsou to přízraky mimo její oblast. Potřeby dělníka jsou pro ni proto jen *potřebou* živit *ho po dobu práce,* a natolik, aby nevymřelo *pokolení dělníků.*
Mzda má tedy úplně týž smysl jako *vydržování, údržba* kteréhokoli jiného nástroje výroby, tak jako vůbec *konzumpce kapitálu,* potřebná k reprodukci kapitálu s úroky, jako například olej používaný na kola, aby byla udržována v pohybu. Mzda tedy patří k nutným *nákladům* kapitálu a kapitalisty a nesmí překročit potřebu této nutnosti. Proto bylo úplně důsledné, když angličtí továrníci před chudinským zákonem z roku 1834 strhovali veřejné almužny, které dělník dostával prostřednictvím chudinské dávky, z jeho mzdy a považovali je za její nerozlučnou součást.
Výroba produkuje člověka nejen jako *zboží, lidské zboží,* člověka určeného jakožto *zboží,* produkuje jej v souhlase s tímto určením jakožto bytost *duchovně* i tělesně *odlidštěnou.* _ Nemravnost, zrůdnost, tupost dělníků a kapitalistů. _ Jejím produktem je *sebevědomé a samostatně činné zboží,... lidské* zboží... Velký pokrok Ricarda, Milla atd. vůči Smithovi a Sayovi, že *jsoucno* člověka _ větší nebo menší lidskou produktivitu zboží _ prohlašují za *lhostejnou* a dokonce za *škodlivou.* Ne kolik dělníků živí určitý kapitál, nýbrž kolik nese úroků, součet ročních *úspor* je prý pravým účelem výroby. Bylo rovněž velkým a důsledným

pokrokem novější anglické politické ekonomie, že _ povýšivši *práci* na *jediný* princip ekonomie _ vyložila zároveň naprosto jasně *převrácený* poměr mezi mzdou a úroky z kapitálu a to, že kapitalista zpravidla může vydělat *jen* stlačováním mzdy a naopak. *Normální* vztah prý neznamená, že jde o to ošidit spotřebitele, nýbrž že kapitalistovi jde o to ošidit dělníka a dělníkovi o to, aby ošidil kapitalistu.

Vztah soukromého vlastnictví v sobě latentně obsahuje vztah soukromého vlastnictví jakožto *práce*, tak jako jeho vztah jakožto *kapitálu* a *vztah* těchto dvou výrazů jednoho k druhému. Produkce lidské činnosti jakožto *práce*, tedy jakožto činnosti sobě úplně cizí, činnosti úplně cizí člověku a přírodě, tedy vědomí a životnímu projevu, *abstraktní* existence člověka jakožto pouhého *člověka práce*, který se proto může kdykoli ze své naplněné nicoty zřítit do absolutní nicoty, do svého společenského a proto svého skutečného nejsoucna _ jako na druhé straně produkce předmětu lidské činnosti jakožto *kapitálu*, v níž je *zahlazena* všechna přirozená a společenská určenost předmětu, v níž soukromé vlastnictví ztratilo svou přirozenou a společenskou kvalitu (v níž tedy ztratilo všechny politické a pospolité iluze a není smíseno s žádnými *zdánlivě* lidskými vztahy) _ v níž také *týž* kapitál zůstává *týž* v nejrozličnějším přirozeném a společenském jsoucnu, v níž je úplně lhostejný k svému *skutečnému* obsahu _ tento protiklad dohnaný do krajnosti je nutně nejzazším bodem, vrcholem a zánikem celého vztahu.

Je proto zase velkým činem novější anglické politické ekonomie, že označila pozemkovou rentu za rozdíl mezi úroky z nejhorší obdělávané půdy a úroky z nejlepší obdělávané půdy, že poukázala na romantické smyšlenky pozemkového vlastníka _ jeho údajně sociální důležitost a totožnost jeho zájmu se zájmem společnosti, kterou ještě po fyziokratech hájí *Adam Smith* _ a předjala a připravila pohyb skutečnosti, který promění pozemkového vlastníka v úplně obyčejného, prozaického kapitalistu, zjednoduší a vyhrotí tím protiklad, a tak urychlí jeho zrušení [Auflösung]. *Půda* jakožto *půda, pozemková renta* jakožto *pozemková renta* tím ztratily svou *stavovskou odlišnost* a staly se jen *kapitálem* a *úrokem*, které nic neříkají anebo spíše mluví jen o penězích.

Rozlišování mezi kapitálem a půdou, mezí ziskem a pozemkovou rentou, i rozlišování mezi oběma a mzdou, mezi *průmyslem, zemědělstvím, nemovitým* a *movitým* soukromým vlastnictvím je ještě rozlišování *historické*, nespočívající v podstatě věci, je to *fixovaný* moment utváření a vzniku protikladu mezi kapitálem a prací. V průmyslu atd. na rozdíl od nemovitého pozemkového vlastnictví je vyjádřen jen způsob, jak vznikal průmysl, a protiklad, v jakém se průmysl rozvíjel vůči zemědělství. Jako *zvláštní* druh práce, jako *podstatný, závažný, život v sobě zahrnující* rozdíl trvá tento rozdíl jen potud, pokud se průmysl (život v městech) vytváří *v protikladu* k pozemkovému majetku (k životu feudální šlechty), a pokud ještě na průmyslu samém lpí feudální ráz jeho předmětu v podobě monopolu, cechu, gildy, korporace atd., neboť v rámci těchto určení má ještě práce jakýsi *zdánlivě společenský* význam, má ještě význam *skutečné* pospolitosti, nedotáhla to ještě k *lhostejnosti* vůči svému obsahu a k naprostému bytí pro sebe samu, tj. k abstrakci od všeho ostatního bytí, a proto také ještě nedospěla ke kapitálu *puštěnému na svobodu*.

Ale nutným *vývojovým stupněm* práce je *průmysl* puštěný na svobodu, ustavený jako takový sám pro sebe, a na *svobodu puštěný kapitál*. Moc průmyslu nad jeho protikladem se vzápětí ukazuje v tom, že vzniká *zemědělství* jako skutečný průmysl, kdežto dříve tu byla převážná část práce ponechána půdě a *otroku* této půdy, s jehož pomocí se půda obdělávala sama. Tím, že se otrok proměnil v *svobodného* dělníka, tj. v jakéhosi *pracovníka v žoldu*, se pozemkový vlastník sám proměnil v průmyslníka, v kapitalistu; v této proměně hraje zprvu úlohu spojovacího článku *pachtýř*. Ale *pachtýř* je představitelem, zjeveným *tajemstvím* pozemkového vlastníka; jen s pomocí pachtýře je možné jeho *ekonomické* jsoucno, jeho jsoucno jakožto soukromého vlastníka _ neboť pozemková renta z jeho půdy je možná jen díky konkurenci mezi pachtýři. _ V podstatě se tedy pozemkový vlastník už v *pachtýři* stal

praobyčejným kapitalistou. A k tomu musí dojít i ve skutečnosti, kapitalista provozující zemědělství _ pachtýř _ se musí stát pozemkovým vlastníkem nebo naopak. *Průmyslové kšeftaření* pachtýře je průmyslovým kšeftařením *pozemkového vlastníka*, neboť bytí jednoho klade bytí druhého.

Ale když si oba připomenou, jaký byl mezi nimi na počátku protiklad, když si připomenou svůj původ _ pozemkový vlastník ví, že kapitalista je jeho zpupný, propuštěný, zbohatlý otrok z nedávné minulosti, a vidí, že jakožto *kapitalista* je jím sám ohrožen _ kapitalista ví, že pozemkový vlastník byl ještě včera zahálčivým a sobeckým, krutým pánem, ví, že jako kapitalista je mu na újmu, že však za všechen svůj nynější společenský význam, za svůj majetek a za své požitky vděčí přesto průmyslu, vidí v něm protiklad *svobodného* průmyslu a *svobodného*, na jakémkoli přirozeném určení nezávislého kapitálu _ tento protiklad je nesmírně trpký a obě jeho stránky mají vzájemně pravdu. Stačí, když čteme útoky nemovitého vlastnictví na movité a naopak, a vidíme názorně, jak je obojí k ničemu. Pozemkový vlastník uplatňuje dědičné šlechtictví svého vlastnictví, feudální reminiscence, souvenirs, poezii vzpomínek, jeho snivou povahu, jeho politickou důležitost atd., a mluví-li řečí politické ekonomie: obdělávání půdy je práce *jedině* produktivní. Líčí zároveň svého protivníka jako mazaného, dryáčnického, dohazovačského, šejdířského, hrabivého, prodejného, buřičského, bezcitného a bezduchého *peněžního darebáka*, kterému je pospolitost cizí a který s ní klidně kšeftuje, lichvaří, provádí kuplířství, líčí ho jako rabského, úlisného, lstivého, střízlivého ničemu, který plodí, živí, hýčká konkurenci a tedy i masovou chudobu a zločin, rozklad všech sociálních svazků, který nemá čest ani zásady, ani poezii, ani substanci, vůbec nic. (Viz mimo jiné fyziokrata *Bergasse*, kterého již Camille Desmoulins ostře kritizuje ve svém žurnálu "Révolutions de France et de Brabant", [36] viz v. Vinckeho, Lancizolla, Hallera, Lea, Kosegartena [37] a viz *Sismondiho.)*

Na druhé straně movité vlastnictví poukazuje na zázraky průmyslu a pohybu, je to dítě moderní doby a její pravoplatný vlastní syn; lituje svého protivníka jako omezence, který *nemá jasno* o své podstatě (a to je naprosto správné), jako hlupáka, který chce na místo mravného kapitálu a svobodné práce dosadit hrubé nemravné násilí a nevolnictví; líčí ho jako Dona Quijota, který pod pláštíkem *přímosti, bodrosti, obecného zajmu, stálosti* skrývá neschopnost pohybu, hrabivou poživačnost, ješitnost, partikulární zájmy, špatné úmysly; prohlašuje ho za vykutáleného *monopolistu;* jeho reminiscence, jeho poezii, jeho snivost tlumí tím, že podává historický a sarkastický výčet podlosti, ukrutnosti, zhýralosti, prostituce, infamie, anarchie, povstání, které se rodily v romantických zámcích.

Zjednalo prý lidu politickou svobodu, zbavilo občanskou společnost okovů, spojilo světy, vytvořilo lidumilný obchod, ryzí morálku, laskavou vzdělanost; neotesané potřeby lidu prý nahradilo potřebami civilizovanými a dalo prý lidu prostředky, jak je uspokojit, kdežto pozemkový vlastník _ tento lenošivý lichvář s obilím, který byl jen na obtíž _ zdražuje lidu základní životní prostředky, tím nutí kapitalistu, aby zvyšoval mzdu, aniž může zvýšit výrobní sílu, takže brzdí a konečně úplně ruší roční důchod národa, akumulací kapitálů, tedy možnost opatřit lidu práci a zemi bohatství, způsobuje všeobecnou zkázu a lichvářsky těží ze *všech* výhod moderní civilizace, aniž sebeméně přiložil ruku k dílu anebo se dokonce vzdal svých feudálních předsudků. Konečně prý ať se jen podívá na svého *pachtýře* _ on, pro nějž obdělávání půdy a půda sama existují jen jako zdroj peněz, který mu byl darován _ a ať řekne, není-li *bodrým, blouznivým, mazaným* ničemou, který v hloubi duše a podle skutečnosti už dávno patří *svobodnému* průmyslu a *spanilému* obchodu, byť se proti tomu sebevíc vzpouzí a byť sebevíc tlachá o historických vzpomínkách a mravních nebo politických účelech. Všechno, co skutečně uvádí ve svůj prospěch, je pravdivé jen pro *zemědělce* (pro kapitalistu a pro čeledíny), jejichž *nepřítelem* je naopak *pozemkový vlastník*; podává tedy důkazy sám proti sobě. *Bez* kapitálu je pozemkové vlastnictví mrtvou, bezcennou hmotou. Civilizovaným vítězstvím kapitálu je právě to, že místo mrtvé věci objevil a vytvořil lidskou práci jako zdroj

bohatství. (Viz Paul Louis Courier, Saint Simon, Ganilh, Ricardo, Mill, MacCulloch a Destutt de Tracy a Michel Chevalier.)
Z toho, jak vývoj probíhal *ve skutečnosti* (zde doplnit), plyne nutné vítězství *kapitalisty*, tj. vyspělého soukromého vlastnictví nad zaostalým, poloviča tým soukromým vlastnictvím, nad *pozemkovým vlastníkem*, tak jako už vůbec musí zvítězit pohyb nad nehybností, otevřená, sebevědomá lumpárna nad skrytou, sebenevědomou, *hrabivost* nad *poživačností*, doznaně neutuchající, všeho schopná zištnost *osvěty* nad zabedněnou, uhlazenou, bodrou, lenivou a fantastickou *zištností pověry*, stejně jako musí zvítězit *peníze* nad jinými formami soukromého vlastnictví.
Státy, které nejasně tuší, jakým nebezpečím hrozí dovršený svobodný průmysl, dovršená ryzí morálka a dovršený lidumilný obchod, snaží se zadržet kapitalizaci pozemkového vlastnictví _ ale úplně marně.
Pozemkové vlastnictví, na rozdíl od kapitálu, je soukromé vlastnictví, kapitál zatížený ještě *lokálními* a politickými předsudky, je to kapitál, který ze své spojitosti se světem nenašel ještě úplně cestu sám k sobě, je to ještě *nedovršený* kapitál. Musí dospět k svému abstraktnímu, tj. *ryzímu* výrazu postupně, jak bude *utvářet svět.*
Vztahem *soukromého vlastnictví* je práce, kapitál a jejich vzájemný vztah.
Pohyb, jímž musí procházet tyto články, je:
Za prvé _ jejich bezprostřední nebo *zprostředkovaná jednota.*
Kapitál a práce jsou zprvu ještě spojeny; potom se sice odlučují a odcizují, ale vzájemně se podpírají a pobízejí jako *pozitivní* podmínky.
[Za druhé] _ *jejich protiklad.* Vzájemně se vylučují; dělník ví, že kapitalista znamená jeho nejsoucno, a naopak; každý se snaží tomu druhému vyrvat jeho jsoucno.
[Za třetí] _ *protiklad* každého z nich vůči sobě samému. Kapitál = nahromaděná práce = práce. Jako taková se štěpí na *sebe* a své *úroky*, tak jako se úroky zase štěpí na *úroky* a *zisk.* Naprosté obětování kapitalisty. Upadá do dělnické třídy, tak jako se dělník _ ale jen výjimečně _ stává kapitalistou. Práce jako moment kapitálu, jeho *náklady.* Mzda je tedy oběť kapitálu.
Práce rozpolcena na *sebe* a *mzdu.* Dělník sám je kapitálem, zbožím.
Vzájemný nepřátelský protiklad.[38]

Poznámky

(Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844)

[1] "*Ekonomicko-filosofické rukopisy* z *roku 1844*." Tato Marxova práce se dochovala ve třech rukopisných sešitech samostatně stránkovaných římskými číslicemi. Z druhého sešitu se zachovaly jenom poslední čtyři stránky (str. XL_XLIII). Všechny stránky prvního sešitu (je jich 27) jsou dvěma svislými čarami rozděleny na tři sloupce. Sloupce jsou na každé stránce označeny předem vepsaným nadpisem "Mzda"_ "Zisk z kapitálu", "Pozemková renta". Od XVII. stránky zaplňuje text jen sloupec nadepsaný "Pozemková renta". Od stránky XXII až do konce prvního sešitu psal Marx přes všechny tři sloupce bez ohledu na původní rozdělení stránky. Tento text (str. XXII_XXVII) je v tomto vydání označen redakčním nadpisem "Odcizená práce". Třetí rukopis se skládá ze 43 stránek velkého formátu rozdělených na dva sloupce. Stránky čísloval sám Marx. Na konci třetího rukopisu (str. XXXIX_XL) je "Předmluva", která je v tomto vydání zařazena na začátek, před text prvního rukopisu. Název Marxovy práce a nadpisy jednotlivých částí rukopisu v hranatých závorkách doplnil Institut marxismu-leninismu. Rukopis je otištěn v původním Marxově uspořádání, pouze

"Předmluva" byla zařazena dopředu a kapitola "Kritika Hegelovy dialektiky a filosofie vůbec" na konec podle Marxovy poznámky v "Předmluvě".
[2] Viz Karel Marx, "Úvod ke kritice Hegelovy filosofie práva" (Marx-Engels, Spisy, sv. 1, čes. vyd. 1956, str. 401_414).
"Deutsch-Französische Jahrbücher" ["Německo-francouzské ročenky"] vycházely německy v Paříži za redakce Karla Marxe a Arnolda Ruga. Vyšlo jen první dvojčíslo v únoru 1844. Byly tu uveřejněny Marxovy práce "K židovské otázce" a "Úvod ke kritice Hegelovy filosofie práva" a Engelsovy články "Nástin kritiky politické ekonomie" a "Situace Anglie. Thomas Carlyle. _Minulost a přítomnost'" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 1, čes. vyd. 1956, str. 371 _ 400, 401_ 414, 525 _ 550, 551 _ 575). Tyto práce znamenají Marxův a Engelsův definitivní přechod k materialismu a komunismu. Hlavní příčinou, proč časopis přestal vycházet, byly zásadní neshody mezi Marxem a buržoazním radikálem Rugem.
[3] Jde o Bruno Bauera, který uveřejnil v časopise "Allgemeine Literatur-Zeitung" dvě obšírné recenze o knihách, článcích a brožurách o židovské otázce. Většinu citovaných výrazů převzal Marx z těchto recenzí otištěných v I. a IV. čísle časopisu (z prosince 1843 a března 1844). Výrazy "utopická fráze" a "kompaktní masa" jsou z Bauerova článku "Was ist jetzt der Gegenstand der Kritik?" ["Co je teď předmětem kritiky?"] z VIII. čísla Allgemeine Literatur-Zeitung" (červenec 1844).
"Allgemeine Literatur-Zeitung" ["Všeobecné literární noviny"] _ německý měsíčník vydávaný mladohegelovcem Brunem Bauerem v Charlottenburgu od prosince 1843 do října 1844. Marx a Engels kritizovali tento časopis v díle "Svatá rodina aneb Kritika kritické kritiky" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 2, čes. vyd. 1957, str. 15 _ 232).
[4] Odstavce ve složených závorkách jsou v rukopisu přeškrtnuty.
[5] Jde o sborník "Einundzwanzig Bogen aus der Schweiz" ["Jedenadvacet archů ze Švýcarska"], Curych a Winterthur 1843.
[6] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 1, čes. vyd. 1956, str. 525_550.
[7] Ludwig Feuerbach, "Grundsätze der Philosophie der Zukunft" ["Zásady filosofie budoucnosti"], Curych a Winterthur 1843. (Česky viz "Zásady filosofie budoucnosti a jiné filosofické práce", NČSAV 1959.)
[8] Jde o článek Ludwiga Feuerbacha "Vorläufige Thesen zur Reform der Philosophie" ["Předběžné teze k reformě filosofie"], uveřejněný v druhém dílu sborníku "Anekdota".
"Anekdota" _ zkrácený název dvousvazkového sborníku "Anekdota zur neuesten deutschen Philosophie und Publicistik" ["Nevydané příspěvky k nejnovější německé filosofii a publicistice"], který vyšel ve Švýcarsku za redakce Arnolda Ruga. Ve sborníku byly uveřejněny Marxovy články "Poznámky k nové pruské cenzurní instrukci" a "Luther jako rozhodčí mezi Straussem a Feuerbachem" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 1, čes. vyd. 1956, str. 21_43 a 44_45) a články Bruna Bauera, Ludwiga Feuerbacha, Friedricha Köppena, Arnolda Ruga aj.
[9] Marx má na mysli Bruna Bauera a jeho stoupence, seskupené kolem měsíčníku "Allgemeine Literatur-Zeitung".
[10] Tento svůj záměr uskutečnil Marx brzy po napsání "Předmluvy" knihou "Svatá rodina", kterou napsal spolu s Engelsem (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 2, čes. vyd. 1957, str. 15_232).
[11] - s prostým lidstvím
[12] Marx cituje knihu Adama Smitha "Pojednání o podstatě a původu bohatství národů" podle francouzského překladu Germaina Garniera "Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations", Paříž 1802, sv. I, str. 138. (Viz české vydání "Pojednání o podstatě a původu bohatství národů", SNPL 1958, sv. I, str. 87.) V našem překladu "Ekonomicko-filosofických rukopisů z roku 1844" jsme pracovali s českým překladem Smithova díla. Na řadě míst však bylo nutno se odchýlit od českého překladu a přidržet se francouzského textu nebo Marxových překladů do němčiny.

[13] Tamtéž, sv. II, str. 162. (Tamtéž, sv. I, str. 252.)
[14] Tamtéž, sv. I, str. 193. (Tamtéž, sv. I, str. 110.)
[15] Wilhelm Schulz, "Die Bewegung der Produktion. Eine geschichtlich-statistische Abhandlung zur Grundlegung einer neuen Wissenschaft des Staats und der Gesellschaft" ["Pohyb výroby. Historicko-statistické pojednání jako základ nové vědy o státu a společnosti"], Curych a Winterthur 1843.
[16] Charles Pecqueur, "Théorie nouvelle d'économie sociale et politique, ou études sur l'organisation des sociétés" ["Nová teorie sociální a politické ekonomie čili studie o organizování společností"], Paříž 1842.
[17] Charles Loudon, "Solution du problème de la population et de la subsistance" ["Řešení problému obyvatelstva a obživy"], Paříž 1842.
[18] - ženy pochybné pověsti
[19] Eugène Buret, "De la misère des classes labourieuses en Angleterre et en France" ["O bídě pracujících tříd v Anglii a ve Francii"], sv. I, Paříž 1840.
[20] - obětavosti
[21] Jean Baptiste Say, "Traité d'économie politique" ["Pojednání o politické ekonomii"], třetí vydání, Paříž 1817.
[22] Na tomto místě rukopisu připsal Marx francouzsky: "Je známo, že práce v (zemědělské) velkovýrobě vyžadují obvykle jen nepatrný počet pracovních sil."
[23] Tj. těm, kteří disponují tímto materiálem, předmětem práce. *(Pozn. red.)*
[24] Celý tento odstavec (i s citáty z Ricardových "Zásad politické ekonomie a zdanění" a Sismondiho "Nových zásad politické ekonomie") je výpisek z Buretovy práce "De la misère des classes laborieuses en Angleterre et en France", sv. I, Paříž 1840, str. 6_7.
[25] _ nájemné, činže. *(Pozn. čes. red.)*
[26] _ zastavárny, půjčovatelé na zástavu. *(Pozn. čes. red.)*
[27] Marx má na mysli tuto Smithovu úvahu: "V naprosto spravedlivé loterii by měli ti, jejichž losy jsou taženy, dostat všechno, co prohrávají ti, jejichž losy taženy nejsou. V povolání, kde je dvacet ztroskotanců proti jednomu člověku, který má úspěch, měl by ten jeden vlastně vydělat všechno, co mělo vydělat těch dvacet neúspěšných." (Viz Adam Smith, "Pojednání o podstatě a původu bohatství národů", SNPL 1958, str. 120.)
[28] _ čistý a hrubý důchod. *(Pozn. čes. red.)*
[29] _ není země bez pána. *(Pozn. red.)*
[30] _ není země bez vrchnosti. *(Pozn. red.)*
[31] _ peníze nemají pána. *(Pozn. red.)*
[32] Německé sloveso "aufheben" má u Hegela i u Marxe trojí význam: "rušit", ale zároveň "uchovat" na vyšším stupni, "překonávat". Pro překlad této práce jsme zvolili slovo "rušit", "zrušit", které používáme v absolutní většině případů. *(Pozn. čes. red.)*
[33] Německé substantivum "das Wesen" mělo ve filosofické terminologii 19. století svébytný a pohyblivý obsah. V češtině pro ně dosud nemáme adekvátní výraz. Nejspíše se jeho význam blíží českým slovům "podstata" a "bytost". V překladu této práce používáme podle smyslu obou těchto termínů, je však třeba mít na paměti, že jde o jediný filosofický pojem. *(Pozn. čes. red.)*
[34] Zde končí první nedokončený rukopis. *(Pozn. red.)*
[35] Těmito slovy začíná strana XL druhého Marxova rukopisu. Text předchozích 39 stránek se nedochoval.
[36] *"Révolutions de France et de Brabant"* ["Revoluce ve Francii a Brabantu"] _ týdeník, v němž jakobín Camille Desmoulins otiskoval své pamflety; vycházel v Paříži od listopadu 1789 do července 1791.
[37] Viz nadutého starohegelovského teologa *Funkeho*, který se slzami v očích vypráví podle pana Lea, jak jeden rab, když bylo zrušeno nevolnictví, se zdráhal přestat být *šlechtickým*

vlastnictvím. Viz také *vlastenecké fantazie Justa Mösera*, které se vyznamenávají tím, že ani na chvilku neopouštějí bodrý, maloměšťácký, "starosvětský" *všední*, zabedněný obzor šosáka, a přece jsou to *pouhé* blouznivé vidiny. Díky tomuto rozporu si je tak zamilovalo německé myšlení.
[38] Zde končí druhý rukopis. *(Pozn. red.)*

[Soukromé vlastnictví a komunismus. Různé vývojové etapy komunistických názorů. Hrubý rovnostářský komunismus a komunismus jako socialismus, spadající vjedno s humanismem]

Ke str. XXXIX. — Ale protiklad *nevlastnění* a *vlastnictví*, dokud není pochopen jako protiklad *práce* a *kapitálu*, je ještě protiklad indiferentní, nepostižený dosud ve svém *činném* vztahu k svému *vnitřnímu* vztahu, nepojatý ještě jako *rozpor*. I tam, kde není pokročilý pohyb soukromého vlastnictví, ve starém Římě, v Turecku atd., může se tento protiklad vyslovit ve své *první* podobě. Tak se zatím *nejeví* jako založený na soukromém vlastnictví samém. Ale práce, subjektivní podstata soukromého vlastnictví jakožto vyloučení vlastnictví, a kapitál, objektivní práce jakožto vyloučení práce, je *soukromým vlastnictvím* jakožto jeho vyvinutým vztahem rozporu, proto vztahem energickým, ženoucím k jeho řešení [Auflösung].

K téže stránce. — Zrušení sebeodcizení prodělává stejnou cestu jako sebeodcizení. Nejprve se na *soukromé vlastnictví* pohlíží jen po jeho objektivní stránce — ale přesto je práce pokládána za jeho podstatu. *Formou* jeho jsoucna je tedy *kapitál*, který je třeba "jako takový" zrušit (Proudhon). Anebo je *zvláštní způsob* práce — jakožto nivelizovaná, rozdrobená, a proto nesvobodná práce — pojata jako zdroj *zhoubnosti* soukromého vlastnictví a člověku odcizeného jsoucna — Fourier, který v souhlase s fyziokraty chápe také znovu *zemědělskou práci* alespoň jako práci *velmi ‚významnou*, kdežto *Saint-Simon* naopak prohlašuje *průmyslovou práci* jako takovou za podstatu a k tomu ještě chce, aby vládli *jedině* průmyslníci, a aby se zlepšilo postavení dělníků. *Komunismus* je konečně *pozitivním* výrazem zrušeného soukromého vlastnictví; zprvu jako *všeobecné* soukromé vlastnictví. Tím, že tento vztah pojímá v jeho *obecnosti*, je

1) ve své první podobě jen jeho *zevšeobecněním* a *dovršením;* jako takové zevšeobecnění a dovršení se ukazuje ve dvojí podobě: Předně je vůči němu vláda *věcného* vlastnictví tak veliká, že chce zničit *všechno*, co není s to, aby patřilo všem jako *soukromé vlastnictví;* chce *násilně* abstrahovat od nadání atd. Fyzická, bezprostřední *držba* znamená pro něj jediný účel života a jsoucna; určení *dělníka* není zrušeno, nýbrž rozšířeno na všechny lidi; vztah soukromého vlastnictví zůstává vztahem společenství se světem věcí; konečně se toto hnutí usilující postavit proti soukromému vlastnictví všeobecné soukromé vlastnictví vyslovuje zvířecí formou, že proti *manželství* (které je arciť jednou z forem *výlučného soukromého vlastnictví)* staví *společenství žen*, kdy se tedy žena stává *společným* a *vulgárním* vlastnictvím. Možno říci, že tato myšlenka *společenství žen* je *vysloveným tajemstvím* tohoto ještě úplně hrubého a bezmyšlenkovitého komunismu. Tak jako žena z manželství přechází do všeobecné prostituce[20], tak celý svět bohatství, tj. celý svět předmětné podstaty člověka, přechází ze vztahu výlučného manželství se soukromým vlastníkem do vztahu všeobecné prostituce se společností. Tento komunismus — tím, že neguje všude *osobnost* člověka — je právě jen důsledným výrazem soukromého vlastnictví, které je touto negací. Všeobecná *závislost*,

ustavující se jako síla, je skrytou formou, ve které se ustavuje *hrabivost,* která se jen ukájí *jiným* způsobem. Myšlenka jakéhokoli soukromého vlastnictví jako takového je *alespoň* zaměřena proti *bohatšímu* soukromému vlastnictví jako závist a touha po nivelizaci všech rozdílů, takže ty pak dokonce tvoří podstatu konkurence. Hrubý komunista je jen dovršením této závisti a tohoto zploštění z hlediska minima v *představě.* Má *určitou ohraničenou* míru. Že toto zrušení soukromého vlastnictví není ani dost málo skutečným osvojením, dokazuje právě ta abstraktní negace celého světa vzdělanosti a civilizace, návrat k *nepřirozené* prostotě *chudého* člověka bez potřeb, který se nedostal nad soukromé vlastnictví, nýbrž dokonce ještě ani k němu nedospěl.

Společenství je jen společenství *práce* a rovnost *mzdy,* kterou vyplácí společný kapitál, *společenství* jakožto všeobecný kapitalista. Obě stránky vztahu jsou povýšeny do jakési představované všeobecnosti *práce* jakožto určení, které je předpokládáno u každého, *kapitál* jakožto uznaná všeobecnost a moc společenství.

Ve vztahu k *ženě* jakožto kořisti a služce společné chlípnosti je vyjádřena neskonalá degradace, v níž člověk existuje pro sebe sama, neboť naprosto *nedvojznačným,* rozhodným, *zřejmým,* zjevným výrazem tajemství tohoto vztahu je vztah *muže* k *ženě* a způsob, jak je chápán *bezprostřední, přirozený* rodový vztah. Bezprostředním, přirozeným, nutným vztahem člověka k člověku je *vztah muže k ženě.* V tomto *přirozeném* rodovém vztahu je vztah člověka k přírodě bezprostředně jeho vztahem k člověku, tak jako vztah k člověku je bezprostředně jeho vztahem k přírodě, jeho vlastním *přirozeným* určením. V tomto vztahu se tedy *smyslově jeví,* redukováno na názorný *fakt,* nakolik se člověku lidská podstata stala přirozeností anebo nakolik se příroda, přirozenost stala lidskou podstatou člověka. Z tohoto vztahu je tedy možno posuzovat celý stupeň vzdělanosti člověka. Z charakteru tohoto vztahu plyne, nakolik se člověk sám sobě stal *rodovou bytostí, člověkem,* a nakolik tak sám sebe postihl;vztah muže k ženě je *nejpřirozenější* vztah člověka k člověku. V něm se tedy ukazuje, nakolik se *přirozené* chování člověka stalo *lidským* anebo nakolik se pro něj lidská podstata stala podstatou *přirozenou,* nakolik se mu jeho *lidská přirozenost* stala *přirozeností.* V tomto vztahu se také ukazuje, nakolik se *potřeba* člověka stala *lidskou* potřebou, nakolik se mu tedy *druhý* člověk stal potřebou jakožto člověk, nakolik je ve svém nejindividuálnějším jsoucnu zároveň bytostí pospolitou.

První pozitivní zrušení soukromého vlastnictví, *hrubý* komunismus, je tedy jen jednou *Z jevových forem,* podlost soukromého vlastnictví, které tu chce být uplatněno jako *pozitivní pospolitost.*

2) Komunismus α) ještě politické povahy, demokratický nebo despotický; β) se zrušením státu, ale zároveň ještě nedokonalejší, a ve své podstatě stále ještě zasažený soukromým vlastnictvím, tj. odcizením člověka. V obou formách už komunismus ví, že je reintegrací anebo návratem člověka v sebe, zrušením lidského sebeodcizení, ale tím, že ještě nepostihl pozitivní podstatu soukromého vlastnictví a zrovna tak ani neporozuměl *lidské* povaze potřeby, je také ještě v jejím zajetí a pod jejím vlivem. Postihl sice svůj pojem, ale nepostihl ještě svou podstatu.

3) *Komunismus* jakožto *pozitivní* zrušení *soukromého vlastnictví* jako *lidského sebeodcizení,* a proto jakožto skutečné *osvojení lidské* podstaty člověkem a pro člověka; proto jakožto naprostý, nyní už konečně uvědomělý a v rámci veškerého bohatství dosavadního vývoje uskutečněný návrat člověka k sobě jakožto *společenského,* tj. lidského člověka. Tento komunismus jakožto dovršený naturalismus je totožný s humanismem, jakožto dovršený

humanismus je totožný s naturalismem, je to *opravdové* vyřešení [Auflösung] roztržky mezi člověkem s přírodou a s člověkem, je to opravdové zrušení sporu mezi existencí a podstatou, mezi zpředmětněním a sebepotvrzením, mezi svobodou a nutností, mezi individuem a rodem. Je to vyřešená záhada dějin a ví o sobě, že je tímto řešením.

Proto celý pohyb dějin je jak *skutečným* aktem jeho vytváření — aktem zrodu jeho empirického jsoucna — tak i pro jeho myslící vědomí *pochopeným* a *vědomým* pohybem jeho *vznikání,* kdežto onen ještě nedovršený komunismus pro sebe hledá z jednotlivých soukromému vlastnictví protikladných historických forem jakýsi *historický* důkaz, důkaz vtom, co tu nyní je, vytrhávaje jednotlivé momenty z tohoto pohybu (zvláště Cabet, Villegardelle atd. si v tom libují) a fixuje je jako důkazy své historické plnokrevnosti, čímž právě prokazuje, že nepoměrně větší část tohoto pohybu odporuje jeho tvrzením a že, jestliže tu už jednou byl, pak právě jeho *minulé* bytí vyvrací nároky *podstaty.*

Snadno pochopíme, že v pohybu *soukromého vlastnictví,* právě v pohybu ekonomiky, nachází celé revoluční hnutí nutně svou empirickou i teoretickou základnu.

Toto *materiální,* bezprostředně *smyslové* soukromé vlastnictví je materiální smyslový výraz *odcizeného lidského života.* Jeho pohyb — výroba a spotřeba — je *smyslovým* projevem pohybu veškeré dosavadní výroby, tj. uskutečněním anebo skutečností člověka. Náboženství, rodina, stát, právo, morálka, věda, umění atd. jsou jen *zvláštní* způsoby výroby a podléhají jejímu obecnému zákonu. Pozitivní zrušení *soukromého vlastnictví,* jakožto osvojení *lidského* života, je proto pozitivním zrušením veškerého odcizení, tedy *návratem* člověka z náboženství, rodiny, státu atd. do jeho *lidského,* tj. *společenského* jsoucna. K náboženskému odcizení jako takovému dochází jen v oblasti *vědomí* lidského nitra, ale ekonomické odcizení *skutečného života* — jeho zrušení tedy zahrnuje obě stránky. Rozumí se, že *první* počátek toho pohybu se u různých národů řídí tím, zda opravdový *uznávaný* život toho národa probíhá spíše ve vědomí či ve vnějším světě, je-li to spíše život pomyslný anebo reálný. Komunismus začíná současně *(Owen)* s ateismem, ateismus je zprvu ještě na hony vzdálen toho, aby byl *komunismem,* tak jako je onen ateismus spíše ještě abstrakcí. Proto lidumilnost ateismu je nejprve jen *filosofickou* abstraktní lidumilností, lidumilnost komunismu je hned od začátku *reálná* a hotova *působit.*

Viděli jsme, jak za předpokladu pozitivně zrušeného soukromého vlastnictví produkuje člověk člověka, sám sebe i druhého člověka; jak předmět, který je bezprostředním činným uplatněním jeho individuality, je zároveň jeho vlastním jsoucnem pro druhého člověka, jeho jsoucnem; a jak je pro něj zároveň jsoucnem druhého člověka. Ale zrovna tak materiál práce i člověk jakožto subjekt jsou výsledkem i východiskem toho pohybu (a že musí být tímto *východiskem,* v tom právě tkví dějinná *nutnost* soukromého vlastnictví). *Společenský* ráz je tedy všeobecným rázem celého toho pohybu; *tak jako* společnost sama produkuje *člověka* jakožto *člověka,* tak je jím *produkována.* Činnost a požitek jak svým obsahem, tak i *způsobem* své existence jsou *společenské,* je to *společenská* činnost a *společenský* požitek. *Lidská* podstata přírody je tu teprve pro *společenského* člověka; neboť teprve zde pro něj existuje jako *svazek* s *člověkem,* jako jeho jsoucno pro druhého a jako jsoucno druhého pro něj, zároveň i jako živel života lidské skutečnosti, teprve zde tu je jako *základna* jeho vlastního lidského *jsoucna.* Teprve zde se pro něj jeho *přirozené* jsoucno stává jeho jsoucnem *lidským* a příroda se tu pro něj stává člověkem. *Společnost* je tedy dovršená bytostná jednota člověka s přírodou, opravdové vzkříšení přírody, dokonaný naturalismus člověka a dokonaný humanismus přírody.

Společenská činnost a společenský požitek rozhodně neexistují *jedině* ve formě *bezprostředně* společné činnosti a bezprostředně *společného* požitku, ačkoli k *společné* činnosti a k *společnému* požitku, tj.k činnosti a požitku, které se projevují a potvrzují bezprostředně ve *skutečné společnosti* s druhými lidmi, bude docházet všude tam, kde onen *bezprostřední* výraz společenskosti tkví v podstatě jejich obsahu a je přiměřený jeho přirozenosti.

Jenže i když jsem činný *vědecky* atd., což je činnost, kterou mohu zřídka provádět v bezprostředním společenství s druhými,jsem činný *společensky*, protože jsem činný jakožto *člověk.* Jako společenský produkt je mi dán nejen materiál mé činnosti — tak jako i řeč, v níž je činný myslitel — mé *vlastní* jsoucno *je* společenská činnost; proto to, co ze sebe udělám, dělám ze sebe pro společnost a uvědomuji si přitom sebe jako společenskou bytost.

Mé *obecné* vědomí je jen *teoretická* podoba toho, čeho je *reálná* pospolitost, společenská bytost *živou* formou, zatímco dnes je *obecné* vědomí abstrakcí skutečného života a jako takové se staví nepřátelsky proti němu. Proto také *činnost* mého obecného vědomí— jako taková — je mým *teoretickým* jsoucnem jakožto společenské bytosti.

Především je nutno se vyvarovat, aby tu "společnost" nebyla zase vůči individuu fixována jako abstrakce. Individuum je *společenská bytost.* Jeho životní projev — i když se třeba nejeví v bezprostřední formě *společného,* s druhými zároveň vykonávaného životního projevu — *je* proto projev a potvrzení *společenského života.* Individuální a rodový život člověka se *neliší,* i když nakrásně — a to je nutné — je způsob jsoucna individuálního života *zvláštnějším* nebo *obecnějším* způsobem rodového života, anebo čím více je rodový život *zvláštnějším* anebo *obecnějším* individuálním životem.

Jakožto *rodové vědomí* potvrzuje člověk svůj reálný *život ve společnosti* a opakuje jen svoje skutečné jsoucno v myšlení, tak jako se naopak rodové bytí potvrzuje v rodovém vědomí a jest pro sebe ve své obecnosti, jakožto myslicí bytost.

Člověk — jakkoli je tedy *zvláštním* individuem, a právě jeho zvláštnost z něho dělá individuum a skutečnou *individuální* pospolitou bytost — je právě tak *totalitou,* ideální totalitou, subjektivním jsoucnem myšlené a pociťované společnosti pro sebe, stejně jako i ve skutečnosti je tu jednak jako nazírání a skutečný požitek společenského jsoucna a zároveň jako totalita lidského životního projevu.

Myšlení a bytí jsou tedy sice *odlišné,* ale zároveň jsou spolu v *jednotě.*

Smrt jako kruté vítězství rodu nad *určitým* individuem jako by popírala toto určité individuum i jeho jednotu s rodem; ale určité individuum je jen *určitá rodová bytost,* a jako takové je smrtelné.

4) Tak jako je *soukromé vlastnictví* jen smyslový výraz toho, že se člověk zároveň stává pro sebe *předmětným* a zároveň se sám sobě naopak stává cizím a nelidským předmětem, že jeho životní projev je zvnějšněním jeho života,jeho uskutečnění jeho odskutečněním, *cizí* skutečností, tak je třeba chápat pozitivní zrušení soukromého vlastnictví, tj. *smyslové* osvojení lidské podstaty a života, předmětného člověka, lidských *děl* pro člověka a člověkem, nejen ve smyslu *bezprostředního,* jednostranného *požitku,* nejen ve smyslu *držení, jmění.* Člověk si svou všestrannou podstatu osvojuje všestranným způsobem, tedy jako totální člověk. Každý z jeho *lidských* vztahů k světu, vidění, slyšení, čichání, ochutnávání, hmatání, myšlení, nazírán(cítění, chtění, činné bytí, milování, zkrátka všechny orgány jeho individuálnosti, tak jako

orgány, které jsou bezprostředně svou formou společnými orgány, jsou ve svém *předmětném* chování anebo ve svém *postoji k předmětu* osvojováním tohoto předmětu; osvojování *lidské* skutečnosti, její postoj k předmětu je *činné uplatnění lidské skutečnosti*[*21]*;* lidská *působnost* a lidské *utrpení,* neboť utrpení, pojato lidsky, je sebeprožitek člověka.

Soukromé vlastnictví z nás udělalo takové hlupáky a omezence, že nějaký předmět je *našim předmětem* teprve tehdy, když jej máme, tedy teprve když pro nás existuje jako kapitál anebo když jej bezprostředně máme, když ho bezprostředně jíme, pijeme, nosíme na těle, bydlíme v něm atd., zkrátka když jej bezprostředně *používáme.* Ačkoli soukromé vlastnictví ani všechna tato bezprostřední uskutečnění držby nechápe zase jinak než jako *životní prostředky,* a život, jemuž slouží za prostředky, je život *soukromého vlastnictví,* práce a kapitalizace.

Místo *všech* fyzických i duchovních smyslů nastoupilo tedy jednoduché odcizení *všech* těchto smyslů, smysl *mít.* Až k této absolutní chudobě musela poklesnout lidská bytost, aby ze sebe vydala své vnitřní bohatství. (O kategorii *míti* viz *Hess* v "Jedenadvaceti arších".)

Zrušení soukromého vlastnictví je tedy úplnou *emancipací* všech lidských smyslů a vlastností; ale touto emancipací je právě proto, že se tyto smysly a tyto vlastnosti staly *lidskými,* subjektivně i objektivně lidskými. Oko se stalo *lidským* okem, jako se jeho *předmět* stal společenským, *lidským* předmětem, vytvořeným člověkem pro člověka. Ze *smyslů* se proto v praxi stali bezprostředně *teoretici.* Zaujímají vztah k *věci* kvůli věci, ale věc sama je *předmětným lidským* vztahem k sobě samé a člověku[*22] a naopak. Potřeba či požitek ztratily proto svou *egoistickou* přirozenost a příroda už není pouze *užitečná,* neboť užitek se stal *lidským* užitkem.

Zrovna tak se smysly a požitek druhých lidí staly mým *vlastním* osvojením. Mimo tyto bezprostřední orgány se proto tvoří *společenské* orgány, ve *formě* společnosti, tedy například činnost bezprostředně ve společnosti s druhými atd. se stala orgánem mého *životního projevu* a určitým způsobem osvojování *lidského* života.

Rozumí se, že *lidské* oko vnímá jinak než hrubé nelidské oko, lidské *ucho* jinak než hrubé ucho atd.

Viděli jsme, že člověk se ve svém předmětu neztrácí jen tehdy, stane-li se mu tento předmět *lidským* předmětem anebo předmětným člověkem. To je možné jen tak, že se mu stane *společenským* předmětem, on sám sobě společenskou bytostí, tak jako se pro něj stává společnost podstatou v tomto předmětu.

Proto tím, že všude se jednak člověku ve společnosti stává předmětná skutečnost skutečností lidských bytostných sil, lidskou skutečností a tedy skutečností jeho *vlastních* bytostných sil, stávají se pro něj všechny *předměty zpředmětněním* jeho samého, předměty potvrzujícími a uskutečňujícími jeho individuálnost, *jeho* předměty, tj. předmět se stává *jím samým. Jak* se pro něj stávají jeho předměty, závisí na *přirozenosti předmětu* a na přirozenosti *bytostné síly* odpovídající *přirozenosti předmětu;* neboť právě *určenost* tohoto vztahu je tou zvláštní, skutečnou formou afirmace. *Oko* se určitého předmětu zmocňuje jinak než *ucho,* a předmět oka *je* jiným předmětem než předmět *ucha.* Svéráznost každé bytostné síly je právě její *svérázná podstata,* tedy i svérázný způsob jejího zpředmětnění, jejího *předmětně skutečného,* živoucího *bytí.* Proto je člověk afirmován v předmětném světě nejen myšlením, nýbrž *všemi* smysly.

Na druhé straně: pojato subjektivně: Tak jako teprve hudba probouzí smysl člověka pro hudbu, jako nemá pro nemuzikální ucho ani ta nejkrásnější hudba *žádný* smysl, jako mu není žádným předmětem, protože můj předmět může být jen potvrzením jedné z mých bytostných sil, může být tedy pro mne jen takový, jaká je má bytostná síla jakožto subjektivní schopnost pro sebe, protože smysl nějakého předmětu pro mne (má smysl jen pro nějaký jemu odpovídající smysl) sahá právě jen tak daleko, kam až sahá *můj* smysl, proto *smysly* společenského člověka jsou *jiné* smysly než člověka nespolečenského; teprve předmětně rozvinuté bohatství lidské bytosti zčásti teprve rozvíjí, zčásti teprve vytváří bohatství subjektivní *lidské* smyslovosti, muzikální ucho, oko pro krásu formy, zkrátka *smysly* schopné lidských požitků, smysly potvrzující se jako *lidské* bytostné síly. Neboť jsoucno předmětu *lidského smyslu, zlidštěná* příroda vytvářejí teprve nejen pět smyslů, nýbrž i takzvané duševní smysly, praktické smysly (vůli, lásku atd.), krátce řečeno *lidský* smysl, lidskost smyslů. *Utváření* [Bildung] pěti smyslů je práce celých dosavadních světových dějin. *Smysl* zajatý hrubou praktickou potřebou má také jen *omezený* smysl. Pro vyhladovělého člověka neexistuje lidská forma pokrmu, nýbrž jen jeho abstraktní jsoucno jakožto pokrmu; zrovna tak by mohl mít před sebou tento pokrm v nejhrubší podobě, a takováto činnost přijímání potravy by se stěží v něčem lišila od *zvířecí* činnosti. Utrápený, nuzující člověk nemá vůbec smysl pro nejkrásnější představení v divadle; obchodníček s nerosty vidí jen obchodní hodnotu, ale ne krásu a svéráznou povahu nerostu; nemá vůbec smysl pro mineralogii; tedy zpředmětnění lidské bytosti, jak v teoretickém, tak v praktickém ohledu, je potřebné jak k tomu, aby *zlidštilo smysl* člověka, tak i k tomu, aby pro celé bohatství lidské a přirozené bytosti vytvořilo příslušný *lidský smysl.*

Tak jako pohyb *soukromého vlastnictví* a jeho bohatství i bídy — hmotného i duchovního bohatství a bídy — poskytují rodící se společnosti všechen materiál k tomuto *utváření* [zu dieser Bildung], *tak* také *zrodivší* se společnost vytváří člověka v celém tomto bohatství jeho bytosti, *bohatého důmyslného* člověka majícího pro *všechno smysl* jako svou trvalou skutečnost.

Vidíme, jak subjektivismus a objektivismus, spiritualismus a materialismus, činnost a utrpení ztrácejí teprve ve stavu společenskosti svou protikladnost a tím také jsoucno jako takové protiklady; vidíme, jak řešení *teoretických* protikladů je možné zase *jen prakticky,* jen s pomocí praktické energie člověka, a že tedy jejich řešení rozhodně není jen úkolem poznání, nýbrž *skutečným* životním úkolem, který *filosofie* nedovedla vyřešit právě proto, že tento úkol chápala *jen* jako úkol teoretický.

Vidíme, jak dějiny *průmyslu* a zrodivší se *předmětné* jsoucno průmyslu jsou *otevřenou* knihou *lidských bytostných sil,* smyslově uchopitelnou lidskou *psychologií,* která dosud nebyla pojímána ve své souvislosti s *podstatou* člověka, nýbrž vždy jen v nějakém vnějším vztahu užitečnosti, protože lidé — pohybujíce se v hranicích odcizení — dovedli jako skutečnost lidských bytostných sil a jako *lidské rodové akty* chápat jen všeobecné jsoucno člověka, náboženství, anebo dějiny v jejich abstraktně obecné podstatě, jako politiku, umění, literaturu atd. V *obyčejném, materiálním průmyslu* (— který je možno chápat jako část onoho obecného pohybu, stejně jako je možno chápat sám tento pohyb jako *zvláštní* část průmyslu, protože dosud byla veškerá lidská činnost prací, tedy průmyslem, sobě samé odcizenou činností —) máme před sebou v podobě *smyslových, cizích, užitečných předmětů,* v podobě odcizení, *zpředmětněné bytostné síly* člověka. Taková *psychologie*, pro kterou je tato kniha, tedy právě smyslově nejsnáze uchopitelná, nejpřístupnější část dějin uzavřena, nemůže se stát skutečnou obsažnou a *reálnou* vědou. Co si vůbec máme myslit o vědě, která *vznešeně* abstrahuje od této velké části lidské práce a nepociťuje sama v sobě svou neúplnost, pokud jí tak rozšířené

bohatství lidského působení nic neříká, leda to, co je možno říci jedním slovem: *"potřeba", "hrubá potřeba"* ?

Přírodní vědy rozvinuly obrovskou činnost a osvojily si ustavičně rostoucí materiál. Filosofie jim však zůstala zrovna tak cizí, jako samy zůstaly cizí filosofii. Chvilkové dorozumění byla jen *fantastická iluze.* Vůle tu byla, ale chyběla způsobilost. I dějepis přihlíží k přírodním vědám jen mimochodem, jako k momentu osvěty, užitečnosti, jednotlivých velkých objevů. Ale tím *praktičtěji* zasáhly přírodní vědy prostřednictvím průmyslu do lidského života a přetvořily jej a připravily lidskou emancipaci, jakkoli bezprostředně musely přispívat k odlidštění. *Průmysl* je *skutečným* historickým vztahem přírody a proto přírodní vědy k člověku; je-li tedy chápán jako *exoterické* odhalení lidských *bytostných sil,* dospěje se i k porozumění *lidské* podstatě přírody anebo *přirozené* podstatě člověka, přírodní věda tedy ztratí své abstraktně materiální anebo spíše idealistické zaměření a stane se základnou *lidské* vědy, tak jako se už nyní — ačkoli v odcizené podobě — stala základnou skutečně lidského života, a nějaká *jiná* základna pro život, jiná pro *vědu* je prostě lež. Příroda rodící se v lidských dějinách — v aktu vznikání lidské společnosti — je *skutečnou* přírodou člověka, proto příroda, jak ji utváří průmysl, třebaže v *odcizené* podobě, je opravdovou *antropologickou* přírodou.

Smyslovost (viz Feuerbach) musí být základnou veškeré vědy. Jen tehdy, vychází-li ze smyslovosti v její dvojí podobě jak *smyslového* vědomí, tak i *smyslové* potřeby — tedy jedině vychází-li věda z přírody — je *skutečnou* vědou. Aby se *"člověk"* stal předmětem *smyslového* vědomí a aby se stala potřebou potřeba "člověka jakožto člověka", k tomu jsou celé dějiny přípravným, vývojovým procesem. Dějiny samy jsou *skutečnou* částí *dějin přírody,* vývojové cesty přírody k člověku. Přírodní věda později do sebe pojme vědu o člověku, stejně jako věda o člověku do sebe pojme přírodní vědu: Bude *jedna* věda.

Člověk je bezprostředním předmětem přírodní vědy; neboť bezprostřední *smyslová příroda* pro člověka je bezprostředně lidskou smyslovostí (totožný výraz), bezprostředně jakožto *druhý* smyslově pro něj daný člověk; neboť jeho vlastní smyslovost je pro něj samého lidskou smyslovostí teprve prostřednictvím *druhého* člověka. Ale *příroda* je bezprostřední předmět *vědy o člověku.* První předmět člověka člověk — je příroda, smyslovost, a zvláštní lidské smyslové bytostné síly mohou vůbec dojít sebepoznání jen ve vědě o přírodě vůbec, stejně jako mohou dojít svého předmětného uskutečnění jen v *přirozených* předmětech. Sám živel myšlení, živel životního projevu myšlenky, *řeč,* je smyslové povahy. *Společenská* skutečnost přírody a *lidská* přírodní věda nebo *přirozená věda o člověku* jsou totožné výrazy.

Vidíme, jak namísto ekonomického *bohatství* a *bídy* nastupuje *bohatý člověk* a bohatá *lidská* potřeba. *Bohatý* člověk je zároveň člověk *potřebující* totalitu lidského životního pro jevu. Je to člověk, v němž jeho vlastní uskutečnění existuje jako vnitřní nutnost, jako *nouze.* Nejen *bohatství, chudoba* člověka nabývá rovněž — za předpokladu socialismu — *lidského,* a tedy společenského významu. Je trpným svazkem, který dává člověku pociťovat největší bohatství, *druhého* člověka, jako potřebu. Vláda předmětné bytosti ve mně, smyslové propuknutí mé. bytostné činnosti je *vášeň,* která se tu takto stává *činností* mé bytosti.

5) *Bytost* se sama sobě jeví samostatnou teprve tehdy, stojí-li na vlastních nohou, a na vlastních nohou stojí teprve tehdy, vděčí-li za své *jsoucno* sobě samé. Člověk žijící z milosti druhého pohlíží na sebe sama jako na závislou bytost. Ale žiji úplně z milosti druhého, vděčím-li mu nejen za své živobytí, nýbrž *stvořil-li* ještě mimo to můj *život,* je-li *zdrojem* mého života, a můj život má nutně nějaký takový základ mimo sebe, není-li mým vlastním

výtvorem. *Stvoření* je proto představa, kterou jen velmi těžko bude možno vyhostit z povědomí lidu. To, že by příroda a člověk byli sami sebou, je tomuto povědomí *nepochopitelné,* protože to odporuje všem *zřejmostem* praktického života.

Stvořením *země* značně otřásla *geognosie,* tj. věda, která líčí utváření, vznikání země jako proces, jako sebevytváření. Generatio aequivoca[*23] je jediným praktickým vyvrácením teorie stvoření.

Nyní je sice snadné říci jednotlivému individuu, co řekl již Aristoteles: Zplodil tě tvůj otec a tvá matka, tedy spáření dvou lidí, tedy rodový akt lidí v tobě vytvořil člověka. Vidíš tedy, že i fyzicky vděčí člověk za své jsoucno člověku. Nesmíš mít tedy na zřeteli jen *jednu* stránku, *nekonečný* postup, po němž se ptáš dále: Kdo zplodil mého otce, kdo jeho děda atd.? Musíš přihlédnout i ke *kruhovému pohybu,* který je smyslově zřejmý v onom postupu, podle něhož člověk v plození opakuje sám sebe, zůstává tedy subjektem stále *člověk.* Jenže ty odpovíš: I když připustím tento kruhový pohyb, pak ty zase připusť můj postup, který mě pohání stále dál, až k otázce, kdo zplodil prvního člověka a vůbec přírodu? Mohu ti odpovědět jen toto: Tvá otázka je zase jen produkt abstrakce. Polož si otázku, jak jsi došel k tamté otázce; zeptej se sám sebe, nevychází-li tvá otázka z hlediska, na které nemohu odpovědět, protože je chybné? Polož si otázku, existuje-li onen postup jako takový pro rozumné myšlení? Tážeš-li se po stvoření přírody a člověka, pak tedy abstrahuješ od člověka a přírody. Kladeš je jako *nejsoucí,* a přece chceš, abych ti je dokazoval jako *jsoucí.* Pravím ti: Vzdáš-li se své abstrakce, vzdáváš se i své otázky, anebo chceš-li trvat na své abstrakci, buď tedy důsledný, a myslíš-li člověka a přírodu jakožto *nejsoucí,* pak mysli i sebe jako nejsoucího, vždyť i ty jsi příroda a člověk. Nemysli, neptej se mne, neboť jakmile myslíš a ptáš se, nemá tvá *abstrakce* bytí přírody a člověka žádný smysl. Anebo jsi takový egoista, že všechno kladeš jako nic a sám chceš být?

Můžeš mi odpovědět: Nechci klást nicotu přírody atd.; ptám se tě, jaký byl *akt jejího vzniku,* tak jako se ptám anatoma, jaké jsou tvary kostí atd.

Ale protože pro socialistického člověka nejsou *celé takzvané světové dějiny* nic jiného než vytváření člověka lidskou prací, nic než proces, v němž je příroda stále víc a víc pro člověka, poskytuje mu to tedy zřejmý, nevývratný důkaz, že *zrodil* sám sebe, důkaz *procesu* jeho *vzniku.* Tím, že se praktickou, smyslovou, názornou stává *bytostnost* člověka a přírody, tím, že se stává praktickým, smyslovým, názorným člověk pro člověka jakožto jsoucno přírody a příroda pro člověka jakožto jsoucno člověka, stala se prakticky nemožnou otázka po nějaké *cizí* bytosti, po nějaké bytosti nad přírodou a člověkem — otázka, v níž je obsaženo i doznání nepodstatnosti přírody a člověka. *Ateismus* jako popření této nepodstatnosti už nemá smysl, protože ateizmus je *popření boha* a tímto popřením klade *jsoucno člověka;* ale socialismus jakožto socialismus už nepotřebuje takovéto zprostředkování; vychází z *teoreticky a prakticky smyslového vědomí* člověka a přírody jakožto *podstaty.* Je to *pozitivní,* ne už zrušením náboženství zprostředkované *sebevědomí!* člověka, tak jako je *skutečný život* pozitivní, ne už zrušením soukromého vlastnictví, *komunismem* zprostředkovaná skutečnost člověka. Komunismus je pozice jakožto negace negace, proto je *skutečným,* pro nejbližší dějinný vývoj nutným momentem emancipace a znovunalezení člověka. *Komunismus* je nutná forma a energický princip nejbližší budoucnosti, ale komunismus jako takový není cílem lidského vývoje, — je to forma lidské společnosti.[23]

[Význam potřeb člověka za vlády soukromého vlastnictví a za socialismu. Rozdíl mezi rozmařilým a průmyslovým bohatstvím. Dělba práce v občanské společnosti]

7) Viděli jsme, jaký význam má za předpokladu socialismu *bohatství* lidských potřeb, a proto jak *nový způsob výroby*, tak i nový *předmět* výroby. Nové činné uplatnění *lidské* bytostné síly a nové obohacení *lidské* bytosti. V rámci soukromého vlastnictví opačný význam. Každému člověku jde o to, vytvořit pro druhého nějakou *novou* potřebu, aby ho donutil k nějaké nové oběti, aby ho přivedl do nějaké nové závislosti a aby ho zlákal k novému způsobu *požitku* a tedy i k hospodářskému zruinování. Každý se snaží vytvořit nad druhým nějakou *cizí* bytostnou sílu, aby v ni došel ukojení své vlastní zištné potřeby. S množstvím předmětů tedy roste říše cizích bytostí, které si člověka ujařmily, a každý nový produkt je nová *možnost* vzájemného podvádění a vzájemného okrádání. Člověk chudne tím víc jakožto člověk, tím víc potřebuje *peněz*, aby se zmocnil nepřátelské podstaty, a moc jeho *peněz* klesá právě v opačném poměru než množství výroby, tj. je tím potřebnější, čím více vzrůstá *moc* peněz. — Potřeba peněz je tedy pravá, ekonomií vytvořená potřeba, a je to jediná potřeba, kterou ekonomie vytváří. — *Kvantita* peněz se stává víc a víc jejich jedinou *mocnou* vlastností; tak jako každou podstatu redukují na její abstrakci, tak samy sebe redukují ve svém vlastním pohybu na *kvantitativní* podstatu. *Nezměrnost* a *nemírnost* se stává jejich pravou mírou.

Subjektivně se to zase jeví tak, že jednak rozsah výrobků a potřeb se stává *vynalézavým* a ustavičně *kalkulujícím* otrokem nelidských, rafinovaných, nepřirozených a *smyšlených* choutek — soukromé vlastnictví nedovede udělat z primitivní potřeby potřebu *lidskou;* jeho *ideály* jsou *smyšlenka, svévole, rozmar,* a eunuch se nelichotí podleji svému despotovi a nesnaží se vydráždit hanebnějšími prostředky jeho otupělou schopnost požitku, aby se sám podloudně domohl přízně, než průmyslový eunuch, výrobce, aby se podloudně domohl stříbrňáčků, aby z kapsy souseda, kterého miluje křesťanskou láskou, vylákal zlaté ptáčky — (každý výrobek je vnadidlo, kterým chce jeden člověk k sobě přivábit podstatu druhého, jeho peníze, každá skutečná nebo možná potřeba je slabost, která přivede mouchu na mucholapku všeobecné vykořisťování společné lidské podstaty, tak jako každá nedokonalost člověka znamená svazek s nebem, stránku, kterou je jeho srdce přístupné knězi; každá nouze je příležitost, jak s nejlíbeznější tváří přistoupit k sousedovi a říci mu: Milý příteli, dám ti, co potřebuješ; ale znáš conditio sine qua non[*24]; víš, jakým inkoustem se mi musíš zapsat; beru tě na hůl tím, že ti opatřuji požitek) — vyhovuje jeho nejzvrhlejším nápadům, hraje úlohu kuplíře mezi ním a jeho potřebou, vzněcuje v něm chorobné choutky, číhá na každou jeho slabost, aby potom vyžadoval počinek za tuto službu z lásky. — Zčásti se toto odcizení projevuje tím, že na jedné straně vytváří zjemnělost potřeb a jejich prostředků, na druhé straně surovou zvlčilost, úplnou, primitivní, abstraktní jednoduchost potřeby; anebo spíše jen znovu rodí samo sebe ve svém opačném významu. Dokonce i potřeba volného vzduchu přestává být u dělníka potřebou, člověk se vrací do jeskynního obydlí, které je však nyní zamořeno smrdutým morovým dechem civilizace a které mu slouží za obydlí už jen z *nouze,* jako nějaká cizí moc, která mu dennodenně může uniknout, z které může být den co den vyhozen, když nezaplatí. Za tuto umrlčí komoru musí *Platit.* Obydlí *světla,* o kterém Prometheus u Aischyla mluví jako o jednom z největších darů, s jehož pomocí udělal z divocha člověka, přestává existovat pro dělníka. Světlo, vzduch atd., nejprostší *zvířecí* čistotnost přestávají být pro člověka potřebou. *Špína,* toto zbahňování, zahnívání člověka, *odpad ze stoky* civilizace (toto je třeba chápat doslovně) se mu stává *životním živlem.* Úplná *nepřirozená* zchátralost, shnilá příroda se mu stává *životním živlem.* Už ani jeden z jeho smyslů neexistuje, nejenže neexistují ve své lidské formě, nýbrž existují jen ve formě *nelidské,* dokonce ani ne ve zvířecí formě.

Znovu se vracejí nejprimitivnější *způsoby* (a *nástroje)* lidské práce, tak jako se *šlapací mlýn* římských otroků stal výrobním způsobem, způsobem jsoucna mnoha anglických dělníků. Nejenže člověk nemá žádné lidské potřeby, přestávají dokonce i potřeby *zvířecí.* Ir zná už jen potřebu *jíst,* a to už jen *potřebu jíst brambory,* a to jen *krmné brambory,* nejhorší druh brambor. Ale Anglie a Francie už mají v každém průmyslovém městě *malé* Irsko. Divoch, zvíře mají přece potřebu lovu, pohybu atd., družnosti. — Zjednodušení stroje, práce se využívá k tomu, aby z člověka, který se teprve stává člověkem, z úplně nevyspělého člověka z *dítěte* — byl udělán dělník, stejně jako se stalo z dělníka zanedbané dítě. Stroj se podvoluje *slabosti* člověka, aby ze *slabého* člověka udělal stroj.

Jak rozmnožení potřeb a jejich prostředků vytváří stav, kdy člověk nemá ani potřeby, ani prostředky, dokazuje ekonom (a kapitalista, vůbec mluvíme vždy o *empirických* podnikatelích, dovoláváme-li se ekonomů — jejich *vědeckého* doznání a jsoucna) 1) tím, že potřebu dělníka redukuje na nejnutnější a nejubožejší obživu fyzického života a jeho činnost na nejabstraktnější mechanický pohyb, tedy tím, že říká, že člověk nemá žádnou jinou potřebu ani činnosti, ani požitku; neboť *také* tento život vykládá jako *lidský* život a *lidské* jsoucno; 2) *tím,* že podle co možno *nejnuznějšího* života (existence) *vypočítává* měřítko, a to obecné měřítko: obecné proto, že má platit pro velkou většinu lidí; dělá z dělníka bytost beze smyslů a bez potřeb, tak jako z jeho činnosti dělá jakousi ryzí abstrakci jakékoli činnosti; jakýkoli *přepych* dělníka se mu proto jeví jako zavrženíhodný, a všechno, co přesahuje tu úplně nejabstraktnější potřebu — ať už je to trpný požitek nebo projev činnosti — se mu jeví jako přepych. Ekonomie, tato věda *bohatství,* je proto zároveň vědou odříkání, nuzování, *úspor,* a dochází opravdu tak daleko, že chce člověku *uspořit* dokonce i *potřebu* čistého *vzduchu* anebo tělesného *pohybu.* Tato věda zázračného průmyslu je zároveň vědou *askeze* a jejím pravým ideálem je *asketický,* ale *lichvařící* lakomec a *asketický,* ale *vyrábějící* otrok. *Jejím* morálním ideálem je *dělník,* který část své mzdy ukládá do spořitelny, a našla si dokonce i otrocké *umění* sloužící tomuto jejímu zamilovanému nápadu. Bylo to v cituplné podobě uvedeno na divadle. Proto — i když vyhlíží světsky a rozkošnicky — je to opravdu morální věda, věda ze všech nejmorálnější. Odříkání sebe sama, odříkání života a všech lidských potřeb je její hlavní poučkou. Čím méně jíš, piješ, kupuješ knihy, chodíš do divadla, tančit, do hospody, čím méně myslíš, miluješ, teoretizuješ, zpíváš, maluješ, píšeš básně atd., tím víc *ušetříš,* tím víc *vzroste* tvůj poklad, který mol ani prach nekazí, tvůj *kapitál.* Čím méně *jsi,* čím méně projevuješ svůj život, tím víc *máš,* tím větší je tvůj *zvnějšněný* život, lim více své odcizené bytosti hromadíš. Všechno, co ti ekonom bere z tvého života a z tvého lidství, to všechno ti nahrazuje v *penězích* a *bohatství,* a všechno, co nemůžeš, mohou tvé peníze; mohou jíst, pít, chodit na plesy, do divadla, dovedou si... umění, učenost, historické drahocennosti, politickou moc, mohou cestovat, *mohou* dokázat, aby sis to všechno osvojil ; mohou to všechno koupit; jsou opravdovým *jměním,* opravdovou *mohoucností.* Ale peníze, které jsou tím vším, *nechtějí* stvořit nic než samy sebe, koupit si sebe, vždyť všechno ostatní je přece jejich sluhou, a mám-li pána, pak mám sluhu, a jeho sluhu nepotřebuji. Všechny náruživosti a všechna činnost musí tedy zaniknout v *hrabivosti.* Dělník smí mít jen tolik, aby chtěl žít, a smí chtít žít jen proto, aby měl.

Na poli ekonomie ovšem dochází ke kontroverzi. Jedna strana (Lauderdale, Malthus atd.) doporučuje *přepych* a proklíná šetrnost; druhá (Say, Ricardo atd.) doporučuje šetrnost a proklíná přepych. Ale ta první doznává, že chce přepych proto, aby plodil *práci* (tj. absolutní šetrnost); druhá strana doznává, že doporučuje šetrnost proto, aby plodila *bohatství,* tj. přepych. Ta první si *romanticky* domýšlí, že hrabivost nesmí samojediná určovat spotřebu boháčů, a odporuje svým vlastním zákonům, tvrdí-li o *rozmařilosti,* že to je bezprostředně prostředek obohacení, a druhá strana jí proto velmi vážně a obšírně dokazuje, že rozmařilostí

zmenšuji, nezvětšuji svůj *majetek;* druhá strana je tak pokrytecká, že nepřiznává, že právě rozmar a nápad určují výrobu; zapomíná na "zjemnělé potřeby", zapomíná, že bez spotřeby by se nevyrábělo; zapomíná, že konkurencí musí výroba jen získat na všestrannosti, přepychovosti; zapomíná, že spotřeba pro ni určuje hodnotu věci a že móda určuje spotřebu; přeje si, aby se vyrábělo jen "užitečné", ale zapomíná, že výroba příliš mnoha "užitečných" věcí produkuje příliš *neužitečnou, zbytečnou* populaci. Obě strany zapomínají, že plýtvání a úspory, přepych a nedostatek, bohatství a chudoba se rovnají.

A musíš si odpírat nejen své bezprostřední smysly, jako jídlo atd.; i účast na všeobecných zájmech, na soucitu, důvěře atd., to všechno si musíš odepřít, chceš-li být hospodárný, nechceš-li se zničit iluzemi.

Všechno, co je tvé, musíš učinit *prodejným,* tj. zužitkovat. Zeptám-li se ekonoma: Řídím se ekonomickými zákony, těžím-li peníze z toho, že dávám cizí chlípnosti napospas, na prodej své tělo (tovární dělníci ve Francii říkají o prostituci svých žen a dcer, že to je x-tá pracovní hodina, což je doslova pravda), anebo nejednám snad v souhlase s politickou ekonomií, když svého přítele prodám Marokáncům (a přímé prodávání lidí, jako obchodování s odvedenci, se provádí ve všech kulturních zemích), pak mi ekonom odpoví: Nejednáš v rozporu s mými zákony; ale podívej se, co říká paní kmotra morálka a paní kmotra náboženství; moje *ekonomická* morálka a mé *ekonomické* náboženství nemají, co by proti tobě namítaly, ale — ale komu teď mám spíše věřit, politické ekonomii nebo morálce? — Morálkou politické ekonomie je *výdělek,* práce a šetrnost, střídmost — ale politická ekonomie mi slibuje, že uspokojí mé potřeby. — Ekonomií morálky je bohatství dobrého svědomí, ctností atd., ale jak mohu být ctnostný, nejsem-li, jak mohu mít dobré svědomí, nevím-li nic? Tkví v podstatě odcizení, že každá oblast mne posuzuje podle jiného a opačného měřítka; jiné je měřítko morálky, jiné měřítko politické ekonomie, protože každá z těchto oblastí je určitým odcizením člověka a každá v sobě fixuje určitý zvláštní okruh odcizené bytostné činnosti, každá se staví odcizeně k jinému odcizení. Tak vytýká pan *Michel Chevalier* Ricardovi, že si nevšímá morálky. Ale u Ricarda promlouvá politická ekonomie svou vlastní řečí. Nemluví-li mravně, není to Ricardovou vinou. Pan Chevalier abstrahuje od ekonomie, pokud moralizuje, ale ve skutečnosti a nutně si nevšímá morálky, pokud se zabývá politickou ekonomií. Vztah politické ekonomie k morálce, pokud vůbec není svévolný, náhodný a tedy neodůvodněný a nevědecký, není-li předstírán jen *naoko,* nýbrž je míněn jako *podstatný,* může být přece jedině vztahem ekonomických zákonů k morálce; není-li tu takový vztah, anebo jde-li spíše o opak, je to snad Ricardova vina? Ostatně i protiklad mezi politickou ekonomií a morálkou je jen *zdání,* a *tak jako je* určitým protikladem, není zase protikladem vůbec. Politická ekonomie jen *svým způsobem* vyjadřuje morální zákony.

Nenáročnost jako princip ekonomie se *nejskvěleji* ukazuje v její *teorii lidnatosti.* Je *příliš mnoho* lidí. Dokonce i jsoucno lidí je vyložený přepych, a je-li dělník *"morální"* (Mill navrhuje veřejná pochvalná uznání pro ty, kteří projeví zdrženlivost v pohlavním styku, a veřejné pokárání pro ty, kteří se prohřešují proti této neplodnosti manželství... cožpak to není morálka, učení o odříkání?), bude *šetrný* v plození. Produkce lidí se jeví jako veřejná pohroma.

Smysl, jaký má výroba vzhledem k boháčům, se ukazuje ve *zjevné podobě* ve smyslu, jaký má pro chudáky; směrem nahoru se projevuje vždycky uhlazeně, skrytě, dvojsmyslně, jako zdání, směrem dolů hrubě, rovnou, upřímně, jako podstata. *Primitivní* potřeba dělníka je mnohem větší zdroj zisku než *uhlazená* potřeba boháče. Sklepní byty v Londýně vynášejí

těm, kdo je pronajímají, víc než paláce, tj. vzhledem k majiteli jsou *větším bohatstvím*, tedy mluveno řečí politické ekonomie, větším *společenským* bohatstvím.

A průmysl spekuluje nejen na zjemnění potřeb, nýbrž stejně i na jejich *primitivitu*, ale na primitivitu uměle vytvořenou, jejímž opravdovým požitkem je tedy *omamováni sebe sama*, toto *zdánlivé* uspokojování potřeby, tato civilizace *v rámci* primitivního barbarství potřeby. Anglické kořalny jsou proto *symbolické* obrazy soukromého vlastnictví. Jejich *přepych* ukazuje pravý vztah průmyslového přepychu a bohatství k člověku. Proto jsou také právem jedinou nedělní zábavou lidu, k níž se anglická policie chová alespoň shovívavě.

Viděli jsme už, jak ekonom několikerým způsobem předpokládá jednotu práce a kapitálu. 1) Kapitál je *nahromaděná práce;* 2) určení kapitálu v rámci výroby, jednak reprodukce kapitálu se ziskem, jednak kapitál jako surovina (materiál práce), jednak přímo jako *nástroj, který pracuje* stroj je kapitál bezprostředně ztotožněný s prací — je *produktivní práce;* 3) dělník je kapitál; 4) mzda patří k nákladům kapitálu; 5) vzhledem k dělníkovi je práce reprodukcí jeho životního kapitálu; 6) vzhledem ke kapitalistovi je jedním momentem činnosti jeho kapitálu.

Konečně 7) předpokládá ekonom jejich prvotní jednotu podloudně jako jednotu mezi kapitalistou a dělníkem, to je stav, jaký byl na počátku v ráji. To, jak se tyto dva momenty střetávají jako dvě *osoby*, je pro ekonoma *nahodilá* událost, kterou je proto třeba vykládat jen vnějškově. (Viz Mill.)

Národy, které jsou ještě zaslepeny smyslovým leskem drahých kovů, a proto jsou ještě fetišisty kovových peněz nejsou ještě dokonalé peněžní národy. Protiklad Francie a Anglie. — Nakolik je řešení teoretických problémů úkolem praxe a prováděno praxí, jak opravdová praxe je podmínkou skutečné a pozitivní teorie, ukazuje se například na *fetišismu.* Smyslové vědomí fetišisty je jiné než smyslové vědomí Řeka, protože jeho smyslové jsoucno je dosud jiné. Abstraktní nepřátelství mezi smyslem a duchem je nutné, dokud lidský smysl pro přírodu, lidský smysl přírody, tedy i *přirozený* smysl *člověka* není ještě vytvářen vlastní prací člověka.

Rovnost není nic jiného než německé Já = Já, přetlumočené do francouzské, tj. politické podoby. Rovnost jako *základ* komunismu je jeho *politickým* zdůvodněním a je to totéž, jako když si jej Němec zdůvodňuje tím, že pojímá člověka jako *všeobecné*, všem společné *sebevědomí.* Rozumí se, že zrušení odcizení začíná vždycky tou formou odcizení, která je *vládnoucí* silou, v Německu *sebevědomím*, ve Francii *rovnosti*, protože politikou, v Anglii skutečnou, materiální *praktickou* potřebou, která je sama sobě mírou. Z tohoto hlediska je třeba kritizovat a uznávat Proudhona.

Označujeme-li ještě sám *komunismus* — protože jej označujeme za negaci negace, za osvojení lidské podstaty, která se prostředkuje sama se sebou negací soukromého vlastnictví, tedy ne ještě za *opravdový* klad vycházející ze sebe sama, nýbrž spíše ze soukromého vlastnictví — [. . . . . .][*25]. Protože při tomto[*26] skutečného odcizení lidského života trvá, a to tím více, čím víc je tu vědomí tohoto odcizení jako takového pak je tedy [zrušení tohoto odcizení] proveditelné jen komunismem uvedeným ve skutek. Aby byla zrušena *myšlenka* soukromého vlastnictví, k tomu úplně postačuje *myšlený* komunismus. Aby bylo zrušeno skutečné soukromé vlastnictví, k tomu je zapotřebí *skutečné* komunistické akce. Dějiny ji vyvolají, a onen pohyb, o kterém v *myšlenkách* víme, jak už ruší sám sebe, bude ve skutečnosti prodělávat velmi nelítostný a zdlouhavý proces. Ale skutečný pokrok musíme

vidět v tom, že jsme už předem dospěli k vědomí ohraničenosti i cíle onoho dějinného pohybu, a zároveň jsme ve svém vědomí již tento pohyb i tento cíl překonali.

Sdruží-li se komunističtí *řemeslníci*, pak je pro ně zprvu účelem učení, propaganda, atd. Ale zároveň si tím osvojují novou potřebu, potřebu společnosti, a co se jeví jako prostředek, stává se účelem. Můžeme spatřit nejnádhernější výsledky tohoto praktického hnutí, podíváme-li se na sdružené francouzské socialistické dělníky. K tomu, aby se spojili, aby se scházeli, není už zapotřebí záminky, jako je kouření, pití, jídlo atd. Společnost, spolek, zábava, jejímž účelem je zase společnost, jim úplně postačuje, bratrství lidí u nich neznamená frázi, nýbrž pravdu, a šlechetnost lidstva nám září vstříc z těchto postav ztvrdlých prací.

Tvrdí-li politická ekonomie, že poptávka a nabídka se vždy kryjí, pak vzápětí zapomíná, že podle jejího vlastního tvrzení převyšuje nabídka *lidí* (teorie lidnatosti) vždy poptávku, že tedy u podstatného výsledku veškeré výroby u existence lidí — se nejrozhodněji projevuje nepoměr mezi poptávkou a nabídkou.

O tom, že peníze, jevící se jako prostředek, jsou ve skutečnosti *mocí* a jediným *účelem* — o tom, že vůbec *ten* účel, který ze mne dělá bytost, který mi přisuzuje cizí předmětnou bytost, je *samoúčelem*, o tom se můžeme přesvědčit z toho, jak tam, kde je půda zdrojem života, je také pozemkové vlastnictví uznáváno za opravdovou moc v politickém životě, stejně jako *kůň* a *meč* tam, kde jsou *opravdovým životním prostředkem.* Ve středověku získává stav svobodu, jakmile smí nosit *meč.* U kočovných národů se stávám svobodným, účastníkem pospolitosti, mám-li *koně.*

Řekli jsme výše, že se člověk vrací *k jeskynnímu obydlí* atd., ale k jeskynnímu obydlí v jakési odcizené, nepřátelské podobě. Divoch ve své jeskyni — v tomto elementu přírody nabízejícím se nezáludně k užívání a k ochraně — se necítí cizeji, anebo se v ní spíše cítí tak volně, jako *ryba* ve vodě. Ale chudákův sklepní byt je cosi nepřátelského, je to "obydlí tající v sobě cizí moc, obydlí, které se mu odevzdává jedině potud, pokud mu chuďas odevzdává svůj krvavý pot," které nesmí považovat za svůj domov — v němž by mohl konečně říci: tady jsem doma — v němž je naopak v domě někoho *jiného,* v *cizím* domě, a ten, komu dům patří, ustavičně číhá, aby ho vyhodil, jakmile nezaplatí nájemné. Zrovna tak ví, že jeho obydlí je co do kvality v protikladu k obydlí *na onom světě,* na druhém břehu, k lidskému obydlí na nebesích bohatství.

Odcizení se projevuje jednak v tom, že *můj* životní prostředek je někoho *jiného,* že to, co je mým přáním, je nedostupným majetkem někoho *jiného,* a zrovna tak i v tom, že každá věc je sama něčím *jiným* než je sama, že moje činnost je něčím *jiným,* a konečně v tom — a to platí i pro kapitalistu — že vůbec vládne *nelidská* moc.

Určení bohatství oddávajícího se jen požitku, bohatství nečinného a plýtvajícího — v němž se sice užívající na jedné straně *činně osvědčuje* jako pouze *pomíjivé,* jalově se vybíjející individuum, a ve svém vědomí chápe zrovna tak cizí otrockou práci, lidský *krvavý pot* jako kořist svých žádostí, a proto člověka samého, tedy i sebe, chápe jako obětovanou, nicotnou bytost, přičemž pohrdání lidmi se jednak projevuje jako zpupnost, jako pohrdání tím, co by mohlo uživit stovky lidí, jednak jako ničemná iluze, že jeho bezuzdná rozmařilost a kolísavá, neproduktivní spotřeba je podmínkou *práce* a tedy i *obživy* druhého — bohatství, které uskutečnění lidských *bytostných sil* chápe jen jako uskutečnění své nestvůrnosti, svého rozmaru a svévolně podivínských nápadů — toto bohatství, které však na druhé straně chápe bohatství jako pouhý prostředek a jako věc hodnou jen zničení, které je tedy zároveň svým

otrokem i svým pánem, zároveň velkodušné i podlé, vrtošivé, marnivé, domýšlivé, uhlazené, vzdělané, duchaplné — toto bohatství ještě nezakusilo nad sebou *bohatství* jako nějakou úplně *cizí moc;* vidí v bohatství naopak jen svou vlastní moc, a ne bohatství, nýbrž *požitek* [se mu jeví] jako poslední nejzazší cíl [. . . . . .][*27]

Proti nádherné, smyslovým zdáním zaslepené iluzi o podstatě bohatství se staví *pracující, střízlivý, hospodárný, prozaický,* podstatu bohatství si uvědomující průmyslník a tak jako vytváří jeho poživačnosti větší okruh, ve svých výrobcích mu pěkně lichotí — jeho výrobky jsou vesměs nízké poklonky rozmařilcovým choutkám — tak si dovede sám osvojit jedině *užitečným* způsobem moc, která tamtomu uniká. Jeví-li se tedy průmyslové bohatství zprvu jako výsledek rozmařilého, fantastického bohatství — tak také pohyb toho prvního zatlačuje pohybem, který je mu vlastní, aktivně toho druhého. Pokles *úroků z peněz* je totiž nutný důsledek a výsledek průmyslového pohybu. Prostředky rozmařilého rentiéra se tedy den co den zmenšují právě v *opačném* poměru, než jak se rozmnožují prostředky a léčky požitku. Musí tedy buďto přímo stravovat svůj kapitál, tedy přijít na mizinu, anebo se stát sám průmyslovým kapitalistou... Na druhé straně sice *pozemková renta* bezprostředně ustavičně stoupá v důsledku průmyslového pohybu, ale již jsme to viděli — nutně nastává chvíle, kdy pozemkové vlastnictví musí přejít do kategorie kapitálu reprodukujícího se se ziskem, tak jako kterékoli jiné vlastnictví — a to je právě výsledek téhož průmyslového pohybu. Rozmařilý statkář musí tedy také buďto stravovat svůj kapitál, tedy přijít na mizinu — anebo stát se sám pachtýřem svého vlastního statku — zemědělským průmyslníkem.

Zmenšování úroků z peněz — na které Proudhon pohlíží jako na zrušení kapitálu a jako na tendenci k socializaci kapitálu — je proto spíše bezprostředně pouhým příznakem naprostého vítězství pracujícího kapitálu nad rozmařilým bohatstvím, tj. přeměnou veškerého soukromého vlastnictví v průmyslový kapitál — naprostým vítězstvím soukromého vlastnictví nad všemi *zdánlivě* ještě lidskými kvalitami tohoto vlastnictví a úplným podrobením soukromého vlastníka podstatě soukromého vlastnictví — *práci.* Průmyslový kapitalista ovšem také užívá. Rozhodně se nevrací k nepřirozené prostotě potřeb, ale jeho požitek je jen vedlejší, je to zotavení, je podřízen výrobě, a přitom je to *uvážlivější,* tedy i *hospodárnější* požitek, neboť kapitalista svůj požitek připočítává k nákladům kapitálu, a jeho požitek ho tedy smí stát jen tolik, aby to, co na něj vyplýtval, bylo zase se ziskem nahrazeno reprodukcí kapitálu. Požitek je tedy podřízen kapitálu, užívající individuum kapitalizujícímu individuu, kdežto dřív tomu bylo naopak. Pokles úroků je tedy příznakem zrušení kapitálu jen potud, pokud je příznakem jeho dovršující se nadvlády, dovršujícího se odcizení, které právě proto spěje vstříc svému zrušení. To to je vůbec jediný způsob, jak to, co nyní existuje, potvrzuje svůj opak.

Spor ekonomů o přepych a úspory je proto jen spor politické ekonomie, která si ujasnila podstatu bohatství, s těmi, kteří jsou ještě zatíženi romantickými, průmyslu nepřátelskými reminiscencemi. Ale ani jedna strana si nedokáže redukovat předmět sporu na jeho jednoduchý výraz, a proto se spolu nikdy nedovedou vypořádat.

Pozemková renta byla dále svržena jakožto pozemková renta — tím, že novější ekonomie proti argumentu fyziokratů, podle něhož je prý pozemkový vlastník jediný opravdový výrobce, naopak dokázala, že pozemkový vlastník jako takový je spíše jediným úplně neproduktivním rentiérem, zemědělství že je věcí kapitalisty, který svůj kapitál použije tímto způsobem, může-li očekávat, že mu to vynese obvyklý zisk. To, co vytyčují fyziokraté — že pozemkové vlastnictví jakožto jedině produktivní vlastnictví by mělo jediné platit státní daně, tedy by je také mělo jediné povolovat a účastnit se státních záležitostí — se tedy zvrací v

opačné určení, že prý daň z pozemkové renty je jediná daň z neproduktivního důchodu, tedy jediná daň, která neškodí národní výrobě. Rozumí se, že ani politické privilegium pozemkových vlastníků, je-li takto chápáno, nevyplývá už z toho, že pozemkoví vlastníci platí nejvíce daní.

Všechno, co Proudhon chápe jako pohyb práce proti kapitálu, je jen pohyb práce v určení kapitálu, *průmyslového kapitálu* proti kapitálu nekonzumujícímu se *jakožto* kapitál, tj. ne průmyslově. A tento pohyb vítězně postupuje, tj. postupuje cestou vítězství *průmyslového* kapitálu. — Vidíme tedy, že teprve když je *práce* pojata jako podstata soukromého vlastnictví, je také možno plně pochopit ekonomický pohyb jako takový v jeho skutečné určenosti.

Společnost — jak se jeví ekonomovi — je *občanská společnost*, v níž každé individuum je celkem potřeb a je tu pro druhé, tak jako druhé pro ně, jen potud, pokud se vzájemně stávají prostředkem. Ekonom — zrovna tak jako politika ve svých *lidských právech* — redukuje všechno na člověka, tj. na individuum, které zbavuje jakékoli určenosti, aby je fixoval buďto jako kapitalistu, nebo jako dělníka.

Dělba práce je ekonomický výraz *společenskosti práce* v rámci odcizení. Anebo, protože *práce* je jen výraz lidské činnosti v rámci zvnějšnění, životního projevu jakožto životního zvnějšnění, není tedy ani *dělba práce* nic jiného než *odcizené, zvnějšněné* kladení lidské činnosti jakožto *reálné rodové činnosti* anebo jakožto *činnosti člověka jako rodové bytosti.*

Pokud jde o *podstatu dělby práce* — kterou ovšem bylo nutno pojímat jako hlavní hybnou sílu produkce bohatství, jakmile se došlo k poznání, že *práce* je *podstatou soukromého vlastnictví* — tj. pokud jde o tuto *odcizenou a zvnějšněnou podobu lidské činnosti jakožto činnosti rodové*, panují mezi ekonomy velké nejasnosti a rozpory.

Adam Smith:

> „Za svůj vznik nevděčí *dělba práce* lidské moudrosti. Je nutným, pomalým a postupným důsledkem sklonu k směňování a vzájemnému čachrování s výrobky. Tento sklon k obchodování je pravděpodobně nutným důsledkem schopnosti myslit a mluvit. Je společný všem lidem, nesetkáváme se s ním u žádného zvířete. Zvíře, jakmile dospěje, žije si na vlastní pěst. Člověk ustavičně potřebuje, aby ho druzí podporovali, a marně by očekával, že by to učinili jen z laskavosti. Bude mnohem jistější počítat s jejich osobním zájmem a přesvědčit je, že jejich vlastni prospěch vyžaduje, aby učinili to, co si od nich přeje. U druhých lidí se neobracíme na jejich *lidství*, nýbrž na jejich *egoismus;* nikdy jim nevykládáme o *našich potřebách*, nýbrž vždy o *jejich prospěchu.* — Protože tedy výměnou, obchodem, čachrováním získáváme většinu dobrých služeb, kterých máme jeden od druhého zapotřebí, pak je tedy původ *dělby práce* právě v tomto sklonu k *čachrování.* Například: V loveckém nebo pastýřském kmenu zhotovuje jistý člověk luky a tětivy hbitěji a dovedněji než kdokoli jiný. Často vyměňuje se svými druhy tyto své výrobky za dobytek a zvěřinu, brzy zjišťuje, že tu si může takovouto cestou opatřit snáze, než kdyby se vydal na lov sám. Na základě úvahy, vedené zájmem, se tedy bude především věnovat zhotovování luků atd. Rozdíl v *přirozeném nadání* jednotlivých lidí není ani tak *příčinou* jako spíše *důsledkem* dělby práce... Kdyby člověk neměl sklon obchodovat a směňovat, býval by každý povinen

opatřovat si sám všechno, co potřebuje k životu a po čem touží. Každý by byl musel vykonávat *dennodenně tytéž práce,* a nebylo by došlo k oné velké *rozdílnosti zaměstnání,* která jediná dokáže vytvořit velkou odlišnost vloh. — A tak jako tento sklon k směně vytváří mezi lidmi rozdílnost vloh, tak také právě zásluhou tohoto sklonu je tato rozdílnost užitečná. — Mnohá plemena zvířat, ačkoli téže species, obdařila příroda rozdílnými povahami, které jsou vzhledem k jejich sklonům zřejmější, než by bylo možno pozorovat u nekulturních lidí. Od přírody se například filosof ani z poloviny tolik neliší talentem a inteligencí od pouličního nosiče, jako se liší domácí pes od chrta, chrt od křepeláka a ten zase od ovčáckého psa. Přesto tato různá zvířecí plemena, ačkoli patří do stejné species, nejsou jedno druhému skoro vůbec užitečná. Domácí pes nemůže v ničem rozmnožit výhody své síly tím, že by třeba využil chrtovy hbitosti atd. Účinky těchto různých vloh anebo stupňů inteligence nelze sečíst, sdružit, a ani v nejmenším nemohou přispět k *prospěchu* anebo k *společnému pohodlí druhu,* protože tu chybí schopnost anebo sklon k obchodování a směně. Každé zvíře se musí samo starat o svou obživu a ochranu, nezávisle na druhých — nemůže ani v nejmenším zužitkovat odlišnost vloh, kterými příroda podělila příslušníky jeho rodu. Naproti tomu u lidí jsou vzájemně užitečné ty nejrozdílnější vlohy, protože s pomocí tohoto všeobecného sklonu k obchodování a směně jsou *různé produkty* každého dotyčného odvětví jejich průmyslu tak řečeno shromážděny na jedné společné hromadě, kde si každý člověk podle svých potřeb může koupit nějakou část výtvorů důmyslu druhého. — Protože tento sklon k směně je zdrojem *dělby práce,* je tedy *vzrůstání této dělby* vždy omezováno *rozsahem schopnosti směňovat,* anebo, jinými slovy, *rozsahem trhu.* Je-li trh příliš malý, nebude mít nikdo odvahu oddat se úplně jedinému zaměstnání, protože by mu chyběla možnost vyměnit přebytek produktu své práce, který přesahuje jeho vlastni spotřebu, za stejný přebytek produktu práce někoho jiného, který by si chtěl opatřit...” V *pokročilém* stavu: „Každý člověk existuje zásluhou échanges, směny, a stává se jakýmsi *obchodníkem,* a *společnost sama* je vlastně společnost *obchodující.* (Viz Destutt de Tracy:. „Společnost je řada vzájemné směny, *commerce* je základem celé podstaty společnosti.”[24]) „...Akumulace kapitálů roste s dělbou práce a naopak.”

Potud *Adam Smith.*[25]

„Kdyby každá rodina vyráběla veškeré předměty své spotřeby, mohla by společnost zůstat v chodu, ačkoli by nedocházelo k žádné směně — i když *není základem,* je směna nevyhnutelná v pokročilém stavu naší společnosti — dělba práce je obratné používání sil člověka — rozmnožuje tedy produkty společnosti, její moc a její požitky, ale okrádá, snižuje schopnost každého člověka vzatého individuálně. — Výroba nemůže existovat bez směny.”

Tolik *J. B. Say.*[26]

„Síly inherentní člověku jsou: jeho inteligence a jeho fyzická vloha k práci; ty, jejichž zdrojem je společenský stav, záleží: ve schopnosti *dělit práci* a *rozdílet různé práce mezi různé lidi...* a ve *schopnosti* směňovat *vzájemné služby* a výrobky, na nichž se zakládají tyto prostředky... Pohnutkou, která vede člověka, aby druhému věnoval své služby, je zištnost, — člověk požaduje

> protihodnotu za služby prokázané druhému. — Právo výlučného soukromého vlastnictví je nevyhnutelné k tomu, aby se ustavila směna mezi lidmi.” “Směna a dělba práce se vzájemně podmiňují.”

Tolik *Skarbek.*[27]

Mill líčí vyspělou směnu, *obchod,* jako *následek dělby práce.*

> „Činnost člověka je možno redukovat na velmi jednoduché prvky. Člověk nemůže ve skutečnosti dělat nic jiného, než vytvářet pohyb; může pohybovat věcmi, aby je buďto oddělil jednu od druhé, nebo aby je sblížil; ostatek vykonají vlastnosti hmoty. Při používání práce a strojů často zjišťujeme, že je možno zvětšit účinky vhodným rozdělením, oddělením jednotlivých operací, které si odporují, a sloučením všech takových operací, které si mohou nějak napomáhat. Protože celkem vzato nedovedou lidé vykonávat mnoho různých operací stejně hbitě a dovedně, tak jako jim zvyk poskytuje tuto schopnost, mají-li vykonávat menší počet operací — je tedy vždy výhodné co možno nejvíc omezit počet operací svěřených každému individuu. — K dělbě práce a k rozdělení sil člověka a strojů nejvýhodnějším způsobem je v mnoha případech zapotřebí operovat ve velkém měřítku, anebo, jinými slovy, vyrábět bohatství ve velkých množstvích. Tato výhoda je důvod, proč vznikly velké manufaktury; často stačí, aby několik málo velkých manufaktur, založených za příznivých poměrů, mohlo někdy dodávat předměty, které vyrábějí, nejen do jedné, nýbrž do mnoha zemí v množství, jaké tyto země požadují.”

Tolik *Mill.*[28]

Ale celá moderní politická ekonomie se shoduje v tom, že dělba práce a bohatství výroby, dělba práce a akumulace kapitálu se vzájemně podmiňují, stejně jako v tom, že soukromé vlastnictví *zbavené pout,* ponechané samo sobě, může jedině vytvořit nejužitečnější a nejrozsáhlejší dělbu práce.

Výklad *Adama Smitha* je možno shrnout takto: Dělba práce dává práci nekonečnou schopnost vyrábět. Zakládá se na sklonu ke *směně* a *čachru,* na sklonu specificky lidském, který pravděpodobně není podmíněn náhodně, nýbrž používáním rozumu a řeči. Pohnutkou toho, který směňuje, není *lidskost,* nýbrž *egoismus.* Rozmanitost lidských vloh je spíše následkem než příčinou dělby práce, tj. směny. Směna také teprve zužitkovává tuto rozmanitost. Zvláštní vlastnosti různých plemen jednoho druhu zvířat jsou od přírody výraznější než rozdílnost lidské vlohy a činnosti. Ale protože zvířata nedovedou *směňovat,* nemá žádné zvířecí individuum užitek z odlišné vlastnosti zvířete téhož druhu, ale odlišného plemene. Zvířata nejsou schopna shromáždit odlišné vlastnosti své species; nejsou schopna ničím přispět k *společnému* prospěchu a pohodlí své species. Naproti tomu u *člověka* si nejrozdílnější vlohy a nejrůznější způsoby činnosti vzájemně prospívají, *protože* mohou shromáždit své *rozdílné* produkty na jednu společnou hromadu, odkud každý může nakupovat. Tak vzniká dělba práce ze sklonu k *směně,* roste a je omezována *rozsahem směny, trhu.* V pokročilém stavu je každý člověk *obchodníkem,* společnost *obchodní společností.*

Say považuje *směnu* za náhodnou a nepodstatnou. Společnost by mohla existovat bez ní. Směna se stává nezbytnou v pokročilém stavu společnosti. Přesto *výroba* nemůže *bez ní* existovat. Dělba práce je *pohodlný, užitečný* prostředek, dovedné použití lidských sil pro

společenské bohatství, ale snižuje *schopnost každého člověka* vzatého *individuálně.* Poslední poznámkou se Say dostává o krok kupředu.

Skarbek rozlišuje mezi *individuálními, člověku inherentními* silami, inteligencí a fyzickou způsobilostí k práci, a silami *vyvozenými* ze společnosti, *směnou a dělbou práce,* které se vzájemně podmiňují. Ale nutným předpokladem směny je *soukromé vlastnictví.* Skarbek tu objektivní formou vyslovuje to, co říkají Smith, Say, Ricardo atd., označují-li *egoismus, soukromý zájem* za základ směny anebo *kupčení, čachr* za *podstatnou* a *adekvátní formu* směny.

Mill líčí *obchod* jako následek *dělby práce. U* něho se *lidská* činnost redukuje na *mechanický pohyb.* Dělba práce a používání strojů podporují bohatství výroby. Je nutno svěřit každému člověku co možno nejmenší okruh jednotlivých operací. Dělba práce a používání strojů samy zase podmiňují produkci bohatství ve velkém množství, tedy výrobků. V tom je základ velkých manufaktur.

Zkoumání *dělby práce* a *směny* je nesmírně důležité, protože to jsou *očividně zvnějšněné* výrazy lidské *činnosti* a *bytostné síly* jakožto *rodové* činnosti a *rodové* bytostné síly.

To, že *dělba práce* a *směna* se zakládají na *soukromém vlastnictví,* není nic jiného než tvrzení, že *práce* je podstatou soukromého vlastnictví, tvrzení, které ekonom nedovede dokázat a které chceme dokázat za něj. Právě v tom, že *dělba práce* a *směna* jsou výtvory soukromého vlastnictví, právě v tom tkví dvojí důkaz, jednak toho, že *lidský* život potřeboval ke svému uskutečnění *soukromé vlastnictví,* jednak toho, že nyní potřebuje zrušení soukromého vlastnictví.

Dělba práce a *směna* jsou dva *jevy,* u nichž se ekonom holedbá společenskostí své vědy a jedním dechem nevědomky vyslovuje rozpor své vědy, totiž to, že zakládá společnost na nespolečenském partikulárním zájmu.

Momenty, které tu musíme zkoumat, jsou tyto: Předně se na *sklon* k *směně* — jejíž základ je spatřován v egoismu pohlíží jako na základ anebo vzájemný účinek dělby práce. Podle Saye nemá směna *zásadní význam* pro podstatu společnosti. Bohatství, výroba jsou vykládány dělbou práce a směnou. Ochuzování a odpodstatňování individuální činnosti dělbou práce je doznáváno. Uznává se, že směna a dělba práce produkují velikou *rozdílnost lidských vloh,* rozdílnost, kterou směna také zase *zužitkovává.* Skarbek rozděluje výrobní anebo produktivní bytostné síly člověka na dvě části, 1) na individuální a jemu inherentní, jeho inteligenci a speciální způsobilost či schopnost k práci, 2) na síly *odvozené* ze společnosti — ne ze skutečného individua na dělbu práce a směnu. — Dále: Dělba práce je omezena *trhem.* — Lidská práce je jednoduchý *mechanický pohyb;* to hlavní vykonávají hmotné vlastnosti předmětů. — Jednomu individuu je nutno přikázat co možno nejméně jednotlivých operací. — Rozpolcenost práce a koncentrace kapitálu, bezvýznamnost individuální výroby a výroba bohatství ve velkém množství. — Smysl [Verstand] svobodného soukromého vlastnictví v dělbě práce.[*28]

[Vláda peněz v občanské společnosti]

Jestliže *city*, vášně atd. člověka jsou nejen antropologickými určeními v [užším[*29]] smyslu, nýbrž vpravdě ontologickými afirmacemi podstaty (přírody) — a jestliže se opravdu afirmují jen tím, že jejich *předmět* pro ně *smyslově* jest, pak je samozřejmé, že 1) způsob jejich afirmace rozhodně není jeden a týž, nýbrž že naopak rozdílný způsob afirmace tvoří svéráznost jejich jsoucna, jejich života; způsob, jak pro ně předmět jest, je svérázný způsob jejich *požitku;* 2) tam, kde je smyslová afirmace bezprostředním zrušením předmětu v jeho samostatné podobě (jídlo, pití, zpracování předmětu atd.), je to pak afirmace předmětu; 3) pokud je člověk *lidský*, pokud je tedy *lidský* i jeho cit atd., je afirmace někoho jiného vůči předmětu rovněž jeho vlastním požitkem; 4) teprve s pomocí vyspělého průmyslu, tj. teprve prostřednictvím soukromého vlastnictví vzniká ontologická podstata lidské vášně jak ve své totalitě, tak ve své lidskosti;věda o člověku je tedy sama produktem praktického činného sebeuplatnění člověka; 5) smyslem soukromého vlastnictví — zbaveným jeho odcizení — je *jsoucno bytostných předmětů* pro člověka, jakožto předmět požitku i jakožto předmět činnosti.

Peníze tím, že mají *vlastnost* všechno kupovat, tím, že mají vlastnost osvojovat si všechny předměty, jsou tedy *předmětem* ve zvláštním smyslu. Univerzálnost jejich *vlastnosti* je všemohoucnost jejich podstaty; platí tedy za všemohoucí bytost... Peníze jsou *kuplířem* mezi potřebou a předmětem, mezi životem a životním prostředkem člověka. Ale to, co mi zprostředkuje *můj* život, *zprostředkuje mi* také jsoucno druhých lidí pro mne. To je pro mne *jiný* člověk.

„Což, ruce, nohy, zadek, hlava,
hrome, to vše je arci tvé;
leč, co mi *svěží* rozkoš dává
to proto snad je méně mé?
Šest hřebců mít-li dovedu,
jich síly zvát se mými mohou,
a pak se tryskem rozjedu,
jak měl bych čtyřmecítma nohou.”

Goethe, „Faust” (Mefistofeles)”[29]

Shakespeare v *„Timonu Aténském”:*

„Co je to? — Zlato? — žlutě blýskavé
a drahocenné zlato? — Bozi, ne,
já nemodlil se k vám o prázdnou věc jen o
kořínky, čistá nebesa!
Hle, hrstka toho zde, co černo bílým,
a krásným učiní, co šeredno;
zlo dobrem, podlost čackou, stáři mladým,
a chabost rekovností. — Bohové,
to vaše kněží, sluhy odláká
vám od oltářů, polštář vytrhne
i zdravým lidem zpod hlavy; žlutavý
ten otrok spoutá a zas rozpoutá
posvátné svazky, kletým požehná,
šeď malomoci milou učiní,
dá místa zlodějům a propůjčí
jim tituly a váhu, úctu všech

se senátory v řadě na stejno;
to zvadlé vdově dá zas ženicha
a tu, jež v nemocnici k dávení
i kvasící by vředy přivedla,
zas vonnou učiní jak v máji den,
Ty kletý kove, lidstva nevěstko,
jež tímto nesvár seješ v národy...“

A o kousek dále:

„Ty smavý kralovrahu, rozmilý ty
rozvaděči syna od otce.
Ty skvoucí prznitelí Hymenova
čistého lože, Marte rekovný,
ty věčně mladý, svěží, milený
a luzný ženichu, jenž rozehřívá
posvátný sníh na klíně Diany
svým zážehem, ty *viditelný bože*,
jenž bratří *nemožnosti*, působí,
že líbají se, mluví každou řečí
a ke všem účelům, — ó zkušební
ty srdcí kameni, — ať zdá se ti,
že člověk, otrok tvůj, se k vzpouře zved,
a mocí svou jej zmať a *vrhni v zmar*,
by zvěř ovládla svět!“[30]

Shakespeare znamenitě líčí podstatu *peněz.* Abychom mu porozuměli, začněme nejdříve výkladem citátu z Goetha.

Co pro mne jest s pomocí *peněz,* co mohu zaplatit, tj. co mohou peníze koupit, to *jsem já,* sám majitel peněz. Jak velká je síla peněz, tak velká je má síla. Vlastností peněz jsou mé vlastnosti a bytostné síly — patří mně, majiteli peněz. To, co jsem a co *dokážu,* není tedy ani dost málo určováno mou individualitou. *Jsem* ošklivý, ale mohu si koupit *nejkrásnější* ženu. Nejsem tedy *ošklivý,* neboť účinek *ošklivosti,* její odstrašující síla je zničena penězi. Jsem *chromý* — pokud jde o mou individualitu — ale peníze mi opatří čtyřiadvacet nohou; nejsem tedy chromý; jsem špatný, nečestný, nesvědomitý, duchaprázdný člověk, ale peníze jsou v úctě, tedy i jejich majitel. Peníze jsou nejvyšší dobro, statek [Gut], jejich majitel je tedy dobrý [gut], a navíc mi peníze ušetří námahu, abych byl nečestný; předpokládá se o mně tedy, že jsem čestný; jsem *duchaprázdný*, ale peníze jsou *skutečným duchem* všech věcí, jak by tedy mohl být jejich majitel duchaprázdný? Navíc si ještě může koupit duchaplné lidi, a co je moc nad duchaplnými, je přece ještě duchaplnější než duchaplný! Cožpak já, který s pomocí peněz dokážu *všechno,* po čem lidské srdce touží, nemám všechny lidské schopností? Neproměňují tedy mé peníze všechnu mou nemohoucnost v její pravý opak?

Jsou-li *peníze* pouto spojující mě s *lidským* životem, zavazující mi společnost, spojující mě s přírodou a lidmi, nejsou tedy peníze pouto ze všech *nejsilnějších*? Nemohou snad zrušit a spojit všechny svazky? A nejsou proto i *prostředkem,* který všechno *rozlučuje?* Peníze jsou opravdu *drobná mince*[*30], za kterou se dá všechno proměnit, pravé *pojítko,* [obecná[*31]] *chemická* síla společnosti.

Shakespeare zdůrazňuje u peněz zejména dvě vlastnosti:

1) Je to viditelné božstvo, proměna všech lidských a přirozených vlastností v jejich opak, všeobecná záměna a převrácení věcí; sbratřuje nemožnosti.

2) Je to obecná nevěstka, obecný kuplíř lidí a.národů.

Převracení a zaměňování všech lidských a přirozených kvalit, bratření nemožností, které peníze provádějí jejich *božská* síla — v jejich *podstatě* jakožto odcizené, zvnějšněné a napospas se vydávající *rodové podstaty lidí.* Je to zvnějšněná *mohoucnost lidstva.*

Co nedokáži qua *člověk,* co tedy nedokáží ani všechny mé individuální bytostné síly, to dokáži s pomocí *peněz.* Peníze tedy z každé z těchto bytostných sil dělají něco, čím o sobě není, tj. její *opak.*

Toužím-li po nějakém jídle anebo chci použít dostavníku, protože nejsem natolik silný, abych vykonal cestu pěšky, pak mi peníze opatří jídlo i dostavník, tj. promění má přání z něčeho, co je jen v představě, přemístí je z jejich myšleného, v představě možného, chtěného jsoucna do jejich jsoucna *smyslového, skutečného,* z představy do života, z bytí v představě do skutečného bytí. Jako takovéto zprostředkování jsou peníze *opravdu tvůrčí* silou.

Demande[*32] sice existuje i pro toho, kdo nemá peníze, ale jeho demande je pouhá bytost představy, která vzhledem ke mně, k třetímu, k ostatním, nemá žádný účinek, žádnou existenci, tedy i pro mne samého zůstává *neskutečnou, bezpředmětnou.* Rozdíl mezi účinnou demande, založenou na penězích, a demande neúčinnou, založenou na mé potřebě, na mé náruživosti, na mém přání atd., je rozdíl mezi *bytím* a *myšlením,* mezi pouhou představou existující ve mně a představou, jak pro mne existuje jakožto *skutečný předmět* mimo mne.

Nemám-li peníze na cestování, nemám žádnou *potřebu,* tj. žádnou skutečnou a uskutečňující se potřebu cestovat.

Jsem-li *povolán* ke studiu, ale nemám na to peníze, pak *nejsem* povolán ke studiu, tj. nejsem povolán *účinně, doopravdy.* Naopak *nejsem-li* skutečně *vůbec* povolán, abych studoval, ale mám-li k tomu vůli a peníze, pak jsem k tomu *účinně* povolán. *Peníze* — jakožto vnější všeobecný *prostředek* a *schopnost,* nepocházející z člověka ani z lidské společnosti *prostředek* a *schopnost* proměnit *představu ve skutečnost* a udělat ze *skutečnosti pouhou představu,* proměňují zrovna tak i *skutečné lidské* a *přírodní bytostné síly* v pouze abstraktní představy, a proto *nedokonalosti,* tryznivé přeludy, tak jako naproti tomu *skutečné nedokonalosti a přeludy,* skutečně nemohoucí, jen ve fantazii individua existující bytostné síly individua proměňují ve *skutečné bytostné síly a schopnosti.* Tedy už podle tohoto určení je to všeobecné převrácení *individualit,* které je převrací v jejich opak a přikládá jim vlastnosti odporující jejich vlastnostem.

Jako takováto *převracející* moc se peníze potom také projevují vůči individuu a vůči společenským a jiným svazkům, které tvrdí, že jsou pro sebe jakožto *bytosti.* Věrnost proměňují v nevěru, lásku v nenávist, nenávist v lásku, ctnost v neřest, neřest v ctnost, sluhu v pána, pána v sluhu, pitomost v rozum, rozum v pitomost.

Protože peníze jakožto existující a činně se uplatňující pojem hodnoty zaměňují, matou všechny věci, jsou všeobecnou *záměnou* a *z;matením* všech věcí, tedy převráceným světem, záměnou a zmatením všech přirozených a lidských kvalit.

Kdo si může koupit statečnost, je statečný, i když je zbabělý. Protože se peníze nesměňují za nějakou určitou kvalitu, za určitou věc, za lidské bytostné síly, nýbrž za celý lidský i přirozený předmětný svět, směňují tedy — pohlíží-li se na to z pozice jejich majitele — každou vlastnost za každou — třebas jí odporující — vlastnost a předmět; jsou sbratřením nemožností, nutí rozpory, aby si padly do náručí.

Předpokládáš-li *člověka* jakožto *člověka* a jeho vztah k světu jako vztah lidský, pak můžeš lásku vyměnit jen za lásku, důvěru jen za důvěru atd. Chceš-li vnímat umění, musíš být člověkem umělecky vzdělaným; chceš-li ovlivňovat druhé lidi, musíš být člověkem působícím na' druhé lidi opravdu podnětně a povzbudivě. Každý z tvých vztahů k člověku — a k přírodě — musí být *určitým,* předmětu tvé vůle odpovídajícím *projevem* tvého *skutečného individuálního* života. Miluješ-li, a přitom nevyvoláš opětovanou lásku, tj. nevytváří-li tvé milování jakožto milování opětovanou lásku, jestliže svým *životním projevem* jakožto milující člověk neuděláš ze sebe *člověka milovaného,* pak je tvá láska nemohoucí, je nešťastná.